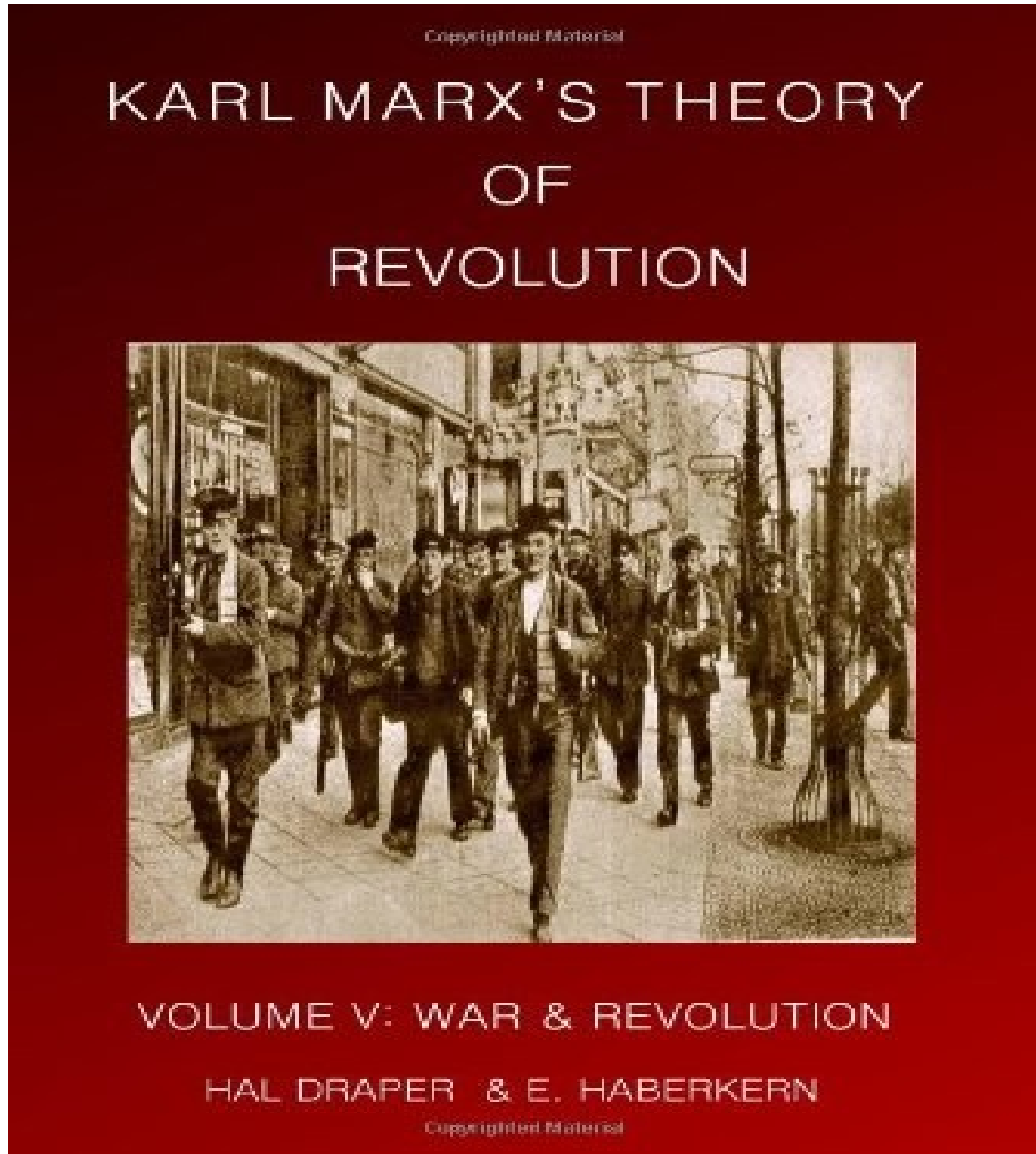

**Hal Draper och E Haberkern:
Karl Marx' revolutionsteori**

Band V

Krig och revolution

[Band 5 av Hal Drapers, Karl Marx's Theory of Revolution, vol I-V, New York: Monthly Review Press, 1977-2005. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Första sidan på den engelska upplagan från Monthly Review Press.

Innehållsförteckning

Förord.....	4
Inledning.....	5
1. ”Revolutionen” den 4 augusti 1914.....	5
2. Lenin, Potresov och Kautsky.....	6
3. Tre epoker.....	7
4. ”Det gick inte ens att ställa någon <i>annan</i> fråga”.....	8
5. Två skällande hundar.....	9
6. Vad Engels sade och inte sade.....	10
Kapitel 1. Krig och demokrati 1848.....	11
1. Krig och revolution 1793-1848.....	11
2. Huvudfienden.....	12
3. En nation som förtrycker en annan kan inte själv bli fri.....	13
4. Krig med Ryssland.....	15
5. ”Det havs avslutna Schleswig-Holstein”.....	16
6. Ungrare och polacker.....	18
7. Det gamla och det nya Polen.....	19
8. Revolutionära boskapshandlare.....	23
9. Arbetarna har inget land.....	27
Kapitel 2. ”Icke-historiska” folk.....	30
1. Tjugo Vendée.....	30
2. Hegel om ”folkspillror” [Völkerabfälle].....	32
3. De ”icke-historiska” tjeckerna.....	33
4. ”Kontrarevolutionära folk”.....	34
5. Bakunins ”folk-” [Völkisch] nationalism.....	37
6. Demokratisk panslavism.....	41
7. Rätten till självbestämmande.....	44
Kapitel 3. Den sjätte makten.....	46
1. Marx’ ”rysskräck”.....	47
2. De första intrycken.....	48
3. Revolutionens sida.....	49
4. Fredspartiet i England.....	50
5. Hotet från Ryssland.....	51
6. Två före detta revolutionärer.....	53
7. Den ”sjätte makten”.....	56
Kapitel 4. Dra ur proppen.....	58
1. Propagandan om en ”nationell revolution”.....	59
2. Po och Rhen.....	60
3. Lassalles eftergiftspolitik.....	62
4. Enandet av Tyskland i ”en preussisk förläggning”.....	64
5. Bismarcks kupp.....	64
6. ”Den militära frågan i Preussen och det tyska arbetarpartiet”.....	65
7. Engels och allmän värnplikt.....	66
8. En borgerlig bluff.....	67
9. ”Arbetarpartiet” och allmän rösträtt.....	68
10. ”Borgerliga friheter”.....	68

11. Engels som "militär expert" 1866.....	69
Kapitel 5. "Alla länders despoter är våra fiender".....	71
1. Den tyska socialdemokratins splittring 1870.....	71
2. Marx' och Engels' "försvarsvänlighet".....	73
3. Marx' och Engels' "förändrade ståndpunkt".....	75
4. Marx' "propreussianism".....	76
5. "Neutralitetsandan".....	79
6. Problemet med Wilhelm Liebknecht.....	80
7. Engels' attack på Liebknecht.....	82
8. Marx' svar till Engels.....	84
9. Brevet till Brunswickkommittén.....	87
10. Det som förändrades vid Sedan.....	89
11. Efterskrift.....	90
12. "Hur man ska kämpa mot preussarna".....	91
13. Förräderi.....	92
Kapitel 6. Det "tsaristiska hotet" begravs.....	94
1. Faran för krig.....	94
2. Det tsaristiska hotet.....	95
3. Engels' "krigsvänliga" avvikelse 1891.....	97
4. Tsaren lär sig sjunga marseljäsen.....	99
5. Konflikten med Bebel.....	100
6. Den franska reaktionen.....	104
7. Ett nytt skede i kapitalismen?.....	104
8. Fördröjning.....	105
Kapitel 7. Att bränna ner kejsarens palats.....	107
1. Kan Europa nedrusta?.....	107
2. Revolutionens armé.....	109
3. "... och den tyska armén är vår".....	110
4. Kampen om Klasstriderna i Frankrike.....	111
Specialnot A: Rosdolsky mot Rosdolsky.....	113
1. Marx och Engels om 1846.....	114
2. Två avstickare.....	121
3. Neue Rheinische Zeitung och judarna.....	122
4. Rosdolsky: 1929 och 1948.....	125
Specialnot B: "Konstitutionellt" eller "revolutionärt" krig?.....	128
1. Lincoln och slaveriet.....	128
2. Abolitionisterna vid makten.....	128
3. Marx om krisen efter utträdet.....	129
4. Lincolns rädsla för revolutionen.....	130
5. Marx som betraktare av det amerikanska inbördeskriget.....	131
6. Varför?.....	132
Specialnot C: Myten om Lincoln.....	134
Specialnot D: Engels' "Sista testamentet": en tragikomed i fem akter.....	137
1. Richard Fischer och andra falska vänner.....	137
2. In från höger på scenen kommer Wilhelm Liebknecht – snubblande.....	138
3. In på scenen kommer Bernstein – tvinnande på en lång svart mustasch.....	140
4. D Rjazanov hittar Engels' ursprungliga utkast.....	141
5. Kommunisterna mot Socialist Labor Party – komisk lättnad.....	141

Förord

Detta är det femte av planerade sex band om Marx' och Engels' politiska uppfattningar. De kokade aldrig ner dessa uppfattningar i ett sammanhängande, allomfattande arbete i stil med *Kapitalet*, även om Marx hade tänkt sig ett sista band om staten, som han tyvärr aldrig tog itu med.

De första tre banden, plus ett tillägg om "*Proletariatets diktatur*" från Marx till Lenin, var Hal Drapers verk. Det fjärde bandet, *Kritik av andra socialismen*, fanns, med undantag för ett tillägg, i form av ett fullständigt slutgiltigt utkast vid Hal Drapers död 1990. På begäran från Monthly Review Press färdigställde jag detta manuskript. Det sjätte, och sista, bandet kommer inom kort att bli färdigt under titeln *Vägen till makten*.*

Den viktigaste fråga som behöver besvaras i detta förord är förhållandet mellan Hal Drapers noter och den slutgiltiga produkten. Det fanns inget färdigt utkast till något kapitel. Vissa delar – kapitlet om Krimkriget och Specialnot D om behandlingen (misshandeln) av Engels' så kallade "sista testamente" – skrev nästan sig själva eftersom noterna var så kompletta. Dessutom skisserade Draper sina åsikter om Krimkriget och det fransk-preussiska kriget i ett kapitel i sin *The Myth of Lenin's "Revolutionary Defeatism"* [Myten om Lenins "revolutionära defaitism"].

Den andra ytterligheten är kapitlet om Bonaparte mot Bismarck från 1859 till 1866, med titeln *Dra ur proppen*, specialnoten om Rosdolsky och de två noterna om Marx och amerikanska inbördeskriget som är mina.

Mitt emellan ligger kapitlen om 1848 och 1870. 1958 skrev Hal Draper en lång redogörelse i den socialistiska tidskriften *Labor Action*, som slog fast hans grundläggande syn på Engels' artiklar i *Neue Rheinische Zeitung* om "icke-historiska folk", och min genomläsning av källorna stärkte denna uppfattning. Men även om Drapers noter i denna fråga är omfattande var de inte i form av ett utkast som uttryckligen slår fast den tes som skisseras i kapitel ett och två i detta arbete. I fallet 1870, där jag förklarar "Marx' och Engels' ståndpunkt om det fransk-preussiska kriget" genom att påpeka att det inte fanns någon sådan eftersom de var oense, slår Drapers anmärkningar i *The Myth* klart fast att Marx och Engels kom fram till en ståndpunkt efter en period av funderande och omprövning, och att Engels men inte Marx vid en tidpunkt övervägde kritiskt stöd till "den tyska nationella rörelsen". Jag tror att Draper skulle hålla med om mitt sätt att lösa detta problem men jag kan inte påstå att han uttryckligen sa det. (EH)

* Ännu inte publicerat – öa.

Inledning

Ämnet för detta band är Marx' och Engels' syn på *förhållandet* mellan krig och revolution. Det driver tesen att deras uppfattningar i denna fråga förändrades under decenniernas förlopp – utvecklas är ett bättre ord – även om de i detta såväl som andra fall inte skrev någon definitiv framställning av sina uppfattningar. Istället har vi en betydande mängd svar på dagshändelser från fall till fall, många av dem politiskt explosiva, utifrån vilka vi lite i sänder måste rekonstruera, inte en linje men ett sätt att närma sig frågan. För att komplicera saker och ting ännu mer har många av dessa kriser, trots att de var dagsaktuella på den tiden, sedan dess förbleknat i minnet.

1. "Revolutionen" den 4 augusti 1914

Den 4 augusti 1914 anslöt sig den tyska socialdemokratiska riksdagsgruppen till de borgerliga partierna och stödde regeringens begäran om brådskande krigskrediter. De skrev under en politisk såväl som ekonomisk check in blanco till den tyska militarismen. Denna politiska jordbävning ödelade den Andra internationalen och efterskalven känns än idag.

Liksom de flesta jordbävningar var denna oväntad, även om den hade föregåtts av de sedvanliga skakningarna. Alla hade förväntat sig att socialisterna skulle följa Liebnechts och Bebels exempel från 1870 och åtminstone lägga ner rösterna. Det förväntade sig socialisterna själva. Nästan ända fram till dagen för omröstningen fortsatte partipressen att avslöja de österrikiska och preussiska diplomaternas provokativa och krigiska manövrer. Och det var det tyska partiet som hade dominerat Internationalens konferenser innan kriget, där rörelsen nästan enhälligt hade fördömt regeringarnas krigsförberedelser och det slaviska stöd som de borgerliga partierna gav dessa regeringar som rusade framåt mot Armageddon.

Orsakerna och konsekvenserna till detta oväntade förräderi har avhandlats i tusentals böcker, artiklar och doktorsavhandlingar. Jag intresserar mig för en mer begränsad fråga. För att skyla sig politiskt letade de krigsvänliga socialisterna efter tidigare likartade exempel hos Marx och Engels. Och de hittade mer än nog för sina syften. De hittade tecken som "bevisade" att Marx och Engels var fanatiska rysshatare som välkomnade ett krig mot det tsaristiska Ryssland från praktiskt taget vem som helst.

Alla var givetvis medvetna om att fientligheten mot tsarismen hade varit en framträdande del av Marx' och Engels' politik. Men ingen hade tidigare hävdat att denna fientlighet hade lett till ett stöd för krigspolitik hos tsarismens rivaler bland stormakterna. Men sedan det tyska partiets majoritet hade svängt till krigsvännernas sida, accepterade till och med socialistiska krigsmotståndare som Lenin och Rosa Luxemburg denna omskrivning av historien. Dessa socialistiska krigsmotståndare kunde bara hävda att den politik som Marx och Engels hade drivit var förlegad. Vad kunde de annat ha gjort under de rådande omständigheterna? Som vi ska se skrev inte Marx och Engels någon systematisk studie av "krigsfrågan". Deras åsikter uttrycktes i specifika diskussioner om specifika kriser vars historiska omständigheter 1914 ofta var dunkla om inte helt bortglömda. Och Marx' och Engels' uppfattningar utvecklades under flera decennier då Europas statsstruktur förändrades som ett svar på krig, nationella revolutioner och kapitalismens ekonomiska seger. Trycket att undvika detaljerade historiska redogörelser – och det långvariga forskningsarbete som det innebar att skriva en sådan redogörelse – var överväldigande. Både Luxemburg och Lenin, för att inte tala om mindre framträdande personer, bestämde sig helt enkelt för att acceptera huvudanklagelsen mot Marx och Engels och gå vidare. Men även om de gjorde det av uppenbara och övertygande skäl, så godkände de i och med det de krigsvänliga socialisternas påhittade historia.

I sin välförtjänt berömda antikrigsbroschyr *Socialdemokratins kris* [också känd som *Juniuspamfletten* – öa] ställde Luxemburg det tsaristiska Ryssland från 1848 mot det revolutionära Ryssland efter 1906, och antydde på så sätt att Engels hade dött utan att förändra sina åsikter om hotet från Ryssland.¹ Men som vi ska se hade Engels sedan länge övergivit 1848 års ståndpunkt, och gjort det offentligt i broschyrer och artiklar som en gång varit kända inte bara för de tyska socialisterna utan också den internationella rörelsen.

Men det är Lenins polemik mot kriget som är mest ansvarig för att praktiskt taget alla framtida historiker leddes på avvägar.

2. Lenin, Potresov och Kautsky

1915 skrev Lenin en artikel med titeln ”Under falsk flagg”, som inte gavs ut förrän 1917.² I den skisserade han sin egen ståndpunkt, som han också påstod var Marx’ och Engels’. Han skulle komma att upprepa dess argument i flera artiklar och resolutioner som publicerades under kriget, men detta utkast presenterade hans schema mer i detalj.

Lenins artikel orsakades av den krigsvänliga socialisten Alexander N Potresovs polemik mot Kautsky i tidskriften *Nasje Delo*. Potresov angrep Kautsky för att han inte valde sida i kriget.

För inte så länge sedan beskrev en levnadstecknare Kautskys dilemma 1914.³ I början av kriget hoppades han övertyga SPD:s riksdagsdelegation att följa Bebels och Liebknechts exempel under det fransk-preussiska kriget och lägga ner sina röster under omröstningen om krigskrediterna. När det blev uppenbart att det inte skulle bli möjligt, försökte han få partidelegationen att fördöma alla sidors imperialistiska strävanden som hade orsakat kriget och begränsa stödet till regeringen till bara det som krävdes för att försvara landet mot angrepp. När även denna manöver misslyckades stod Kautsky inför valet mellan att dölja sitt motstånd mot kriget eller splittra partiet mitt under kriget.⁴ Han avvisade det andra alternativet och inskränkte sina offentliga uttalanden till att rättfärdiga ett ”försvarskrig” genom att citera vittnesbörd från Marx och Engels samtidigt som han avvisade de krigförande ländernas planer på annekteringar.⁵

För Potresov räckte inte detta. Det dög inte att påstå att Marx och Engels var för att varje land hade rätt att försvara sig själv. Det var bara ett knep för att undvika att ta ställning till kriget. Det var inte vad Marx och Engels hade gjort. Han påstod att deras skrifter var exempel på hans krigsvänliga politik.

Som främsta prejudikat valde Potresov Louis Bonapartes fälttåg i Italien 1859. Det var ett särskilt användbart exempel eftersom alla sidor var lika motbjudande, inte bara för socialister utan också för många halvt anständiga liberaler. Under denna händelse, som redan 1915 var ganska dunkel, angrep Bonaparte i hemlig allians med ryssarna Österrikes italienska besittningar. Fälttågets uttalade mål var att befria Italien. Och Garibaldi's trupper var verkligen inblandade i striderna – huvudsakligen som hjälptrupper till fransmännen. Det verkliga syftet var att befästa en fransk-rysk allians mot Österrike och blåsa under de tyska staternas uppror. Och när det kommer till kritan lurades de italienska revolutionärerna av Bonaparte.

Potresov hävdade att Marx och Engels under denna kris tvingades bestämma sig för ”vilken stat i den europeiska kören som utgjorde det största onda: den reaktionära donaumonarkin eller andra

1 Rosa Luxemburg, *Socialdemokratins kris*, på marxistarkiv.se, s 32-35.

2 V I Lenin, *Under falsk flagg*, på marxistarkiv.se.

3 Gary P Steenson, *Karl Kautsky 1854-1938: Marxism in the Classical Years*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1978.

4 *Ibid*, s 179.

5 *Ibid*, s 184.

framträdande representanter för denna kör”, och att de vägrade ”att klara sig undan med att säga ‘båda är värst’”.⁶ Enligt Potresovs version av historien krävde Marx och Engels att Preussen skulle ingripa till försvar för Österrike och i namn av Tysklands nationella intressen. Rörelsens andra ”stora lärare”, Lassalle, utnyttjade samma metod om det ”mindre onda”. Bara att han drog den motsatta slutsatsen och stödde Bonaparte. Sak samma. Det viktiga är den ”marxistiska” metoden, inte slutsatsen. Och Potresov ville använda denna ”marxistiska” metod för att avgöra vilken av de två reaktionära sidorna i Första världskriget som var den minst onda. 1915 var Potresov antagligen mer intresserad av att komma till rätt (det vill säga en ententevänlig) slutsats.

Lenin accepterade Potresovs argument men avvisade slutsatsen. Han höll med om att Marx och Engels gav sitt stöd till den ena eller andra sidan ”trots att båda de krigförande sidornas regeringar var ytterst reaktionära”.⁷ Lenin gick i själva verket längre än Potresov och Kautsky. Han hävdade bestämt ”att det då inte ens gick att ställa någon *annan* fråga än just denna”.⁸ Han korrigerade Potresovs fråga från ”vilken sidas seger [som var mest önskvärd]” till ”vilken bourgeois [seger], som var mest önskvärd”.⁹ Båda männen hävdade att de citerade, eller åtminstone gjorde en omskrivning av, Marx men ingen av dem brydde sig om att ange någon referens. Utan att behöva några bevis höll alla med om att Marx 1859 var för krig, och även Engels och Lassalle.

3. Tre epoker

Uppenbarligen ansåg Lenin att allt detta var odiskutabelt. Hans lösning på problemet var att hävda att Marx och Engels hade att göra med en politisk och internationell situation som 1914 var över sedan länge. De hade att göra med en värld som dominerades av konflikten mellan den borgerliga revolutionen och den feodala absolutismen. 1914 dominerades världen av de utvecklade kapitalistiska ländernas konkurrens och kamp om en uppdelning av världsmarknaden och råvarukällorna.¹⁰

Den första epoken, från den stora franska revolutionen fram till det fransk-preussiska kriget, är epoken av bourgeoisins uppgång och fullständiga seger ... Den andra epoken är epoken av bourgeoisins totala herravälde och nedgång, epoken av övergång från progressiv bourgeois till reaktionärt och arkereaktionärt finanskapital. Det är den epok, då den nya klassen, den moderna demokratin förbereds och långsamt samlar kraft. Den tredje epoken, som bara hunnit börja, försätter bourgeoisin i samma ”läge” som feodalherrarna befann sig i under den första epoken.¹¹

Lenin upprepade dessa teman under hela Första världskriget och efteråt. Det var hans slutgiltiga ord om Marx’ och Engels’ ståndpunkt, och med tanke på detta godkännande har det godtagits som en definitiv, om än kanske överförenklad, redogörelse för deras uppfattningar.

Det är inget fel med Lenins schema i sig själv. Dess förtjänst är att det ger ett teoretiskt stöd åt den förändring av socialisternas inställning till krig som ägde rum efter 1871. Men problemet är att Lenin påstår att han förklarar Marx’ och Engels’ syn på krig. Och det finns inga bevis på att så är fallet. Om Lenin (eller Kautsky eller Potresov) ansåg att de hade sådana bevis så brydde de sig inte om att lägga fram dem.

Som en sammanfattning av Marx’ och Engels’ syn på krig och dess förhållande till revolution finns det flera problem med Lenins schema. Trots hans upprepade påstående använde varken Marx eller Engels någonstans kriteriet ”vilken bourgeois seger, som var mest önskvärd”. Ända från sina

6 V I Lenin, *Under falsk flagg*, på marxistarkiv.se, s 2.

7 *Ibid*, s 2.

8 *Ibid*, s 7.

9 *Ibid*, s 7.

10 Lenin, *Andra internationalens sammanbrott*, på marxistarkiv.se, s 8-9.

11 Lenin, *Under falsk flagg*, s 6.

första skrifter betraktade båda den absoluta monarkins dynastiska imperialism som den viktigaste orsaken till krig i Europa. Denna lämning från det medeltida förborgerliga förgångna ledde givetvis till krig mellan dynastierna själva om en uppdelning av kontinenten i inflytelsesfärer. Men ännu viktigare var det militära hot som dynastierna, i synnerhet den ryska, innebar för all förnyad revolutionär aktivitet efter 1815. Den verkliga källan till krig utgjordes av konflikten mellan feodalis- mens gamla värld och den borgerliga revolutionens nya värld. Varken Marx eller Engels använde någonsin frasen ”vilken bourgeois seger, som var mest önskvärd”, och begreppet kan inte heller återfinnas varken i deras offentliga eller privata skrifter. När det bröt ut konflikter mellan borgar- klassen och den gamla samhällsordningen på antingen det inhemska eller internationella politiska området, lutade de åt att mana på borgarklassen. På grund av erfarenheterna 1848 förväntade de sig samtidigt att den liberala borgarklassen skulle dra sig undan varje verklig konfrontation. Vid ett antal tillfällen lutade de åt att anklaga liberalerna för vad vi idag skulle kalla ”eftergiftspolitik” inför de tsaristiska, bonapartistiska eller habsburgska provokationerna.

I samma artiklar som vi citerar här erkänner Lenin själv att det som kännetecknade hans ”första epok” just var denna konflikt mellan den gamla och den nya samhällsordningen. Hans fasthållande vid formuleringen ”vilken *bourgeois* seger” går bara att förklara med hans iver att värva Marx och Engels till *sin* sida under den dåvarande diskussionen om Första världskriget, som enligt hans och de flesta andra krigsmotståndarnas uppfattning var en konflikt mellan stater där borgarklassen fullständigt härskade.

4. ”Det gick inte ens att ställa någon annan fråga”

Lika ogrundat är Lenins påstående att det för Marx och Engels ”inte ens gick att ställa någon *annan* fråga”. Det är sant att Lenin inte uttryckligen tillskriver Marx och Engels denna formulering, men tankegången i hans resonemang antyder, faktiskt kräver, ett sådant tillskrivande. Det är Lenins ursäkt för Marx’ och Engels’ politik före kriget. Men Marx och Engels ställde sig aldrig denna fråga. Så tidigt som under Krimkrisen 1853 förväntade de sig att konflikten mellan den gamla och den nya regimen skulle leda till en revolution, en oavbruten revolution där arbetarklassen snart skulle komma till makten. Med ett sådant perspektiv skulle det i de flesta fall ha varit obegripligt att stöda en regering mot den andra. Som vi vet infriades inte Marx’ och Engels’ förhoppningar och förväntningar. Moderniseringen och förborgerligandet undergrävde de gamla härskande klassernas ställning i Europa i så stor utsträckning att medeltida relikter som den absoluta monarkin blev tomma skal. Men det skedde utan någon revolutionär sammandrabbning. Det uppstod många förrevolutionära kriser, men man kom alltid på någon kompromiss utan en slutgiltig konflikt.

I denna mening hade Lenin rätt. Hans schema återspeglade bättre vad som hade hänt. Men Marx och Engels skrev mitt under händelserna. Kanske de skulle ha insett att deras förväntningar på en revolution var förhastade och ha antagit en politik att stöda det ”mindre onda” som Potresov hävdade. Men det är svårt att tänka sig att personer med deras (eller Lenins) temperament skulle inta en så tankfull och ointresserad inställning till politiska händelser. Det skulle ha krävt att de skulle förblivit politiskt passiva under den ena krisen efter den andra, eftersom – som vi nu vet och som Lenin visste – ingen av dessa kriser faktiskt skulle leda till en revolution. Men det kunde de inte veta. De skulle alltså ha agerat som en fackföreningsmedlem, som efter att nyktert ha värderat den ”objektiva” situationen drar slutsatsen att det inte går att vinna strejken och återgår till arbetet. Och genom att göra det hjälper till att besegra strejken.

Om Marx och Engels och andra socialister hade intagit denna passiva hållning, så skulle den socia- listiska rörelsen aldrig ha uppstått i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Utan nederlag och delvisa segrar är det inte möjligt med någon slutgiltig seger. Eller som Luxemburg uttryckte det,

”alla revolutioner måste bli besegrade utom den sista”.

Ett annat problem med detta schema är att inte ens den mer obestämda formulering som används av Potresov och Kautsky – ”vilken sidas seger som är mest önskvärd” – har något med Marx och Engels att göra. Om vi skulle tydliggöra det kriterium som de använde för att analysera krigen i fråga – vilket de inte gjorde – så måste det bli ”hur kan revolutionärer på bästa sätt utnyttja denna konflikt”. I de fall som Potresov och Kautsky undersökte visar dokumenten att Marx och Engels inte förespråkade stöd för någondera sidan *ens när de trodde att en seger för ena sidan skulle underlätta revolutionen*. Potresov önskar uppenbarligen att Marx och Engels skulle gått före honom och ha förespråkade en krigsvänlig ståndpunkt. Kautsky skulle ha önskat att de motvilligt hade avstått från politiskt motstånd, som han gjorde under större delen av Första världskriget. För de som letar efter sådana tidigare exempel så fördömde Marx och Engels tyvärr – i de fall som återopas – energiskt båda sidor, och de utnyttjade alla tillgängliga medel för att samla den organiserade arbetarklassen mot att stöda någondera sidan.

5. *Två skällande hundar.*

Det finns en novell med Sherlock Holmes där ett bevis, som givetvis förbises av den fumlige dr Watson, är något som saknas. En hund skällde inte när den skulle. I de fall vi analyserar spelade praktiskt taget alla deltagare Watsons roll. Bara att de hade mindre ursäkt. Det var inte det att hunden inte skällde, det var att två hundar skällde högljutt och ingen märkte dem. Varken Kautsky eller Potresov eller Lenin, eller så vitt jag kunnat avgöra ingen annan socialist under Första världskriget, återopade de två krig efter 1848 där Marx och Engels entydigt intog en krigsvänlig inställning till stöd för en borgerlig regering.

Under det amerikanska inbördeskriget deltog Marx aktivt i en kampanj för Unionen. Hans stöd var ovillkorligt och oreserverat. Han frågade sig inte vilken sidas seger som skulle vara ”mest önskvärd”. Han ställde sig bestämt på den sida som kämpade mot slaveriet. Hans arbete var inte bara litterärt. En betydande del av den engelska borgarklassen, under ledning av Gladstones liberaler, var för en allians med Konfederationen. Tillsammans med sina vänner i rörelsen, till största delen före detta chartister, drev Marx en motkampanj som organiserade demonstrationer och möten till stöd för Unionen. På grund av den ekonomiska kris som uppstått inom textilindustrin på grund av Unionens blockad av bomullsexport från den slavägande Södern, Englands främsta leverantör, tvingade denna kampanj Marx och de tidigare chartistiska ledarna till en kraftmätning med konservativa fackföreningsmedlemmar i något som var en ganska välorganiserad bransch. Men även om Marx’ stöd till Unionen var oreserverat så var det inte okritiskt. Marx och Engels hånade i sin brevväxling hur Lincolnadministrationen *förde* kriget, och även om deras offentliga kommentarer var mer återhållsamma så var också de hårda.¹²

Ännu mer förvånande är att ingen av deltagarna i debatterna 1914 använde Engels’ omfattande skrifter om det fransk-preussiska kriget i *The Pall Mall Gazette*. Från och med det andra franska imperiets fall i september 1870 fram till upproret och Pariskommunen i mars följande år skrev Engels som uttalad anhängare till den borgerliga Tredje republiken. Och Marx använde allt sitt inflytande i Internationella arbetarassociationen [Första internationalen] för att få denna organisation till det prorepublikanska lägret. Också här saknade Marx och Engels ända från början illusioner om borgarklassen. De förutsåg att den skulle förråda arbetarklasserna redan innan upproret i Paris bröt ut. Och denna skeptiska bedömning av borgarklassen som klass och av dess politiska ledare formade helt och hållet den politik som de förespråkade. Men deras stöd till den republikanska regeringen, som inom kort skulle alliera sig med Preussen för att krossa Kommunen, var oreserverat

12 Se Specialnoter B och C.

så länge den kämpade mot Preussen och för republiken. Dessa fall illustrerar vad ”stöd” till ena sidan i ett krig innebar för Marx. Det var oanvändbart för socialister som Potresov, som under Första världskriget argumenterade för en politik av samhällsfred. Det bör vara uppenbart varför det var fallet. Det hade varit löjligt att jämföra kejsar Wilhelm, kejsar Franz Joseph, tsar Nikolaj, eller ens politikerna i Tredje republiken, med Abraham Lincoln, för att inte tala om de amerikanska förkämparna för slaveriets avskaffande. Jämförelsen skulle i sig själv ha satt ljuset på den demagogi som låg bakom påståendet att någon av de förstnämnda kämpade för ”frihet”. Än mer relevant är att Marx’ *militära* stöd till unionisterna under konflikten tog formen av *politisk* opposition mot Lincolnadministrationens sätt att sköta kriget. Och samma åtskillnad gjordes under hans stöd till Tredje republiken.

6. Vad Engels sade och inte sade

Slutligen, oavsett hur värdefulla de schema som Lenin lade fram kan ha varit i sig själva, så kände inte Marx och Engels till dem. De följande kapitlen kommer att visa hur de utvecklas från stridslystna anhängare till ”Demokratins” krig mot Ryssland 1848 till profeter som fördömde de kapitalistiska regeringarnas krigsförberedelser 1870. På 1880-talet fruktade Engels helt klart framtidsutsikterna av krig. Det är också sant att det fransk-preussiska kriget var en politisk vattendelare för dem.

Under sina sista år utvecklade Engels den konsekventa antikrigspolitik som blev källan till Andra internationalens resolutioner. Det var hans inflytande som garanterade att man lyssnade på krigsmotståndarna inom vänstern även när ledningen gick åt höger. Allra viktigast är att det var Engels som öppet avvisade antitsarismen som grundval för en revolutionär socialistisk politik under det förestående världskriget. Men han granskade aldrig på nytt den teoretiska grunden till den politik som han och Marx hade fört sedan 1840-talet.

Vid flera tillfällen fortsatte Engels att skriva som om det främsta hotet mot arbetarklassen och till och med ”den europeiska civilisationen” kom från tsarismen.* Men även i dessa exempel tillbakavisade han öppet allt stöd till de regeringar – i synnerhet den preussiska regeringen – som var mot tsarismen. På samma gång medgav han dessutom, ibland i samma artikel eller brev, hur svagt det tsaristiska Ryssland hade blivit. Han insåg att det var underordnat i sina förbindelser med Tyskland och Frankrike. Han skrev med ivrig förväntan om den antitsaristiska revolution som han trodde var omedelbart förestående. Vid ett antal tillfällen beskriver han, återigen sida vid sida med stycken som upprepar den gamla ”linjen” om det tsaristiska hotet, i förbigående de imperialistiska framstötter som ledde till krig och härrörde ur den kapitalistiska konkurrensen och inte dynastiska strävanden.†

På 1890-talet skulle Engels kanske ha förstått bättre vad som pågick. Kanske han skulle ha förekommit Lenin och skrivit *Imperialismen, kapitalismens högsta stadium*. Men det gjorde han inte. Det han gjorde var att hos den nybildade Andra internationalen inskräpa sin egen brinnande övertygelse att det bara fanns ett sätt att besvara kampanjerna för krig. Socialister måste klargöra att de inte bara skulle låta bli att stöda någon av regeringarna i händelse av kris, utan också utnyttja denna kris för att störta just dessa regeringar.

* För en intressant behandling av balkansocialisternas fortsatta diskussioner om denna fråga, se antologin med översatt material, *The Balkan Socialist Tradition*, av Andreja Živkovič och Dragan Pavšič.

† Det finns ett, och endast ett, undantag till detta. Det diskuteras i kapitel 6. I ett *privat brev* till August Bebel lekte Engels med tanken att stöda den tyska regeringen i ett verkligt fall av försvar av landet. Den komplicerade historien bakom detta brev diskuteras i detalj i kapitel 6, men upplösningen kan helt enkelt avslöjas här. I den artikel som han *publicerade* i frågan avvisade Engels uttryckligen stöd till någon av regeringarna.

Kapitel 1. Krig och demokrati 1848

Det som slår en nutida läsare som vänder sig till Marx' och Engels' tal, pamfletter och artiklar från perioden kring revolutionen 1848 är deras stridslystna, "krigsvänliga" ton. På 1900-talet ledde rivaliteten mellan stormakterna till brutala och förödande världskrig, som krossade de små länderna och slutade med att en eller flera av huvudkonkurrenterna föll samman. Det var ofta svårt att skilja segrarna från förlorarna. Revolutionärer som upprörts av slakten blev nästan instinktivt krigsmotståndare. De enda alternativ de såg var att av princip vara mot krig – antingen utifrån en revolutionär eller en pacifistisk ståndpunkt – eller kapitulera för chauvinismen.

1. Krig och revolution 1793-1848

Det var inte fallet för Marx och Engels. De började med att använda orden krig och revolution nästan omväxlande. Den bild som sysselsatte deras tankar när de tänkte på revolution var, liksom för de flesta av sina samtida, den franska republikens krig 1793-1794. På den tiden smälte krig och revolution samman. Under det kriget – eller det ansåg Marx, Engels och de flesta av deras samtida – försvarade sig landet genom att mobilisera befolkningen. Och det var bara möjligt genom att folket var övertygat om att det Frankrike de försvarade var deras demokratiska, revolutionära Frankrike, inte det gamla Frankrike. Stormakternas allians mot Frankrike hade i sin tur sin grund i den gamla världens fientlighet mot revolution och demokrati.

Modern forskning har lutat åt att ifrågasätta denna överförenklade bild.¹ De franska krigsanhängarna utgjordes till en början av de monarkistvänliga och Gironden, och de medlemmar av Konventet som var mest sympatiskt inställda till den folkliga rörelsen var mot den franska regeringens provokationer. Robespierre var den mest öppenhjärtiga motståndaren mot kriget, medan moderata politiker som Lafayette hoppades dränka den revolutionära rörelsen i en flod av patriotiska känslor. Precis som i andra frågor var den franska revolutionen även i denna fråga modernare än vad man vanligtvis inser. Men Marx och Engels kände inte till det vi vet idag.

Hursomhelst hade kriget 1793 *förvandlats till* ett krig mellan försvarare av den gamla och den nya samhällsordningen. Viktigare för oss är att från och med 1815, från och med undertecknandet av fördragen som utarbetades vid Wienkongressen, fram till 1848 och därefter, hade de europeiska makternas diplomatiska politik som mål att underordna konflikterna mellan dynastierna och de nationella intressena under det gemensamma behovet att försvara de traditionella och inte så traditionella privilegierna mot de republikanska och jämlikhetsspöken som hade väckts av den franska revolutionen. Bakom varenda måttfull liberal åtgärd och varje trevande försök från förtryckta nationers sida att förbättra sin ställning såg de jakobinism och Napoleon. Denna politik gjorde givetvis mycket milda reformivrare till revolutionärer.

Under efterdyningarna till Napoleons nederlag blev speciellt liberalismen i Tyskland förödmjukad. Delvis sporrade av löften om reformer hade liberalerna stött frihetskriget mot den franska kejsaren, men belönades bara med en förstärkning av den byråkratiska absolutismen. Med stöd från Ryssland satte Österrike och Preussen Tyskland i en sorts husarrest. Pressen censurerades hårt, universiteten sattes under poliskontroll och de radikala studentförbunden förbjöds. Allt detta med det enda syftet att bevara landets uppdelning i drygt 30 ministater som styrdes av obetydliga prinsar vars grymhet bara lindrades av deras lättja och oförmåga.

¹ Se Samuel Bernstein, *Essays in Political and Intellectual History*, New York: Paine-Whitman Publishers, 1955, s 26 ff. Se även Daniel Guérin, *La lutte de classes sous la première république: Bourgeois et bras mus*, Paris: Gaillard, 1946 för en beskrivning av den revolutionära utrikespolitikens invecklade beskaffenhet.

Men Polen var hela systemets grundbult. Dynastin i detta land var minst lika legitim som Romanov i Ryssland, Habsburg i Österrike och Hohenzollern i Preussen, men hade under mer än 70 år delats upp mellan de tre sistnämnda. Den *Heliga alliansen* mellan Ryssland, Preussen och Österrike stärktes av parternas gemensamma behov att hålla nere Polen, och i synnerhet hindra det från att bli en orsak till stridigheter mellan dem. Det kunde omintetgöra hela systemet. Som Engels uttryckte det: ”Sönderslitandet av Polen är det band som knyter samman de tre makterna, den plundring som de genomförde tillsammans tvingar dem att stöda varandra.”² Upproren i Polen 1830 och 1846 slogs ner på ett blodigt sätt och framkallade utbredd ilska i Europa. Det enda skälet att de inte ledde till krig i Europa var att den liberala och demokratiska oppositionen i Europa var svag eller komprometterad.

Precis som 1830 var revolutionen i Frankrike 1848 samtidigt en revolt mot den europeiska samhällsordning som övervakades av Heliga alliansen och stöddes av England. En utbredning av revolutionen till Central- och Östeuropa *måste* leda till krig mellan de revolutionära regeringarna och den Heliga alliansen. Kriget kom aldrig eftersom revolutionen inte segrade någonstans. Bara det republikanska partiet i Ungern genomförde sitt program ända till en öppen brytning med alliansen. Ungern krossades.

På Marx’ och Engels’ tid var det alltså så, att ju mer konsekventa revolutionärerna var desto mer ”krigsvänliga” var de. Men något annat, något viktigare, följde av att sätta sin tillit till en liknelse med 1793-1794. Det krig de förespråkade var inte ett krig till stöd för någon av de existerande staterna. Det var ett krig mot dem alla från en löslig koalition bestående av oppositionella klasser och strömningar som kallades ”Demokratin”.

2. Huvudfienden

Det är denna bakgrund som förklarar den (för oss) motsägelsefulla kombination som kännetecknade utrikespolitiken i den tidning som Marx redigerade i Köln, *Neue Rheinische Zeitung* (NRZ). Å ena sidan fanns det patriotiska krav på krig mot Ryssland i ett enat Tysklands intressen, och å den andra en ständig ström av artiklar som kan sammanfattas under rubriken – ”huvudfienden finns hemma”.

I fallet Engels hade detta likställande mellan patriotism och fiendskap mot de befintliga myndigheterna föregått hans samröre med Marx och hans intresse för socialismen. När han 1841 skrev som ”ungtysk”³ var hans måltavla försvararna av Tyskland underutveckling. Denna artikel, med titeln ”’Befrielsekriget’ mot Napoleon”^{*} är kanske det bästa exemplet på Engels’ *ungtyska* period, och var ett angrepp på den hysteriska franskfientligheten bland ”Französerfresser”[§] – den kristna tyska reaktionens försvarare. Nej, säger Engels, fransmännen är en modell för oss tyskar, de representerar ”civilisationen”. Fienden är alliansen mellan England och Ryssland. Senare, när han hade träffat Marx, skulle Engels bli mer exakt. Han skulle identifiera ”civilisation” med förborgerligande av Tyskland (och andra underutvecklade länder) och förklara varför England och Ryssland av olika skäl fruktade en spridning av den borgerliga samhällsordningen i Europa.[†] I denna tidiga artikel

2 Engels, ”The Frankfurt Assembly Debates the Polish Question”, *Neue Rheinische Zeitung*, 20 augusti 1848, i Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 350.

3 Engels, ”The ’War of Liberation’ Against Napoleon”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 137-150.

* I marxists.orgs version av *Collected Works* kallas artikeln ”Ernst Moritz Arndt” - öa.

§ Direkt översatt ”franskätare”. En bättre nutida översättning vore kanske ”franskhatare”.

† En varning. Varken Marx eller Engels slutade någonsin att omväxlande använda begrepp som ”civilisation”, ”euro-peisk civilisation” och ”västlig civilisation”, och med det mena borgerlig civilisation.

Marx’ och Engels’ inställning till förborgerligandet och moderniseringen är komplicerad nog som det är. I *Karl Marx’ revolutionsteori Band II*, på marxistarkiv.se, diskuterade vi i detalj Marx’ och Engels’ bedömning av borgarklassen som en revolutionär klass, deras hävdande av dess progressiva karaktär gentemot förborgerliga skikt i det europeiska samhället och de politiska slutsatser de drog från dessa antaganden. Uppgiften blir inte lättare av Marx’

uttrycker Engels en ”vänsternationalism” som var gemensam för alla unga radikaler som skändes över sitt lands underutveckling. Hans nationalism var den defensiva nationalismen hos en medborgare i ett uppsplittrat land.

När Engels skriver om detta ger han sin egen tolkning av de tyska nationalisternas förhållning till ”befrielsekriget” mot Napoleon. Liksom de flesta rhenländare – inte bara radikaler – hade Engels en benägenhet att betrakta Frankrikes ockupation som gynnsam på grund av dess ”civiliserande”⁴ effekt. Det underutvecklade, feodalt absolutistiska, byråkratiska Preussens efterföljande ockupation av Rhenlandet upphävde de framsteg som gjorts under Napoleon. Som ungtysk slets Engels mellan beundran för upproret mot Napoleon och skepsis inför vad det lett till:

... kampens främsta resultat var inte att skaka av sig det utländska styret [som skulle skett hur-somhelst] ..., utan själva handlingen. ... Att vi blev medvetna om förlusten av våra nationella fristäder, att vi beväpnade oss utan att vänta på härskarnas älskvärda tillåtelse, att vi faktiskt *tvingade* de vid makten att ställa sig i spetsen för oss, kort sagt att vi för ett ögonblick agerade som statsmaktens källa, som en suverän nation, det var de största erövringarna under dessa år ...⁵

Vid flera tillfällen skulle Engels senare kommentera hur *halvhjärtad* denna imitation av 1793 var. I själva verket varierade hans bedömning av tyskarnas, liksom fransmännens och andra nationaliteters, nationella rörelser över tiden beroende på de politiska omständigheterna. Det som förblev konstant var hans betoning av att uppror mot de existerande myndigheterna var det verkliga måttet på en nations storhet och livskraft.

3. En nation som förtrycker en annan kan inte själv bli fri

Under hela 1848 betonade *NRZ* att det främsta hindret mot Tysklands enande och självbestämmande inte var den utländska militarismen utan tyskarnas egna slaviska politiska traditioner. Det som höll dem kedjade vid sina egna härskare var att de samarbetade under förtrycket av andra folk. Den ena kedjan gick inte att spränga utan att spränga den andra.

Inom en månad efter att tidningens första gången kom ut,⁶ berättade Engels i detalj om tyskarnas roll som legoknektar, speciellt i Englands sold, från Nordamerika till Grekland och Italien, men, avslutade han:

Skulden för de nidingsdåd som genomförts i andra länder med hjälp av Tyskland ligger inte bara hos regeringarna utan i stor utsträckning också hos det tyska folket. Men vore det inte för tyskarnas villfarelser, deras slaviska anda ... skulle inte det tyska namnet vara så avskytt, förbannat och föraktat, ... Nu när tyskarna kastar av sig sitt eget ok, måste även hela deras utrikespolitik förändras. Annars kommer de bojar med vilka vi har kedjat andra nationer att klavbinda vår egen nya frihet, som än så länge knappt är mer än en föraning. Tyskland kommer att befria sig i den mån hon frigör grannländerna.⁷

och Engels' inexacta språkanvändning. I detta tidiga stycke är det naturligtvis tanken och inte bara språket som brister.

4 Se Engels, ”The State of Germany”, *The Northern Star*, 15 oktober 1845, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 15-21. När denna artikel kom ut var Engels redan på god väg mot en politisk uppfattning som vi skulle känna igen som marxistisk. Det påverkade hans språk och sätt att argumentera. Men det finns inga bevis för att denna nyliga politiska utveckling var ansvarig för hans åsikt att den franska ockupationen av Rhenlandet var till fördel för tyskarna.

5 Engels, ”The 'War of Liberation' Against Napoleon”, s 139-140.

6 Engels, ”Germany's Foreign Policy”, *NRZ*, 3 juli 1848. Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 165.

7 *Ibid*, s 166.

Engels gick vidare och hävdade att saker och ting var på väg att bli bättre. Den chauvinistiska propagandan, ”de svulstiga fraser som förkunnar att Tysklands ära och Tysklands makt står på spel”, fungerar inte längre. Artikeln avslutades genom att vända upp och ner på argumentet. Om friheten hemma inte är förenlig med förtryck utomlands så kräver en revolutionär utrikespolitik också en revolutionär inrikespolitik:

... vi måste uppnå en verkligt folklig regering, och den gamla byggnaden måste jämnas med marken. Först då kan det gamla, återupplivade systemets blodtörstiga, fega politik ersättas med demokratins internationella politik. Hur kan en demokratisk utrikespolitik genomföras så länge demokratin är undertryckt hemma?⁸

Vad menade *NRZ* med en ”demokratisk utrikespolitik”? Det klaraste redaktionella uttalandet om vad de menade kom mycket tidigt, lite mer än en månad efter att tidningen började ges ut. Anledningen var upproret i Prag.⁹

Högern i Tyskland försökte framställa detta uppror, som krossades brutalt av österrikiska trupper under den kejsrerliga arméns befälhavare prins Alfred zu Windischgrätz, som ett tyskfiendtligt nationalistiskt uppror. Det fanns till och med antydningar och rykten om att ryssarna låg bakom det hela. Ledande för denna kampanj var tysktalande invånare i Böhmen organiserade i grupper som *Förbundet för att bevara tyska intressen i Öst*. *NRZ* ägnade stort utrymme åt reportage från skådeplatsen av tyska anhängare till upproret. Enligt dessa reportage fick upproret stöd både från tyska och tjeckiska demokrater som kämpade för ”att bevara Böhmens oberoende och lika rättigheter för båda nationaliteterna”.¹⁰ Oppositionen kom från försvarare av den gamla samhällsordningen och försvaret av den tyska minoriteten var helt enkelt en täckmantel för högern utan något större stöd. Hur riktiga var dessa reportage? Samtida källor såväl som nutida historiker tenderar att skriva under på denna beskrivning av den tjeckiska nationella rörelsen *i detta skede av revolutionen*.¹¹ Såvitt man kan se grundade sig upproret på den till största delen tjeckisktalande underklassen med energisk ledning av studenter.

Både tjeckiska nationalisterna och tyska chauvinister reagerade på detta klasshot genom att backa ur upproret.¹²

Kort sagt *tenderar* moderna historiker i allmänhet att stöda Engels syn på situationen. Men det hör egentligen inte till saken om det vi vill veta är: Vilken var *NRZ:s* utrikespolitik? Om tidningen av polemiska skäl verkligen överdrev i vilken omfattning upproret var socialt snarare än en nationell revolution så är det betydelsefullt i sig själv. Politisk propaganda i en sådan här situation är inte bara en opartisk kommentar om händelserna. Det är ett försök att ingripa, att stärka den ena eller andra sidan. *NRZ:s* ledare om reportaget från Prag drog slutsatsen att ”den tyska reaktionen försöker väcka en inskränkt nationalism precis som i Posen och Italien, delvis *för att kväsa den inrikespolitiska revolutionen i Tyskland* och delvis *för att träna soldaterna för inbördeskrig*.”¹³

NRZ betraktade händelserna i Prag utifrån den tyska revolutionens synvinkel, och yvades:

Trots nästan hela den tyska pressens patriotiska rop och dunkande på trummor, har *Neue Rheinische Zeitung* ända från början tagit parti för polackerna i Posen, italienarna i Italien och

8 *Ibid*, s 166-167.

9 Marx/Engels, ”German Foreign Policy and the Latest Events in Prague”, *NRZ*, 11 juli 1848. Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 212-215.

10 *Ibid*, s 215.

11 Stanley Z Pech, *The Czech Revolution of 1848*, University of North Carolina Press, 1969, s 48-52, 149-150.

12 *Ibid*, s 153.

13 *Ibid*, s 215.

tjeckerna i Böhmen.¹⁴

Den gamla regimen ”som skakade i sina grundvalar inne i Tyskland” försökte rädda sig genom att ”locka fram ett inskränkt *nationellt hat*.” Skulle tyskarna ”inleda ett korståg mot Polens, Böhmens och Italiens frihet” under ledning av just de regeringar de kämpade mot hemma? Nej, hävdade ledarartikeln:

Bara *krig mot Ryssland* skulle vara ett krig från det *revolutionära Tyskland*, ett krig med hjälp av vilket hon kunde befria sig från sina tidigare synder, repa mod, besegra sina egna envåldshärskare, sprida civilisationen genom att offra sina egna söner, som det anstår ett folk som skakar av sig kedjorna av ett långt, håglöst slaveri och befriar sig inom sina egna gränser genom att frigöra dem utanför.

En nutida redaktör skulle utan tvekan ha skickat tillbaka artikeln för omarbetning eller själv ha satt in ett eller två mellanstycken. 1848 behövdes inte det. *Alla* förstod sambandet mellan revolution på hemmaplan och krig mot den Heliga alliansen.

4. *Krig med Ryssland*

Tre händelser tvingade församlingen i Frankfurt att ta ställning till framtidsutsikterna av krig mot Ryssland. I vart och ett av dessa fall backade församlingen. Och i alla dessa fall blev resultatet en försvagning av församlingen själv i Tyskland.

Den incident som orsakade mest problem handlade givetvis om polackerna. Problemet var: vad skulle man göra med det stora stycke av Polen som kungadömet Preussen hade erövrat? Det förslag som diskuterades av Frankfurtförsamlingen, och som till sist antogs, kallade Engels med rätta en ny delning av Polen. Polen skulle förminska till en landremsa i utkanten på det område som ockuperats av Ryssland. Ett nytt hertigdöme i Posen (dagens Poznań) skulle bli en del av det tyska statsförbundet.

Beslutet presenterades som ett försvar av de nationella rättigheterna för den påstått halv miljon stora tysktalande befolkningen i Posen. I denna totalsumma ingick 80.000 påstått tysktalande judar. Trots att de troligen talade jiddisch snarare än tyska, och trots att de på grund av sin religion skulle ha förvägrats medborgerliga rättigheter i de tyska staterna, så blev de under debatten i församlingen representanter för den tyska kulturen.

Engels' reportage om debatterna är en utvidgad och detaljerad kommentar till sin tes från 1847 att Tyskland bara kunde bli fritt genom att avsäga sig alla anspråk på Polen.

Så länge vi hjälper till att betvinga Polen, så länge vi binder en del av Polen till Tyskland, så länge kommer vi därför att förbli bundna till Ryssland och Rysslands politik, och kommer inte att kunna få bukt med den patriarkala feodala absolutismen i Tyskland. Skapandet av ett demokratiskt Polen är ett första villkor för att skapa ett demokratiskt Tyskland.¹⁵

Under debatterna i församlingen hördes naturligtvis en hel massa vältalighet till förmån för Polens frihet. Polsk frihet var också en hjärtesak för den allmänna opinionen inom medelklassen. Engels berättar om rörande yttringar av denna omsorg såsom demonstrationer och tal som hyllade polska frihetskämpar när de åkte förbi järnvägsstationerna. Men praktiska åtgärder för att göra slut på ockupationen av den del av Polen som de preussiska trupperna höll skulle säkerligen förvandla

14 Marx/Engels, ”German Foreign Policy and the Latest Events in Prague”, *Collected Works*, band 7, s 212.

15 Engels, ”The Frankfurt Assembly Debates the Polish Question”, *NRZ*, 20 augusti 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 351.

området till en samlingsplats för ett polskt uppror i de rysk- och österrikiskt ockuperade delarna av Polen.

... men att inleda krig med Ryssland, riskera den europeiska maktbalansen, och för att sätta kronan på verket överlämna småsmulor av det annekterade territoriet – bara någon som inte känner tyskarna kan förvänta sig det.

Och vad skulle ett krig med Ryssland ha inneburit? Krig med Ryssland skulle ha inneburit ett fullständigt, öppet och kraftfullt brott med hela vårt skandalösa förflutna, verklig befrielse och enande av Tyskland, och upprättande av en demokrati på ruinerna av feodalismen och på vrakspillrorna efter borgarklassens kortlivade dröm om makt. Krig med Ryssland skulle ha varit det enda möjliga sättet att upprätta vår ära och våra egna intressen vad gäller våra slaviska grannar, och i synnerhet polackerna. ... Vi drog oss för att göra det och det oundvikliga hände – de reaktionära militärerna som hade besegrats i Berlin reste sig igen i Posen. Under förevändning att rädda Tysklands ära och nationella okränkbarhet höjde de kontrarevolutionens fana och krossade våra allierade, de revolutionära polackerna.¹⁶

I dessa reportage förlöjligade Engels de anspråk som fördes fram å den tysktalande minoritetens vägnar. Om den tyska revolutionen ända från början hade visat sig vara för polsk självständighet och stött kravet med vapenmakt, då skulle gränstvisterna ha varit en underordnad fråga. ”... båda parter skulle tvingats göra eftergifter till varandra, en del tyskar skulle ha blivit polacker och en del polacker tyskar, och det skulle inte ha skapat några svårigheter.”¹⁷

Även vid den relativt sena tidpunkt då Engels skrev detta, trodde han fortfarande att församlingen kunde ha ställt saker och ting till rätta. De kunde ha uteslutit Posen från den tyska statsförbundet och behandlat det återupprättade Polen som en jämlike under förhandlingarna om den tysktalande minoritetens öde.¹⁸ Frankfurtsförsamlingen var inte ens i stånd till det. Den annekterade Posen till Tyskland, vilket innebar att den lämnades kvar den i de preussiska truppers kontroll. Det var samma legosoldater som senare skulle användas för att upplösa församlingen själv. Böhmen, Polen och Italien blev träningsplats för kontrarevolutionen i Tyskland.

5. ”Det havsomslutna Schleswig-Holstein”

Den andra incident som drev Frankfurtsförsamlingen närmare en konflikt med Ryssland är från vår utkiksplats mer förvirrande. Sedan en tid hade de två provinserna Schleswig och Holstein varit källa till stridigheter mellan Preussen och den danska monarkin. Båda hade en tysk majoritet – Holstein var större än Schleswig och den sistnämnda hade en stor tysk befolkning – men den danske kungen var härskare över båda, och den jordägande aristokratin var danskvänlig. Det var typiskt för den tidens fallfärdiga tyska statssystem att en av dessa provinser, Holstein, var medlem i det tyska statsförbundet medan den andra inte var det. Den tysktalande befolkningen var inte bara representerad i den danska lagstiftande församlingen, utan dess delegater tilläts också använda sitt eget språk. Det var inte det mest upprörande fallet av nationellt förtryck i Europa.

1848 drogs den tyska befolkningen i dessa två hertigdömen icke desto mindre med i dåtidens revolutionära upphetsning och krävde självständighet från sina danska härskare, och befrielsen av de djärva Schleswig-holsteinarna blev en samlingspunkt för demokratin. Frankfurtsförsamlingen tog upp deras sak och *meerumschlungen Schleswig-Holstein* – ”det havsomslutna Schleswig-Holstein” – blev en del av den nationella legenden. Det verkar som om inte särskilt många ansåg det löjligt att använda denna högtravande homeriska benämning på något som, trots allt, var ett litet område.

16 *Ibid*, s 352.

17 *Ibid*, s 352.

18 *Ibid*, s 353.

Det är förståeligt att Frankfurtsförsamlingen drogs med i den allmänna upphetsningen. Detta organ kunde föra oändliga diskussioner om banaliteter, i synnerhet om det hjälpte till att dra deras, och allmänhetens, uppmärksamhet från mer överhängande frågor. Men även *NRZ* gjorde kampanjen i Schleswig-Holstein till ett viktigt spörsmål. Varför drog något som i efterhand verkar vara en relativt oviktig fråga till sig Marx' och Engels' uppmärksamhet? Deras till synes obefogade intresse har ofta använts som bevis på deras dolda tyska nationalism. Under Första världskriget blev deras uppfattning om Schleswig-Holstein 1848 ännu ett exempel för de krigsvänliga socialisterna.

Redan från början gjorde Marx och Engels klart att de var medvetna om att Schleswig-holsteinarnas sak var relativt oviktig *i sig själv*. Till en början stödde de faktiskt danskarna, något som jag inte har sett någon annan påpeka.* Bara en månad innan revolutionen bröt ut i Tyskland hade Engels skrivit en artikel om ”Tre nya konstitutioner”¹⁹ där han förlöjligade kraven från de tyska invånarna i de två hertigdömena, jämförde den danska och preussiska konstitutionen till den danskas fördel, och pekade på vilken enormt gynnsam ställning den tyska minoriteten åtnjöt i det danska kungadömet. Han hävdade att lagen gav dem lika många delegater i den danska lagstiftande församlingen som danskarna trots att de var betydligt färre.

Kort sagt gör danskarna varje tänkbar eftergift till tyskarna, och tyskarna vidhåller sin absurda nationella envishet. Tyskarna har aldrig varit nationellt sinnade när nationalitetens intressen har sammanfallit med framåtskridandets intressen, de har alltid varit det när nationaliteten gått mot framåtskridandet.

”Framåtskridandets intressen” företrädde i detta fall av den relativt liberala danska konstitutionen. Men de borgerliga liberaler som med sina politiska påtryckningar hade erövat konstitutionella reformer var också förespråkare för en dansk nationalism och kulturellt oberoende från Tyskland. Det var en typisk kombination 1848. I egenskap av fäste för den konstitutionella konservatismen var Preussen bara alltför villigt att utnyttja den förtryckta och politiskt efterblivna tyska befolkningens sak som ett vapen mot de danska liberalerna. Denna politiska uppställning förklarar Engels' fientlighet mot tyskarnas agitation i Schleswig-Holstein 1847. Det låg i linje med hans, och Marx', allmänna fientlighet mot nationella rörelser som ”gick mot framåtskridandet”.

Vad ändrade sig? Tja, en sak var att det ägde rum en revolution i Tyskland. Och det gjorde att en sida av den internationella diplomatin som Engels tidigare hade ignorerat trädde i förgrunden. Det var inte bara en tävling mellan det lilla Danmark och det mäktiga Preussen. Bakom Danmark stod England och Ryssland. För dem, och speciellt för Ryssland, skulle en framgångsrik revolution mot deras skyddsling i den upphetsade atmosfär som rådde i juni 1848 kunna bli en katastrof. Det som tidigare under året hade varit ett mindre käbbel mellan makterna var nu en allvarlig fråga. Ännu värre var att Rysslands och Englands tidigare pålitliga allierade, kungen av Preussen, synbarligen hade tagits till fånga av revolutionen. Som den ryska utrikesministern greve Nesselrode klagade i ett privat brev:

... mitt tålamod är slut. ... Igår, lördag, fick jag via en kurir direkt från Köpenhamn nyheter om Wrangels vägran att skriva under vapenstilleståndet. ... Vårt överseende har verkligen utnyttjats. Vi har ofta upprepat för Preussen att hon låter saker och ting nå en punkt där vi inte som hon önskar kommer att kunna bibehålla en defensiv ställning gentemot henne, eftersom hon blint underkastar sig de tyska demagogernas nycker.²⁰

* I sin biografi över Marx har Franz Mehring med ett stycke som förklarar politiken under kriget med Danmark mycket bra. Men han nämner inte Engels' inledande stöd till danskarna. Det är ett bra exempel på Mehrings ständiga bagatellisering eller nedtoning av Marx' och Engels' antipreussianism.

19 Engels, ”Three New Constitutions”, *Deutsche-Brüsseler-Zeitung* nr 15, 20 februari 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 540.

20 Brev från greve Nesselrode till baron de Meyendorf, 24 juli 1848, i *Lettres et Papiers du Chancelier Comte de*

Marx' och Engels' bedömning av situationen liknade von Nesselrodes. Men det han såg som en risk ansåg de givetvis vara en möjlighet.

Som en del av bakgrunden måste vi också förstå att Preussen 1848 inte var den militära makt som det tyska kejsardömet skulle bli efter 1870. Utvecklingen av kriget, där Preussen förödmjukades, gör det tydligt.

I den första artikeln i *NRZ* om krisen – ”Nederlag för de tyska trupperna vid Sunderwitt”²¹ – hånade Engels den preussiska armén. Artikeln är fylld av förakt för tyskarna och ganska artig mot danskarna. Den klargör också vad som låg bakom *NRZ:s* krigsvänliga inställning under affären *meerumschlungen Schleswig-Holstein*.

Om detta [preussarnas slappa sätt att föra kriget] inte är ett fall av öppet förräderi, så visar det på en så oerhörd inkompetens att skötseln av hela affären måste överlämnas i andra händer. Kommer den nationella församlingen i Frankfurt äntligen att se sig tvingad att göra vad de skulle ha gjort för längesedan, det vill säga själv ta över utrikespolitiken?

Engels uttryckte i denna artikel en viss skepsis gällande församlingen, men under denna tidiga period förväntade sig både Marx och Engels fortfarande att den tyska borgarklassen i sitt eget intresse skulle tvingas spela samma roll som sina *girondistiska* föregångare 50 år tidigare. De trodde fortfarande att församlingens borgerliga ledning av eget självintresse skulle dra in landet i ett krig med monarkierna som bara en revolutionär regering skulle kunna vinna.

NRZ riktade sin krav och sin kritik till Frankfurtsförsamlingen, inte till de tyska regeringarna, eftersom församlingen var det första, tvekande steget mot ett enat, republikanskt Tyskland. Marx och Engels hittade inte på frågan om kriget, lika lite som de hittade på andra frågor som upprörde landet. Det som skilde *NRZ* var att ”Marx' parti” piskade upp den allmänna opinionen medan Frankfurtsförsamlingen, även dess vänsterflygel, försökte lugna ner folket.

Till sist skrev Preussen under en förödmjukande fred hellre än att tvingas in i ett krig mot England och Ryssland, församlingen helt enkelt kapitulerade. Det var en av de händelser som övertygade Marx och Engels om att den tyska borgarklassen inte klarade av att efterlikna sina franska föregångare.

6. Ungrare och polacker

Den sista händelse som frammanade 1793 års spöke var Rysslands invasion av Ungern i april 1849. Fram tills dess hade upproret i Ungern verkat stå på randen till seger. Och inte bara seger i Ungern. Efter att ha drivits bort från sina viktigaste fästena av numeriskt överlägsna styrkor hade de ungerska revolutionära styrkorna, med stöd från internationella allierade, främst polacker, fört ett framgångsrikt gerillakrig som demoraliserade kejsardömet's arméer. Vid ett tillfälle verkade de befinna sig i en ställning där de kunde inta Wien. Till och med sedan revolutionen hade besegrats på andra ställen krävdes det en rysk invasion i april 1849 för att till sist knäcka det ungerska motståndet. *Vi* vet att det var den sista handlingen under revolutionen 1848. Från Engels' och *NRZ:s* utsiktsplats såg det ut som inledningen på en ny omgång. I tidningens näst sista nummer, just innan den stängdes, skisserade Engels vad som stod på spel:

... det ungerska kriget förlorade mycket snabbt den nationella prägel det hade i början, och antog en tydligt europeisk karaktär, just som resultat av något som kunde se ut som en rent nationell handling, som ett resultat av självständighetsförklaringen. Först när Ungern förklarade

Nesselrode 1760-1856, Paris: A Lahure, odaterad, s 132

21 Engels, ”Defeat of the German Troops at Sunderwitt”, *NRZ*, 2 juni 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 34.

att det avskilde sig från Österrike och därmed upplöste den österrikiska monarkin, antog alliansen med polackerna för att frigöra båda länderna, och alliansen med tyskarna för att omvandla östra Tyskland, definitiv form och en stabil grund. Om Ungern blir självständigt, Polen återupprättat, det tyska Österrike vänder sitt revolutionära fokus mot Tyskland, och om Lombardiet och Italien erövrar självständighet – om dessa planer genomförs så skulle det krossa hela det öst-europeiska statssystemet: Österrike skulle försvinna, Preussen skulle falla samman och Ryssland skulle tvingas tillbaka till Asiens gränser.²²

Engels förutspådde att de tyska upprorsstyrkorna i Baden och Pfalzen, som han snart skulle ansluta sig till, och den förnyade franska revolutionära rörelsens trupper skulle stråla samman med de polska och ungerska arméerna utanför Berlins murar. Det hände aldrig. De tyska och franska revolutionära rörelserna ebbede ut och ungrarna och deras polska allierade krossades av österrikiska och ryska trupper.

Men ungrarna och polackerna enades av mer än sin gemensamma fiendskap mot de internationella förhållandena i Europa efter 1815. Under en tid innan revolutionen bröt ut hade Marx och Engels dragit slutsatsen att det enda nationella uppror som kunde bli framgångsrikt måste grunda sig på en demokratisk social revolution, och att den enda demokrati som var möjlig i ett land som Polen var en jordbruksdemokrati. I Polen kunde ett framgångsrikt uppror alltså bara vara ett uppror som också var ett inbördeskrig.

Redan den första uppdelningen ledde på ett naturligt sätt till en allians mellan de andra klasserna, det vill säga adeln, folket i städerna och i viss mån bönderna, både mot de som förtryckte Polen och mot den stora polska aristokratin. 1791 års konstitution visar att polackerna redan då klart förstod att deras självständighet inom internationella spörsmål inte gick att skilja från ett störtande av aristokratin och en jordreform i landet.²³

När den ungerska revolutionen något oväntat bröt ut i slutet av 1848 ansåg *NRZ* att den hypotes som de härlett utifrån Polen hade blivit bekräftad i detta hörn av Östeuropa. De polska och ungerska revolutionära demokraterna, ledarna för den självständighetsrörelse på vars framgång eller misslyckande revolutionens egen framgång eller misslyckande berodde, stod också inför en fiende på hemmaplan.

7. *Det gamla och det nya Polen*

Marxologer påstår nästan enhälligt att Marx och Engels nonchalerade de reaktionära strömningarna inom de två ländernas nationella rörelser. Vissa går så långt att de anklagar dem för att i detta avseende avvika från marxismen.* Påståendena är ogrundade, och som så ofta är fallet bortser de från Marx' och Engels' egna klara uttalanden. I fallet Polen finns ett av dessa uttalanden i *Kommunistiska Manifestet*. Även om det är kortfattat, som så mycket annat i *Manifestet*, så borde det i alla fall få forskarna att titta lite närmare.

Det råkar vara så att frågan om Polens självständighet och dess förhållande till klasskampen i Polen fanns i allas tankar medan Marx skrev *Manifestet*. Det var just innan revolutionen bröt ut 1848. Frågan hade satts på dagordningen av den österrikiska utrikesministern, prins von Metternich, som på sitt sätt var en av dåtidens ledande revolutionärer. Det var Metternich som, inför ett uppror bland Polens adel och klasser i städerna, på ett demagogiskt och framgångsrikt sätt 1846 vädjade till de till större delen ukrainska böndernas klass- och religiösa fiendskap mot sin polska härskare i

22 Engels, "Hungary", *NRZ* 18 maj 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 9, s 461-462.

23 Engels, "The Frankfurt Assembly Debates the Polish Question", *op cit*, s 351.

* En detaljerad diskussion om andra författares hänvisningar till Marx och Engels angående "den nationella frågan 1848" skulle avvika från ämnet i detta kapitel. Dessa uppfattningar tas upp i specialnot A.

Galicien. Ännu 1848 funderade vänstern över politiken under detta besegrade uppror. De relativt sett mindre *dåvarande* oroligheterna i Polen ställde inga jämförbara politiska frågor om *Polens* inhemska politik.

Så tidigt som 1830, då ett uppror i Polen också sammanföll med en revolution i Frankrike och hotade den internationella ordning som skapats 1815, tvingade sig klassfrågan på den nationalistiska rörelsen. Det året lovade de jordägande klasser som ledde upproret att göra slut på de feodala skyldigheterna, i synnerhet den avskydda skyldigheten att tillhandahålla gratis arbetskraft på jordägarnas begäran. Men hårt pressade att tillfredsställa befolkningens behov under krigsförhållanden återinförde de systemet ”tillfälligt”, tills de utländska arméerna hade besegrats. Efter denna tillfälliga uppoffring för att besegra den gemensamma fienden skulle reformerna definitivt återinföras. Bönderna ansåg inte att argumenten var övertygande och upproret besegrades.

1846 tänkte alla parter på detta tidigare exempel. De polska emigranterna var splittrade utefter flera linjer, men den viktigaste sprickan gick mellan förespråkare för det gamla Polen – de mäktiga familjers makt som hoppades återupprätta det gamla kungadömet, inklusive dess styre över icke-polska minoriteter och utsugning av de polska bönderna – och förespråkarna för ett nytt, demokratiskt Polen. De sistnämnda var organiserade i Polska demokratiska förbundet, som var löst allierat med andra demokratiska förbund, inklusive det i Bryssel där Marx var aktiv. En av dess mest framstående företrädare var Joachim Lelewel som också var medlem i Bryssels demokratiska förbund. Lelewel, som 1846 var personlig och politisk vän med Marx, hade tidigare varit deputerad i det polska parlamentet (Diet) 1828 och medlem i den provisoriska regeringen under upproret 1830.

1846 fanns det tre revolutionära centrum i Polen, Det kanske vore bättre att säga två revolutionära centrum och ett centrum för kontrarevolutionär verksamhet. De mer konservativa bland emigranterna hoppades kunna utnyttja konflikterna mellan ockupationsmakterna för att manövrera sig tillbaka till makten. Deras förhoppningar koncentrerade sig kring att organisera ett uppror mot de ryssar som var baserade i det av Preussen ockuperade Posen (dagens Poznań). Men när upprorsmakarnas representant, Ludwik Mieroslawski, kom till Posen blev han arresterad.²⁴ Den prussiska monarkin var villig att flörta med polackerna för att få lite diplomatiskt inflytande men inget verkligt kunde komma på fråga.

Det verkliga upproret ägde rum i Kraków, som hade beviljats status av fri stad under Wienkongressens villkor. Det organiserades av den demokratiska delen bland emigranterna och höll staden mot överväldigande odds under tio dagar. Dess program var en jordreform, vilket innebar att avskaffa alla feodala skyldigheter utan kompensation, åtskiljande av stat och kyrka, vilket innebar att judarna befriades, och en demokratisk konstitution, vilket innebar att avskaffa det gamla Polen. Det hade ett enormt folkligt stöd i staden och den omgivande landsbygden, och det krävdes en hel del ansträngningar från de österrikiska och ryska trupperna för att återta staden. Kraków införlivades så småningom i den av Österrike ockuperade delen av Polen.²⁵

Den tredje fronten öppnades inte av revolutionärerna utan av Metternich, i Galicien. I november 1846 bildades med Metternichs stöd ett nytt konservativt parti med ett avancerat program av jordreformer. Och när Polens adel revolterade mot kejsardömet så möttes de av en motrevolt bland bönderna. Det höjdes och bestreds anklagelser om att Metternich hade betalat och organiserat bondeagitatorer för att sprida rykten om att regeringens planer på reformer grusades av den polska adeln och organisera de senare pogromerna mot adeln. Fakta bakom dessa anklagelser och mot-

24 Benjamin Goriely, ”Poland in 1848”, i *The Opening of an Era: 1848*, red François Feitö, inledning A J P Taylor, Howard Fertig, New York 1966, s 362.

25 *Ibid*, s 364-367.

anklagelser är fortfarande omstridda.²⁶ Det som är oomtvistat är att det som följde var ett ovanligt brutalt *jacquerie** mot de polska godsägarna. Den jordbruksrevolution som kunde ha givit upproret i Kraków en bredare bas avleddes i en kontrarevolutionär rörelse till stöd för Habsburgdynastin. Med sin traditionella tilltro till "Lillefar", vars goda vilja alltid omintetgjordes av dåliga rådgivare och giriga godsägare, kämpade bönderna hellre för regeringens skenreformer än för Krakówrevolutionärernas verkliga reformer.

Marx och Engels behövde inte dessa händelser för att påminnas om hur viktig en jordbruksrevolution är. Redan som liberal redaktör för *Rheinische Zeitung* hade Marx gjort avskaffandet av de feodala skyldigheterna till en central fråga. Det var innan han blev socialist. Det var inte heller någon särskilt speciell "marxistisk" ståndpunkt. De flesta radikaler och liberaler delade hans åsikter, åtminstone på ett abstrakt plan. Det händelserna i Kraków och Galicien gjorde var att anhängarna till "Demokrati" tvingades ta ställning *till frågor som splittrade de polska emigranterna* som var deras vänner.

Året innan *Manifestet* talade Marx och Engels inför två möten som "Demokratin" höll till minnet av upproren i Polen. Det första var i London den 29 november 1847, till 17-årsminnet av upproret 1830. Vid detta tillfälle hade varken Marx eller Engels särskilt mycket att säga om Polen! De tog huvudsakligen tillfället i akt att betona den kommande revolutionens internationella och sociala karaktär. Engels' enda omnämnande av Polen underströk tyskarnas ansvar att gå mot Tysklands ockupation av Polen och fortsatte med att betona rörelsens internationella karaktär. Det var Marx som "internationaliserade" frågan om Polens självständighet och underströk dess relation till den "sociala frågan":

Det gamla Polen är emellertid förlorat, och vi skulle vara de sista att önska dess restauration. Men inte bara det gamla Polen är förlorat. Det gamla Tyskland, det gamla Frankrike, det gamla England, hela det gamla samhället är förlorat. Förlusten av det gamla samhället är emellertid ingen förlust för dem, som intet har att förlora i det gamla samhället, och i alla nuvarande länder är detta fallet för det stora flertalet.²⁷

Och det är det enda om Polen i Marx' tal.

Det andra mötet ägde rum den 22 februari 1848 för att fira minnet av 1846 års uppror. *Manifestet* gavs troligen ut samma vecka. Vid detta tillfälle tog både Marx och Engels upp upprorets samhällseliga karaktär direkt och ytterst detaljerat med tanke på att båda talen var korta.

Marx betonade att den etablerade pressens vanliga fördömandena av den revolutionära regeringen i Kraków för att vara "kommunistisk" var hysteri för att dölja det faktum att den egendom som upprorsmakarna avskaffade var feodal egendom som inte längre existerade i Frankrike. Det de siktade till med sin kortvariga regim var att upprätta egendomsförhållanden som redan fanns i Frankrike, Belgien, Schweiz och Nordamerika. Om de besuttna i Frankrike hade fått höra detta, sa Marx, så skulle de ha svarat "De har helt rätt". Men när de fick höra att upprorsmakarna var revolutionärer och kommunister som avskaffade äganderätten så svarade de franska egendomsinnehavarna, "Vad... de här skurkarna måste slås ner!" Marx hyllade revolutionärerna i Kraków eftersom de insåg att bara ett demokratiskt Polen kunde bli självständigt och bara ett Polen som hade avskaffat de feodala rättigheterna kunde bli demokratiskt.

26 Se Goriely, *op cit*, s 362. För en redogörelse som är mer skeptisk till teorin att Metternich *uppviglade* upproret, se Roman Rosdolsky, *Engels and the "Nonhistoric" Peoples: The National Question in the Revolution of 1848*, översättning professor John-Paul Himka, Glasgow: Critique Books 1987. För en mer detaljerad diskussion om dessa frågor se specialnot A.

* **Jacquerie** var en bonderesning i Frankrike under 100-årskriget – öa.

27 Marx/Engels, *Om Polen*, på marxists.org.

Ersätt den ryska envåldshärskaren med polska aristokrater och ni kommer att ha givit despotismen papper på att vara naturaliserad ... Om de polska härskarna inte längre har en rysk härskare över sig så kommer de polska bönderna fortfarande att ha en härskare över sig, men en fri härskare istället för en slavhärskare. Denna politiska förändring kommer inte att ändra något i deras samhällsliga ställning.²⁸

Lägg märke till att detta stycke är ganska nära att säga det kvittar om de polska bönderna sugts ut av en utländsk eller en inhemsk härskare. Utifrån de senare diskussionerna om denna fråga kan det se ut som om Marx föregriper Rosa Luxemburgs ståndpunkt. Men det vore att överdriva saken. Det är inte det Marx försöker säga. Det vi har här är ett hårt angrepp på de polska emigranternas ”rena” nationalist. Det föregriper också den paranoidea antiryska ståndpunkt som Marx ofta tillskrivs.

Anhängarna till den polska självständighetsrörelsens aristokratvänliga del i publiken skulle inte heller ha hittat särskilt mycket att hurra åt i Engels’ tal. Efter att ha hyllat de fallna hjältarna och beklagat det lidande Polen, fortsätter den evige optimisten Engels med att tillkännage att nederlaget för upproret i Kraków också är en seger som mötet borde fira! En seger över vem? Det är det ”... unga demokratiska Polens seger över det aristokratiska Polen.”

Ja, Polens senaste kamp mot sina utländska förtryckare har föregåtts av en undangömd kamp, dold men avgörande i Polen självt, de förtryckta polackernas kamp mot de polska förtryckarna, demokratins kamp mot den polska aristokratin.²⁹

Efter att eldat upp sig om ämnet, hävdar Engels att revolutionen i Kraków var ”ännu mer fientlig mot Polen själv än mot den utländska förtryckaren.” Vad var detta gamla Polen? Engels förklarar det i ett stycke som ställer de aristokratiska revolutionärerna från 1830 vid skampålen.

Vad ville den polska aristokratin 1830? Skydda sina egna förvärvade rättigheter mot kejsaren. Den begränsade upproret till det lilla land som Wienkongressen fann passande att kalla kungadömet Polen. Den höll tillbaka upproret i de andra polska provinserna. Den lämnade böndernas förnedrande trädedom och judarnas ökända villkor orörda. Om aristokratin under upprorets gång tvingades göra eftergifter till folket, så gjorde den det först när det var för sent, när upproret hade misslyckats.³⁰

Ja, det var ett uppror som Engels stödde! Han klargör det genom att framhålla Lelewel (som satt i publiken) som ett exempel. Han var enligt Engels den enda som 1830 kämpade för att befria judarna och bönderna och för att återupprätta hela Polen, alltså ”förvandla det polska självständighetskriget till ett europeiskt krig.”

Man måste läsa dessa två tal i sin helhet för att få en verklig känsla för hur den polska självständighetsrörelsen i Marx’ och Engels’ tänkande hängde ihop med kampen för att befria Europa från den Heliga alliansen och hur båda ansågs vara beroende av en internationell demokratisk och social revolution.

I *Manifestet*, vars analys av de olika nationella rörelsernas förhållande till den sociala revolutionen vi ska titta på senare, inskränks den polska frågan till följande mening:

Bland polackerna understödjer kommunisterna det parti som gör en jordrevolution till villkor för den nationella befrielsen, det parti som framkallade Krakówupproret 1846.³¹

28 Marx/Engels, ”Speeches in Brussels on February 22, 1848. On the Occasion of the Second Anniversary of the Cracow Insurrection”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 549.

29 *Ibid*, s 550.

30 *Ibid*.

31 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 22.

Idag är detta en oklar hänsyftning. Den var troligen oklar redan 1888, då Engels och Samuel Moore översatte *Manifestet* till det som har blivit den klassiska engelska versionen. I den engelska översättningen översätts de tyska orden *Unter den Polen* med ”i Polen”. Ordagrant betyder det ”bland polackerna”. Vid den tidpunkt då *Manifestet* skrevs var detta stycke praktiskt taget en krigsförklaring mot de polska *emigranternas* höger. I Engels’ översättning från 1888 försvinner denna poäng.

8. Revolutionära boskapshandlare

Precis som tjeckernas och polackernas uppror, splittrade ungrarnas revolt vänstern från högern i Tyskland. Under hela 1849 dominerades *NRZ:s* spalter av artiklar om det ungerska folkets uppror mot det österrikiska kejsardömet. Men innan revolutionen bröt ut 1848 nämnde Engels Ungern bara enstaka gånger och Marx inte alls.³² Landet hade förvisso inte spelat någon roll inom den europeiska vänsterns politik som var jämförbar med den roll som Polen spelat.

I början av 1847 skrev Engels verkligen två artiklar för *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, som vid den tiden var det demokratiska förbundets halvt officiella språkrör, där han mycket kort nämnde den revolutionära utvecklingen i Ungern. I den första av dessa, ”Rörelserna 1847”,³³ en översikt över de politiska och sociala rörelser som drev Europa mot en revolution, nämns Ungern i ett stycke som sammanfattar förborgerligandets revolutionära effekter på tidigare underutvecklade områden:

Till och med i fullkomligt barbariska länder går borgarklassen framåt ... I Ungerns omvandlas de feodala aristokraterna allt mer till grosshandlare i majs och ull och till boskapshandlare, och framträder följaktligen nu som borgare i Dieten.

I en andra artikel i samma tidning ”Början till slutet i Österrike”,³⁴ beskriver Engels Habsburg-imperiet som ett lappverk av ”ett dussintal länder vars vanor, karaktär och institutioner stod i uppenbar motsats till varandra.” De har klamrat sig fast vid varandra ”med styrkan i sin gemensamma motvilja mot civilisationen.” Dessa ”ursprungliga” folk i Europas mitt, som isolerats från varandra och de mer civiliserade folken i norr och söder av ogenomträngliga berg och avsaknaden av tillträde via hav eller stora floder, gjorde det möjligt för Huset av Österrike att härska, ”en representant för barbari, för reaktionär stabilitet i Europa.” Engels drar slutsatsen:

Därför var Huset av Österrike oöverberrättligt så länge deras undersåtars barbariska natur var orörd. Därmed hotades det av en enda fara – att den borgerliga civilisationen skulle tränga in.

Sedan räknar Engels upp de nedbrytande effekter som detta oundvikliga inträngande skulle få. Hans enda omnämnande av Ungern är parlamentet som ”förbereder revolutionära förslag och är övertygat om att få majoritet för dem.” Vad dessa ”revolutionära förslag” är nämns inte direkt, men resten av artikeln kan tyda på att Engels syftar på förslag att avskaffa de återstående feodala skyldigheterna, i synnerhet hoveri [obetalt arbete]. De ungerska jordägarna som blivit borgare, och som enligt Engels tidigare artikel dominerade Dieten, antogs vara drivkraften bakom dessa ”revolutionära förslag”. Men när Engels använder ordet ”revolutionära” i denna artikel syftar han på de objektiva följderna av dessa åtgärder och inte en medveten eller organiserad omstörtande politisk rörelse. I nästa mening skriver han att ”Österrike, som behöver ungerska husarer i Milano, Modena och Parma,

32 Detta grundar sig på materialet som återfinns i index till de aktuella banden i *Collected Works*. Även om redaktörerna till den tyska upplagan av Marx/Engels samlade verk [*Gesammelte Werke*] skulle gräva fram något material, så tror jag inte att det kommer att förändra den övergripande bilden.

33 Engels, ”The Movements of 1847”, *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, 23 januari 1847, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 520-529.

34 Engels, ”The Beginning of the End in Austria”, *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, 27 januari 1847, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 530-536..

lägger själv fram revolutionära förslag i Dieten trots att det mycket väl vet att de är en dödsdom över henne själv.” I denna artikel är de ungerska godsägarna en revolutionär kraft med eller mot sin vilja, precis som Habsburgmonarkin själv.

Nästa omnämmande av Ungern som Marx eller Engels gör, sker i januari 1849. Det är en mer omfattande analytisk artikel där Engels förkunnar att den ungerska revolutionen är lika viktig för 1849 som revolten i Paris var för 1848.

För första gången under de revolutionära rörelserna 1848, för första gången sedan 1793, vågar ett land omringat av överlägsna kontrarevolutionära styrkor gå mot det fega kontrarevolutionära raseriet med revolutionär glöd, gå mot den vita terrorn med röd terror. För första gången på länge möter vi en sant revolutionär förebild, en man som i folkets namn törs anta utmaningen av desperat kamp, som för sitt land är Danton och Carnot i en och samma person – *Lajos Kossuth*.³⁵

Blev de feodala aristokrater som förvandlats till majs- och ullhandlare plötsligt jakobiner? Engels ansåg inte det. Utan tvekan *började* upproret i Ungern som ett försvar av magyaradelns* traditionella rättigheter gentemot habsburgarnas centraliseringstendenser. Liksom Polen hade Ungern under århundraden varit en sorts feodal demokrati. Kungen valdes och var ansvarig inför magyaradelns Diet. Men liksom i Polen var ”adel” ett relativt begrepp. Engels gick utan tvivel för långt när han beskrev ”större delen av den ungerska adeln” som ”rena proletärer [sic] vars aristokratiska privilegier är begränsade till det faktum att de inte kan utsättas för kroppsstraff.”³⁶ Icke desto mindre har både dåtida och moderna observatörer också betonat att en stor del av befolkningen på landsbygden både i Ungern och Polen åtnjöt en ställning som ”adel”, och många av dem skulle både för oss och sina samtida ha varit mycket lika självägande bönder och dessutom inte alltid särskilt välbeställda bönder. Det fanns en jämlikhetssträvande, ”demokratisk” känsla kring denna konstitutionella utformning som såg ganska modern ut trots att den i själva verket grundade sig på en feodal samhällsform som var äldre än habsburgarnas moderniserande absoluta monarki.

Habsburgarna blev inte kungar över Ungern med hjälp av erövring eller giftermål utan genom att väljas. Av diplomatiska skäl erbjöds på 1600-talet habsburgarna kronan av Dieten, och med ett undantag, den ”upplyste” Joseph II, gjorde kejsarna gesten att acceptera St Stephens krona efter valen i Dieten. För habsburgarna var det en juridisk saga. Ungrarna såg på det på ett annat sätt.

För att komplicera saker och ting fanns det en stor slavisk bondebefolkning och en betydande tysk och tysk-judisk borgarklass i Ungern. Det fanns också tyska och valakiska (moderna rumänska)

35 Engels, ”The Magyar Struggle”, *NRZ*, 8 januari 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 227-238.

* Några ord om användningen av orden ”Ungern” och ”Magyar” 1848. Allmänt sett syftar ”Magyar” på en etnisk grupp som talar ett icke indoeuropeiskt språk som varken är närbesläktat med de tyska eller slaviska språk som omgav dem. ”Ungern” syftar både på ett geografiskt område och magyarernas traditionella kungadöme. Skillnaden är viktig eftersom den etniska gruppen magyarer var en privilegierad minoritet i kungadömet Ungern. De var den största minoriteten i ett land av minoriteter. Den politiska betydelsen 1848 var att revolutionärerna sade sig kämpa för en stat där alla medborgare var jämlika. ”Ungrarna” var medborgarna i denna ”ungerska” stat oavsett etnisk grupp.

Men arvet efter århundraden av privilegier för magyarerna gick inte att övervinna på några månader. En särskilt knivig fråga var den revolutionära regeringens yrkande på att Magyar skulle vara officiellt språk. Icke desto mindre var påståendet att revolutionärerna kämpade för en modern nationalstat som grundade sig på likhet inför lagen inte bara propaganda. Alla märkte den judiska minoritetens militanta stöd till den revolutionära regeringen trots både magyarernas och icke-magyarernas utbredda och hätska antisemitism. Frågan om de slaviska, tyska och rumänska minoriteternas gensvar på revolutionen är mer omdiskuterat och kommer att behandlas senare.

Engels använde oftast orden ungrare och ungerska revolutionen.

36 Engels, ”The *Kölnische Zeitung* on the Magyar Struggle”, *NRZ* 18 februari 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 399.

bönder. För dessa stora minoriteter var de etniska ungrarnas traditionella ”friheter” en källa till förbittring och avundsjuka. För en nutida observatör är det svårt att förbise likheten mellan den ungerska ”nationen” och halvt självständiga militärkaster som kosackerna i det ryska tsardömet. De sistnämnda åtnjöt också vissa ”friheter”, det vill säga privilegier i förhållande till den absoluta monarkin. Den sociala strukturen i kosackernas ”nation” var också relativt jämlik jämfört med tsardömet i sin helhet. I Habsburgkejsardömet åtnjöt också kroaterna liknande privilegier, och de skulle komma att bli de allra mest bittra motståndarna till Ungerns självständighet.

Allt detta rasade samman 1848. Konflikten mellan Habsburgmonarkins centraliseringstendenser och den ungerska Dietens krav, speciellt kring den alltid besvärliga skattefrågan, hade även i fredstid sedan länge varit en källa till spänningar. Med krav på konstitutionella friheter och en representativ regering – till och med demokrati! – som hotade Habsburgmonarkins existens och den gamla regimens existens i hela Europa, var ungrarnas ”friheter” trots sitt ursprungligen feodala innehåll ett farligt exempel. Precis som i Frankrike 1789-1791 tvingades den liberalt sinnade, ”förbättrande”, adeln – de adliga majshandlare som Engels hade talat om tidigare – vidta extrema åtgärder för att försvara sina traditionella privilegier. I Ungern 1848 blev de också tvungna att försvara sitt nationella oberoende. Motståndet mot den absoluta monarkin hade initierats uppifrån som ett svar på krisen, men framkallade precis som i Frankrike 1789 en revolution underifrån.

Den demokratiska opinionen i Tyskland gav upproret i Ungern ett överväldigande stöd. Till och med Frankfurtsförsamlingen, som hade tvekat när det handlade om att gå mot Preussens ockupation av Polen, stödde ungrarna mot Österrike. Det fanns naturligtvis de som fruktade att Österrike skulle besegras av ett folkligt uppror. En av de journalistiska anhängarna till denna uppfattning var *NRZ:s* främsta rival, *Kölnische Zeitung*. Vid upprorets höjdpunkt hånade tidningen de demokratiska anhängarna till Ungerns självständighet.

Den så kallade demokratiska pressen i Tyskland har tagit parti för magyarerna i konflikten mellan Österrike och Ungern ... Verkligen märkligt! De tyska demokraterna tar parti för en aristokratisk kast, som, trots att det är 1800-talet, aldrig har upphört att se sitt eget land som *misera contribuens plebs* [en eländig skattetyngd plebejisk massa]. De tyska demokraterna tar parti för ytterst högmodiga folkförtryckare!³⁷

Engels polemik mot denna ledarartikel, Engels, ”*Kölnische Zeitung* om magyarernas kamp”, börjar med att hävda, att även om *Kölnische Zeitung* skulle ha rätt, även om det vore ett uppror av en ”aristokratisk kast”, så skulle det kvitta. De österrikiska trupperna och deras kroatiska allierade kämpade inte för att göra slut på feodalismen. De hade inte som mål att kväsa den ”aristokratiska kasten”. Sedan jämför Engels den ungerska revolten med upproret i Polen 1830, ett uppror vars nederlag Engels själv lite mer än ett år tidigare hade hävdat var ett direkt resultat av att revolten dominerades av en ”aristokratisk kast”.

När polackerna reste sig mot Ryssland 1830, handlade det då bara om huruvida en ”aristokratisk kast” stod i ledningen för dem? Vid den tiden var det för det första frågan om att driva ut utlänningarna. Hela Europa sympatiserade med den ”aristokratiska kasten” som förvisso inledde rörelsen, ty adelns polska republik var hursomhelst ett enormt framsteg jämfört med den ryska despotismen.³⁸

Engels fortsätter med att peka på att rösträtten i Frankrike efter revolutionen 1830 begränsades till cirka 250.000 väljare, och att den franska borgarklassens makt också grundade sig på att suga ut

37 ”Der Ungarische Krieg”, *Kölnische Zeitung*, 17 februari 1849. Citerat i Engels, ”The *Kölnische Zeitung* on the Magyar Struggle”, *NRZ* 18 februari 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 398.

38 *Ibid*, s 399.

misera contribuens plebs. Han säger inte att Louis Philippes borgerligt konstitutionella monarki var ett steg framåt jämfört med återupprättande av Bourbon. Han utgår helt enkelt från att hans publik, inklusive *Kölnische Zeitung*, tar det för givet.

Men Engels slutar inte där. Han nöjer sig inte med att försvara nationell självständighet och representativa institutioner som progressiva i förhållande till absolutismen och önskvärda mål att kämpa för i sig själva. När den ungerska revolutionen försvarade dessa grundläggande rättigheter var den tvungen att gå längre:

Den store Schwanbeck [Eugen Alexis Schwanbeck, *Kölnische Zeitungs* korrespondent i Wien] är naturligtvis ännu mindre förpliktad att känna till att Ungern är det enda land där böndernas feodala bördor juridiskt och faktiskt helt har upphört att existera efter marsrevolutionen. Den store Schwanbeck förkunnar att magyarerna är en "aristokratisk kast", "ytterst högmodiga folkförtryckare" ... Schwanbeck vet inte, eller vill inte veta, att magyarernas aristokrater, Esterházy, etc., direkt i början av kriget deserterade och reste till Olmütz [Österrikes högkvarter] för att betyga sin vördnad, och det är just de "aristokratiska" officerarna i magyarernas armé som ända från stridernas inledning fram tills nu varenda dag hela tiden har förrått sin nationella sak! Hur kan det annars komma sig att majoriteten av deputeradekammaren fortfarande befinner sig med Kossuth i Debreczin, medan det bara finns 11 aristokrater där?³⁹

I en annan artikel, "Kroater och slovakar i Ungern", diskuterar Engels ödet för de "lojala" slaviska trupperna på kejsardömetts sida, och rapporterar att de segerrika österrikiska myndigheterna trots sina tidigare löften till slaverna återupprättade de traditionella ungerska privilegierna.

Det är uppenbart att aristokraten Windischgrätz mycket väl känner till att han bara kan uppnå sitt mål att bibehålla adelns makt i Ungern genom att hålla kvar *magyaradeln* vid makten ... efter att ha gjort klart uppgiften att kuva Ungern och återupprätta aristokratins makt där, kommer han att kunna ta itu med slaverna ...⁴⁰

Det finns en hel del liknande material i Engels' artiklar 1849 som tog upp missnöjet inom de kejsersliga styrkornas led, och som till största delen förbises av de flesta kommentatorer. Det är bättre att vi tar upp hela frågan om de upplösande effekter som den ungerska revolutionens sociala program fick inom den *icke-ungerska* befolkningen senare. Här handlar det om Engels' betoning av detta programs upplösande effekt *inom* Ungern. I sin praktiskt taget sista artikel om ämnet hänvisade han till det polska exemplet och underströk att den sociala revolutionen och den nationella frigörelsen var oupplösligt sammanbundna även i Ungern.

Det ungerska kriget 1849 har stora likheter med det polska kriget 1830-1831. Men den stora skillnaden är att de faktorer som var mot polackerna nu verkar till magyarernas fördel. Som vi vet krävde Lelewel utan framgång ... att den stora massan av befolkningen skulle knytas till revolutionen genom att man befriade bönderna och judarna ... *Magyarerna började vid den punkt* dit polackerna nådde först när det var för sent. Ungarns första åtgärd var att genomföra en social revolution i sitt land, att avskaffa feodalismen ...⁴¹

Precis som under upproren i Kraków 1846 och Prag 1848 var det även här bara den avancerade minoriteten som förespråkade detta, alltså den demokratiska revolutionens hela program. Och i detta exempel verkar Engels ha varit okunnig om den verkliga politiska uppställningen. Kossuth var *inte* den demokrat som han framställdes som i *NRZ:s* spalter. Alexander Petöfi och Budapests radikala studenter och arbetare intog denna speciella plats i det politiska spektrumet. Kossuth var

39 *Ibid.*

40 Engels, "Croats And Slovaks in Hungary", *NRZ*, 19 februari 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 411.

41 Engels, "Hungary", *NRZ* 19 maj 1849. Marx/Engels, *Collected Works*, band 9, s 463.

mannen i mitten. Han var den person vars uppgift var att *medla* mellan radikalerna i klubbarna och de mer konservativa delegaterna i församlingen.⁴² Men även om *NRZ* hade fel i sin bedömning av Kossuth så var den verkliga konsekvent i sin politiska bedömning, som grundade sig på de fakta som stod till redaktörernas förfogande. Den konservativa opinionen i Tyskland och Ungern gjorde Kossuth till representant för den ungerska demokratin, och *NRZ:s* redaktörer svarade med att omfamna honom.

9. Arbetarna har inget land

Den betoning som Marx och Engels gav tyskarnas, polackernas och magyarernas nationella befrielseörelser under revolutionen 1848 har varit särskilt förvirrande för både vänner och fiender, för både ärliga och oärliga kritiker. Varför skulle internationalister bry sig så engagerat om dessa nationella strider? Sa inte *Kommunistiska Manifestet* rakt ut att "arbetarna har inget land"?

Tja, det gör faktiskt inte det. Åtminstone gjorde det inte det i den ursprungliga tyska utgåvan. En del av förvirringen härrör från en felöversättning i den engelska standardversionen. *Manifestet* sa i själva verket att arbetarna inte hade något *Vaterland* [fädernesland. I svenska översättningen står "fosterland" - öa]. Klangen hos detta ord var inte densamma 1848 som den är idag, men nära nog. Men det var inte bara en inskränkt chauvinism som Marx och Engels förkastade. *Manifestet* tar upp frågan om nationalismen, och andra frågor, genom att tillbakavisa en anklagelse som deras motståndare riktade mot kommunisterna. Anklagelsen gällde i detta fall att kommunisterna ville avskaffa fosterlandet och nationaliteterna. *Manifestet* svarar att arbetarna inte har något fosterland eftersom de inte har den politiska makten någonstans. Kommunisterna kunde inte ta ifrån dem något som de inte hade. 1848 var detta ett ganska uppenbart påstående. Stycket fortsätter med att säga att proletariet i alla de ledande länderna "till att börja med måste erövra den politiska makten", det måste "upphöja sig till nationell klass". Kort sagt är innebörden i detta citat nästan raka motsatsen till den betydelse som det vanligtvis tillskrivs.

Manifestets internationalism finns i dess bedyrande att den kommande revolutionen bara kan lyckas genom att arbetarklassen segrar i åtminstone flera av de ledande europeiska länderna. En nationell seger var det första steget i en europeisk revolution. Detta första steg gick inte att ta utan att ta hänsyn till de omedelbara frågor som de specifika nationella rörelserna stod inför. Det var lika uppenbart för Marx och Engels att en nationell rörelse som begränsade sig till det första steget var dömd att misslyckas.

Manifestet framställer sig som plattform för en internationell revolutionär rörelse som *visar sig* på olika sätt i olika länder utifrån de olika omständigheterna i varje land, men som ändå är *samma* rörelse. Den kommunistiska förtruppens uppgift är att betona de nationella rörelsernas ömsesidiga beroende och gå mot den sorts nationella opportunist som bortser från detta beroendeförhållande.

Den ekonomiska grundvalen till detta beroendeförhållande förklarades allra tydligast i det ena av Engels' två preliminära utkast till ett manifest. *Kommunismens grundsatser*⁴³ var i form av frågor och svar som förklarade den kommunistiska "trons" grundläggande satser. Den utformades medvetet utifrån katekesen, som var ett grundläggande skolorande propagandaknep både i den katolska och protestantiska kyrkan. Fråga 11 löd: "Vilka blev de närmast liggande följderna av den industriella revolutionen och av klyvningen av samhället i bourgeoisie och proletärer?" Engels svarade att det första resultatet blev att det skapades en världsmarknad. Det innebar att "en maskin som idag

42 François Feitö, "Hungary: The War of Independence", i *The Opening of an Era*, s 317-322. Även Istvan Deak, *The Lawful Revolution: Louis Kossuth and the Hungarians, 1848-1849*, New York: Columbia University Press 1979, s 176-177.

43 Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org.

konstrueras i England inom ett år försätter en miljon arbetare i Kina utan arbete”. Den politiska slutsatsen var att ”om arbetaren i England eller Frankrike befriar sig idag, måste detta dra med sig revolutioner i alla andra länder, som förr eller senare gör arbetarna fria där.”⁴⁴

Enligt *Manifestets* uppfattning skulle *effekterna* av en europeisk revolution bli att den process som redan påbörjats genom borgarklassens ekonomiska verksamhet skulle komma att påskyndas. Denna process ledde till ”industriproduktionens likformighet och de därtill svarande levnadsförhållandena.”⁴⁵ ”Proletariatets politiska makt”, som vi måste komma ihåg att Marx och Engels då ansåg vara en oundviklig och överhängande konsekvens av en framgångsrik demokratisk revolution, skulle dessutom skynda på denna tendens till ”likformighet av levnadsförhållandena”. Sådan var tendensen. Utgångspunkten var en värld som ännu så länge befann sig långt från en sådan likformighet. Det var därför revolutionärerna i Kraków 1846 var tvungna att kämpa för något som redan var de konservativas program i Frankrike.

Tanken läggs fram på detta sätt i *Manifestet*:

Proletariatets kamp mot bourgeoisin är till en början nationell till formen, men inte till innehållet. Varje lands proletariat måste naturligtvis först bli färdigt med sin egen bourgeoisie.⁴⁶

Det är värt att påpeka att ordet land i detta stycke är en översättning av det tyska ordet *Land*. Ordet är helt enkelt det vanliga tyska ordet för ett geografiskt och politiskt faktum. Det antyder inte, som ordet *Vaterland*, också en sinnesstämning eller ett politiskt program.

Det praktiska resultatet av detta perspektiv var att det blev kommunisternas ansvar i de olika länderna att underordna den nationella revolutionens omedelbara intressen under den europeiska revolutionens intressen.

Ett av de mest slående uttalandena av denna uppfattning med avseende på Tyskland finns i ett av *NRZ:s* tidigaste nummer. Studier av Marx tar för givet att kravet på ett enande av Tyskland utgjorde kärnan i Marx’ och Engels’ utrikespolitik 1848. Och i allmänhet stämde det. Men till och med detta krav var underordnat revolutionens behov. Den 25 juni 1848 diskuterade Marx möjligheten att Preussen, ”Rysslands västra provins”, skulle slå sig samman med tsaren. Marx föreslår att den förväntade alliansen mellan Preussen och Ryssland skulle besvaras med en allians mellan ”Tyskland” och Frankrike:

Om preussarna allierar sig med ryssarna så kommer tyskarna att alliera sig med fransmännen, och enade kommer de att föra Västs krig mot Öst, civilisationens krig mot barbariet, republikens krig mot enväldet.

Den vanliga bilden av Marx som en sorts pangermanskt patriot, vars utrikespolitik 1848 (och kanske därefter) *dominerades* av en strävan efter en enad tysk stat stämmer knappast överens med denna sortens tal. Men Marx hade inte övergivit tanken på ett enat Tyskland. Han fortsätter i nästa stycke:

Vi vill ha ett enande av Tyskland. Men elementen till denna förening kan kristallisera sig först som ett resultat av de stora tyska monarkiernas sönderfall. De kommer att svetsas samman först med hjälp av trycket från krig och revolution.⁴⁷

Enandet av Tyskland på en demokratisk grundval och upprätthållandet av de demokratiska nationernas revolutionära front innebar också att rent *tyska* intressen ibland var sekundära.

44 *Ibid.*

45 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 14.

46 *Ibid*, s 10.

47 Marx, ”The Threat of *Gervinus Zeitung*”, *NRZ* 25 juni 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 116.

Lite senare samma år⁴⁸ sammanfattade Marx sin inställning till den tyska revolutionen, som genom sin provinsiella trångsynthet hamnade långt efter den internationella rörelsens krav. Marx' bedömning av denna preussiska revolution är på samma gång en underförstådd redovisning av hans syn på vad revolutionen *borde* ha varit:

Långt från att vara en *europaisk revolution* var den bara en förkrympt efterverkning till en europeisk revolution i ett underutvecklat land. Istället för att vara före sitt sekel [som den engelska revolutionen på 1600-talet och den franska revolutionen på 1700-talet] var den mer än ett halvt sekel efter sin tid ... Marsrevolutionen i Preussen var inte ens en *nationell, tysk* revolution. Ända från början var den en *provinsiell, preussisk* revolution.⁴⁹

I och med att de tyska revolutionärerna 1848 inte kunde tänka i internationella termer kunde de inte ens lösa Tysklands mest överhängande nationella problem.

48 Marx, "The Bourgeoisie and the Counter-Revolution", NRZ 15-29 december 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 154-178.

49 *Ibid*, s 160.

Kapitel 2. ”Icke-historiska” folk

Från och med sitt första nummer i april 1848 tills den förbjöds i juli 1849 gjorde *NRZ* befrielsen av polackerna, och senare ungrarna, från sina tyska härskare till en central del av sin propaganda. Det var en livsviktig uppgift för den tyska nationella rörelsen. Men betydligt mer uppmärksamhet har riktats mot *NRZ:s* artiklar 1849 som verkar rättfärdiga Tysklands (och Ungerns) förtryck av tjecker och sydslaver. Engels, som skrev dessa artiklar, verkar motsäga allt annat han skrev 1848-1849 och under perioden omedelbart innan revolutionen.*

Inga av Marx' och Engels' skrifter har orsakat större skandal. I dem avfärdas slaverna i Österrike som ”icke-historiska” folk som inte är förmögna att bilda livskraftiga nationalstater. Med dessa artiklar som belägg har Marx och Engels dömts ut som rasister, pangermaner och till och med förfäder till nazisterna.† En mindre, om än kanske viktigare, sekt marxologer har använt argumenten i dessa artiklar i *NRZ* för att rättfärdiga förtrycket av mindre nationer i ”civilisationens” intressen.¹

Men tvärt emot båda dessa grupperns påståenden stödde varken Marx eller Engels, varken i dessa artiklar eller någon annanstans, någonsin undertryckandet av någon nationell grupps nationella rättigheter på grundval av att den var ”icke-historisk” eller ”icke livskraftig”, när nämnda nation faktiskt hade visat sin livskraft, sin ”historiskhet”, genom att hävda sina rättigheter. 1849 tog *NRZ* upp nationella rörelser som stred på de österrikiska och ryska imperiernas sida *mot nationer som hade gjort uppror*. Även under senare år använde Engels ibland ett liknande språk för att beskriva motsvarande uppträdande.

Vi hävdar inte att Engels' formuleringar är en vägledning för att förstå hur kampen för självbestämmande förhåller sig till revolution, demokrati och socialism. De är inte ens en vägledning till att förstå Engels' egen ståndpunkt 1848-1849. De är resultatet av en fullständig förvirring – och ilska.

1. *Tjugo Vendée*†

För att förstå vad som låg bakom denna radikala avvikelse från allt annat som Marx och Engels skrev och sa under denna period måste vi erinra oss hur viktigt det franska revolutionära kriget 1793-1794 var för deras tänkande. Ett av de hot som bekymrade dem var ett ”Vendée”, ett bondeuppror mot den demokratiska republiken under ledning av aristokratin och i synnerhet prästerskapet.

För Marx och Engels, och varenda demokrat eller liberal 1848, inspirerades upproret 1793 av en okunnig och trångsynt rädsla för den moderna världen, och det innehöll onekligen denna beståndsdel. De som försvarade upproret var alla utan undantag försvarare av den gamla regimen. Även här har moderna historiker en mer nyanserad syn på händelserna.

I början av 1900-talet började konservativa försvarare av den gamla regimen och upproret i Vendée,

* Artiklarna i fråga har nästan alla skrivits av Engels. Men de publicerades i *NRZ* med Marx som redaktör, och samma tes, om möjligt ännu starkare betonad, förs fram i en rad artiklar under den övergripande rubriken ”Revolution och kontrarevolution i Tyskland”, som publicerades undertecknade av Marx i *New York Daily Tribune*. Engels var vanligtvis den som hade ansvar för att skriva om militära frågor, som är hur dessa frågor behandlades. Det var hans område. Det finns inga tecken på att Marx hade några invändningar mot innehållet i artiklarna.

§ För att diskutera och tillbakavisa alla vilda anklagelser som har gjorts skulle det krävas en egen bok, och inte ens en speciellt intressant sådan. Specialnot A gör en hastig genomgång av en annan författares mer seriösa behandling av detta material.

1 Franz Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 1*, s 192 [i engelska upplagan].

† Vendée är en provins i sydvästra Frankrike, som 1793-1796 var platsen för ett kontrarevolutionärt uppror under den franska revolutionen – öa.

som uppenbarligen upplevde att försvaret av kyrkan och kungen hade blivit alltmer ineffektivt, ifrågasätta den vanliga tolkningen av upproret. De vände vänsterns intellektuella vapen mot jakobinregeringens traditionella vänsterrepublikanska och socialistiska försvarare, och pekade på de betydande bevisen för att upprorets sociala och ekonomiska rötter var böndernas förbittring mot de nya, borgerliga utsugarna.² Och sedan en tid har det funnits en avvikande vänsteruppfattning om den jakobinska regimen som lutar åt att stöda denna teori. Regeringen och Kommittén för allmän säkerhet som till sist krossade upproret – ganska brutalt – hade redan vänt sig mot den folkliga rörelsen. Med förbehåll och motvilligt hade den blivit en regering för den del av borgarklassen som hade berikat sig på bekostnad av den besegrade kyrkliga och lekmanna-aristokratin. Den kunde inte annat än demagogiskt påstå sig vara företrädare för den folkliga rörelsen.³

Men Marx och Engels kände inte till så mycket om denna historia. Även om de var mer skeptiska till jakobinerna än sin samtida vänster, så genomförde de varken vid denna tidpunkt eller senare någon mer omfattande analys av den franska revolutionen eller terrorn. De hänvisade till den som en modell, en gemensam utgångspunkt som alla parter förstod. För att nämna ett av många möjliga exempel hånar Marx, i en artikel om den kris som uppstod när den moderata preussiska regeringen under Ludolf Camphausen avgick,⁴ helt i förbigående de konservativa som jämförde Camphausens ministär och Berlinförsamlingen med jakobinerna och Konventet. Han fortsatte med att förutsäga, att ”om regeringen fortsätter som den gör kommer vi inom kort att ha ett Konvent ... som kommer att behöva använda alla medel för att ta itu med ett inbördeskrig i våra tjugo Vendée och ett ofrånkomligt krig med Ryssland.”

1848 var de tjugo möjliga Vendée inte bara de små underutvecklade tyska furstendömena med sina olika religioner och traditioner och till och med språk, utan också de nationella grupper och nationella rester vars ömsesidiga fiendtlighet kunde bli och blev manipulerade av stormakterna, i synnerhet Österrike. Och en del nationella grupper besvarade verkligen revolutionen genom att ta värvning i kejsarens läger. Den ursprungliga entusiasm som förenade den nationella och den sociala befrielsen hade en tendens att svalna. I en del fall vann de republikanska och demokratiska ansatserna, i andra besegrade hängivelsen till nationens sak de socialt progressiva strömningarna.

1849 bevittnade Marx och Engels hur kroatiska trupper under sin ledare Jellachich brutalt slog ner uppror i Italien, Österrike och Ungern. De såg hur tjeckiska nationalisterna öppet avfärdade Frankfurt-församlingen eftersom den hotade att upplösa Habsburgkejsardömet, från vilket tjeckerna hoppades få de liberala reformer som ungrarna kämpade för som en gåva uppifrån. De såg flera etniska grupper, slovakar, rumäner, transsylvanska tyskar ansluta sig till östrikarna på grund av etniskt hat mot magyarerna. Den av bönder dominerade befolkningen kom alltför ofta att samarbeta under krossandet av de partier som faktiskt kämpade för deras rättigheter. Bilden av Vendée verkade stämma, och det verkade förvisso inte finnas någon annan utväg än vapen.

I sin artikel ”Ungerns kamp” sammanfattade Engels situationen:

År 1848 innebar först av allt ett fruktansvärt kaos för Österrike, genom att det under en kort period befriade alla de olika nationaliteter, som tack vare Metternich hittills hade förslavat

2 Se Claude Petitfrere, *Blancs et Bleus d'Anjou (1789-1793)*, Paris: Librairie Honore Champion, 1979, för en diskussion om tillståndet för den historiska forskningen om denna fråga. Första delen i hans inledning till denna doktorsavhandling (s 31-32) sammanfattar den vetenskapliga debatten.

3 Daniel Guérin, *La lutte de classes*. Marie Cerati, *Le club des citoyennes revolutionnaires et republicaines*, Paris: Éditions Sociales, 1966. Morris Slavin, *The Making of an Insurrection: Parisian Sections and the Gironde*, Cambridge: Harvard University Press, 1986. Albert Soboul, *Les Sansculottes en l'An II; Mouvement Populaire et Gouvernement Révolutionnaires; 2 Juin 1793-9 Thermidor An II*, Paris: Librairie Clavruel, 1958.

4 Marx, ”The Crisis and the Counterrevolution”, *NRZ* 14 september 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 432.

varandra. Tyskarna, magyarerna, tjeckerna, polackerna, moravianerna, slovakerna, kroaterna, rutenerna, rumänerna, illyrerna och serberna hamnade i konflikt med varandra, alltmedan det inom var och en av dessa nationaliteter pågick en kamp mellan olika klasser. Men snart uppstod ordning ur detta kaos. De stridande delades upp i två stora läger: tyskarna, polackerna och magyarerna anslöt sig till revolutionen, resten, alla slaverna – utom polackerna, rumänerna och de transsylvanska sachsarna – stödde kontrarevolutionen.⁵

Som en beskrivning av fakta innehåller detta uttalande en hel del sanning. Men Engels gör mer av det än så. Uppställningen var förutbestämd

... Uppdelningen är i linje med ifrågavarande nationaliteters hela tidigare historia.

I en senare artikel⁶ betecknar Engels kriget, vars dåvarande slagfält var Ungern, som ett internationellt, revolutionärt krig:

Det kommande europeiska kriget kommer att dela upp Europa i två beväpnade läger, inte utifrån nationer eller nationella sympatier, utan utifrån civilisationsnivå. På ena sidan revolutionen, på den andra en koalition av alla föråldrade stånd och klasser och intressen, på ena sidan civilisationen, på den andra barbariet.

I sig själv är detta helt enkelt en redogörelse för revolutionens samhälleliga och klasskaraktär. Man kan invända mot det inexacta språket, användandet av ”tyskarna”, ”polackerna”, ”slaverna”. Flera kritiker har klivit upp på sina höga ”marxistiska” höga hästar för att slå ner på Engels för att han inte gör de nödvändiga klassdistinktionerna inom de olika nationella grupperna. De missar poängen. Engels, och Marx, hade själva ofta nog tagit upp klassfrågan. Men vid tiden för den ungerska revolutionen hade linjerna dragits upp. I en del nationella rörelser hade den demokratiska och republikanska strömningen vunnit. I andra hade den förlorat. Under varje klasskamp finns det vinnare och förlorare. Den vinnande sidan har så att säga ”rätt” att hävda att den representerar nationen. Åtminstone för tillfället. Engels skiss av uppställningen 1849 var i det stora hela riktig.

2. Hegel om ”folkspillror” [Völkerabfälle]

Problemet med linjen om ”icke-historiska folk” är att den, som Engels flera gånger underströk, innebär att de österrikiska slaverna inte hade något annat val än att bli en del av barbariets ”föråldrade” värld. I artikeln med titeln ”Ungerns kamp” åberopade Engels som sin auktoritet – Hegel!

... rester av nationer som, med Hegels ord, obarmhärtigt krossas av historiens gång, dessa folkspillror,* alltid fanatiska förespråkare av kontrarevolution ...

Lägg märke till ordet alltid. Citatet är typiskt för den sorts ”hegelianism” som Marx och Engels några år tidigare hade utsatt för en skoningslös kritik och förkastat. Den historiska iakttagelsen att de ifrågavarande nationella rörelserna hängde sig kvar vid det förflutna och vid en viss tidpunkt kämpade för kontrarevolutionen förvandlas till en överhistorisk, metafysisk orsak till en lika metafysisk ”underutveckling”. 1848 anslöt sig tjeckerna och sydslaverna, eller åtminstone deras ledare och talesmän, verkligen till Österrike och i mindre omfattning till Ryssland, eftersom de var rädda för att uppslukas av polacker, magyarer och tyskar. Dessa talesmän var trots allt ofta också goda hegelianer. Även de bestämde sig för att deras nationella minoriteter var ”icke-historiska” och valde att stöda Habsburgdynastin.

5 Engels, ”The Magyar Struggle”, *NRZ* 8 januari 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 230.

6 Engels, ”European War Inevitable!”, *NRZ* 2 mars 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 456.

* I en tidigare svensk översättning av detta stycke används orden ”nationell bråte”. Bokstavligen betyder det tyska ursprungliga ordet ”folkavfall” - öa.

Talade dessa politiska ledare både för sina nationella gruppers framtid, nutid och det förflutna? Enligt *Manifestet* skulle alla nationer, även de "historiska", upplösas och införlivas i en europeisk, faktiskt världsomspännande, industriell civilisation. Kunde inte minoriteterna i det österrikiska kejsardömet både frambringa politiska strömningar som tittade framåt och sådana som tittade bakåt?

Under Krimkriget bara fyra år senare skulle Engels själv hävda att serbernas och rumänernas självständighetsrörelser utgjorde en progressiv kraft som riktade sig mot den ryska tsarismen och panslavismen och mot det turkiska styret. För den delen var bara det faktum att en viss nation 1849 kämpade för frihet, åtminstone inte för icke-hegelianer något bevis för att den alltid skulle göra det. Ungrarna visade det 1867, då de "avhistoriserade" sig. Det året accepterade de den roll som underordnad partner till habsburgarna som de tjeckiska och kroatiska politikerna utan framgång hade provspelat för 1849.

3. De "icke-historiska" tjeckerna

Denna hegelianska förklaring var inte bara oanvändbar för att förutspå de aktuella nationernas framtida uppträdande. Den kunde inte ens "förutspå" det nyss förflutna. I några av de tidigaste artiklarna i *NRZ* i början av 1848 hade tidningen stött det tjeckiska upproret i Prag, och gjort de vanliga fräna utfallen mot tyskarna och Frankfurtsförsamlingen för att de vägrade stöda tjeckernas kamp för frihet. Då var inte den tjeckiska nationella rörelsens "icke-historiska" karaktär uppenbar. Istället klumpades deras fall samman med polackernas och italienarnas.

Många av de författare som har diskuterat detta material, inklusive de som är mest fientligt inställda till Engels, har dragit slutsatsen att en av de saker som fick Engels att vända sig mot de österrikiska slaverna var den tjeckiska panslavisten František Palackýs vägran att knyta den tjeckiska nationella rörelsens öde till den tyska revolutionens. I den tjeckiska nationens namn avvisade Palacký Frankfurtsförsamlingens erbjudande att sätta in honom som delegat.

Palacký försvarade delvis sin vägran med motiveringen att den tjeckiska nationen aldrig hade sett sig som en del av den tyska statsförbundet. De tjeckiska rikena var en del av det heliga romerska imperiet och senare det tyska statsförbundet som ett resultat av rent dynastiska uppgörelser mellan furstar "som den tjeckiska nationen och de tjeckiska ständerna knappt ville lära känna och som de knappt lade märke till."⁷ Men större delen av hans avböjande svarsbrev riktar in sig på Frankfurtsförsamlingens fientlighet mot habsburgarna. I brevet uttrycker Palacký sin bestämda uppfattning att bara det österrikiska kejsardömet, inte ett enat Tyskland, skulle kunna försvara Europa från det ryska hotet. Och sedan förklarade han för församlingen varför han som tjeckisk nationalist var mot ett enat Tyskland.

... de som begär att Österrike (och med det Böhmen) ska förena sig efter nationella linjer med det tyska kejsardömet kräver att det ska begå självmord, vilket är moraliskt och politiskt meningslöst. Tvärtom vore det mer meningsfullt att kräva att Tyskland borde förena sig med Österrike, alltså att det borde ansluta sig till den österrikiska staten på de villkor som nämnts ovan.⁸

De villkor det hänvisas till är olika liberaliserande åtgärder som Palacký rekommenderar istället för kravet på självständiga republiker för de underlydande folken. Palacký grundar uttryckligen sitt avvisande av republikanismen, eller till och med den tyska konstitutionella monarkin, på de österrikiska slavernas oförmåga att upprätthålla livskraftiga självständiga stater, speciellt när de ställs inför

7 Hans Kohn, *Pan-Slavism, its history and ideology*, Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1953, s 75.

8 *Ibid*, s 79.

konkurrens från Tyskland och Ungern. Här har vi en slavisk nationalist som hävdar att de österrikiska slaverna var ”icke-historiska” folk innan Engels gjorde det. Man skulle förvisso förvänta sig att Engels skulle gå hårt åt ett sådant försvar av Habsburgmonarkin och opposition mot republikanismen.

Det är bara det att han inte gjorde det. Han ursäktade tjeckernas, det vill säga Palackýs, beslut:

Och efter detta [kuvandet av upproret i Prag] kräver tyskarna att tjeckerna ska lita på dem?

Ska tjeckerna klandras för att de inte vill ansluta sig till en nation som förtrycker och behandlar andra nationer illa, medan den befriar sig själv?

Ska de klandras för att de inte vill skicka sina representanter till vår eländiga, fega ”Nationella församling” i Frankfurt, som till och med är rädd för sin egen suveränitet?

Ska tjeckerna klandras för att de bryter med den kraftlösa österrikiska regeringen, * som är så handfallen och hjälplös att den bara existerar för att konstatera Österrikes sönderfall, som den är oförmögen att förhindra, eller åtminstone ge ett ordnat förlopp? En regering som till och med är alltför svag för att skydda Prag från Windischgrätz’ kanoner och soldater?

Engels fortsatte sedan med att helt och hållet ge tyskarna och Frankfurtsförsamlingen skulden för tjeckernas förväntade fientlighet mot revolutionen:

Men det är framförallt de tappra tjeckerna som ska beklagas. Oavsett om de vinner eller besegras så är de dömda. De har drivits i ryssarnas armar av 400 års tyskt förtryck, som än idag fortsätter under gatustriderna i Prag. Under den stora kampen mellan Väst- och Östeuropa, som kan börja mycket snart, kanske inom några få veckor, har tjeckerna av ett olyckligt öde placerats på kontrarevolutionens sida. Revolutionen kommer att segra och tjeckerna kommer att bli de första att krossas av den.

Ännu en gång bär tyskarna ansvaret för det tjeckiska folkets undergång, ty det är tyskarna som har förrått dem till Ryssland.⁹

Här beskriver Engels hur nederlaget och inte någon sorts metafysiskt öde för en ”icke-historisk” nation får reaktionära konsekvenser för den tjeckiska rörelsen, och han klandrar de tyska demokraterna för dessa konsekvenser, inte tjeckerna. Man kan hävda att revolutionens nederlag fick reaktionära konsekvenser överallt. Reaktionen stärktes i Frankrike, Tyskland, England och Ungern liksom bland slaverna. Men varken i denna artikel, eller i någon av de andra han skrev i *NRZ*, tänker Engels på konsekvenserna av revolutionens nederlag. Han spekulerar inte om framtiden efter revolutionen. Han intresserar sig för de omedelbara framtidsutsikterna på ett revolutionärt krig mot Ryssland. Han förväntade sig det ”inom några få veckor”. Under denna kris hade Frankfurtsförsamlingen förlorat ännu en möjlig allierad.

4. ”Kontrarevolutionära folk”

Det som verkligen framkallade Engels’ nyhegelianska utbrott var den kroatiska nationalistledaren baron Jellachichs invasion av Ungern. Jellachich var den enda nationalistledaren 1848 som fortsatte att fungera som armébefälhavare hos en av medlemmarna i den Heliga alliansen – det var många som avskedades eller lämnade sin befälsbefattning för att arbeta för revolutionen. Ännu värre var att de kroatiska legosoldaterna samarbetade med österrikarna under kuvandet av Italien och med ryssarna under krossandet av den ungerska revolutionen.

* Engels syftar här på den liberala regering som under en kort period hade makten som resultatet av en folklig rörelse i Wien. Precis som Frankfurtsförsamlingen åstadkom den ingenting utom att göra det möjligt för det kejsarliga hovet att omgruppera sig medan den folkliga rörelsen lurades av dess debatter och till slut desillusionerades av dess passivitet. Palacký förkastade denna liberala administrations krav på en liberaliserad monarki.

9 Engels, ”The Prague Uprising”, *NRZ* 18 juni 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 92-93.

Historikerna är splittrade i frågan om, och i vilken omfattning, den ungerska premiärministern, greve Batthyány, och hans skyddsling, den framtida revolutionsledaren Kossuth, försökte kompromissa med kroaternas krav.¹⁰ Det finns inget tvivel om magyarernas förakt för den slaviska befolkning som de härskade över, och det finns inget tvivel om att ”magyarisering”, det vill säga politiken att kräva att ungerska skulle vara det officiella språk som skulle användas i alla offentliga angelägenheter, var ett centralt krav från liberalerna och i synnerhet Kossuth. En del av radikalerna till vänster om Kossuth var ännu mer orubbliga i sina envisa krav på en enspråkig, enad republik.¹¹

Oavsett hur bristfälliga de kan verka för oss efter ett och ett halvt sekels både väpnade och oavväpnade konflikter, så gick å andra sidan de eftergifter som de ungerska radikalerna gjorde vad gällde lokalt självstyre i fråga om språk mycket längre än något som Habsburgmonarkin föreslog, och än mindre genomförde. När situationen blev kritisk gjordes allvarliga försök att kompromissa i frågan, i synnerhet med kroaterna. Jellachich avvisade alla sådana försök.

Jellachichs roll är i stort sett oomtvistad. Hans lojalitet riktades i första hand mot kejsaren och kungen och först därefter mot den kroatiska nationalismens sak. Det kanske vore mer rättvist att säga att Jellachich inte såg någon skillnad mellan dem. Hursomhelst tyder alla tecken på att oavsett vilka kompromisser de ungerska liberalerna och revolutionärerna var beredda att göra, så skulle de ha varit oacceptabla för denne principiella försvarare av den absoluta monarkin. Under hans ledning blev kroatiska legosoldater kejsarens bödlar, inte bara i Ungern, Wien och Prag utan även i Italien. Vid ett tillfälle lät Jellachich sina trupper användas för att krossa italienarna, trots att de behövdes i Ungern där kroatiska nationella intressen var direkt inblandade. På sitt eget sätt var Jellachich en lika principiell ”internationalist” som Marx och Engels. Även han var beredd att underordna direkt nationella intressen under en större sak. I hans fall var denna sak kontrarevolutionen.

Det hindrade inte Jellachich och hans försvarare att använda ord som ”frihet” och ”folkens rättigheter”. 1848 använde alla sidor ett sådant språk. Men det Jellachich menade med dessa paroller var att bevara eller återupprätta de gamla, ibland mytiska, rättigheterna och privilegierna för en ”nation” som kejsardömet betraktade som ett stånd. Det var också vad Palacký menade och förklarade i viss detalj. Det var även vad den ungerska liberala adeln till en början hade siktat på. Det var inte den moderna synen på nationen som en oberoende, konstitutionell stat med väl definierade lagligt bestämda medborgerliga rättigheter. Det var inte den sorts nationell frihet som ungrarna till slut kämpade för. I Ungern och på andra ställen krävde den sortens frihet inrikespolitisk kamp mot föråldrade privilegier inom den nationella gruppen. Inom de nationella grupper som Engels valde att beskriva som ”icke-historiska” ägde den sortens kamp inte rum, eller ägde bara rum sporadiskt. Den väg som de ungerska revolutionärerna valde tvingade bort familjen Esterházy. Den kroatiska nationella rörelsen gjorde Jellachich till sin hjälte.

Men det var ingen förutbestämd slutsats. Det finns ingen tvekan om Jellachichs popularitet bland kroaterna. Ändå var hans ledning av den nationella rörelsen resultatet av något som var väldigt likt en statskupp. I början såg den kroatiska nationalismen 1848 ut som alla andra nationella rörelser. Det var den inledande entusiasmen då allt verkade möjligt. De kroatiska församlingarna lade fram lika liberala förslag som sina tyska och ungerska motsvarigheter. Kroatiens nationella församling antog de vanliga resolutionerna som krävde pressfrihet, användande av ”illyriska” som officiellt språk och avskaffande av de feodala skyldigheterna.¹² En del kroatiska nationalister var också för

10 Istvan Deak, *The Lawful Revolution*, s 131-132, 157-158. Priscilla Robertson, *The Revolutions of 1848: A Social History*, Princeton, N J: Princeton University Press, 1952, s 282.

11 Istvan Deak, *op cit*, s 220.

12 Ernest Bauer, *Joseph Graf Jellachich de Buzim: Banus von Kroatien*, Wien: Verlag Herold 1975, s 69-71.

någon sorts uppgörelse med ungrarna, vars krav de till en början stödde.¹³ Och de kroatiska gränstrupperna, etniska serber men stora beundrare av Jellachich, erbjöd till en början stöd till ungrarna.¹⁴

Det var Jellachich, nationalhjärte i ett land där militärtjänst var en storindustri, som drev kampanjer för att omvandla den kroatiska nationella rörelsen till en rörelse som var mot magyarernas självständighet. Samma församling som röstade på liberala åtgärder röstade också för att göra Jellachich till Ban, den kroatiska nationens traditionella militärbefälhavare. När kejsaren svarade med att utnämna sin tidigare kapten till en militär grad som konkurrerade med kontrarevolutionens två andra generaler, Windischgrätz och greve Radetzky, så ökade hans popularitet så mycket att han blev omöjlig att angripa.* Det var få som i början märkte att kejsaren inte hade godkänt Jellachich som Ban, vilket var vad församlingen hade röstat på, utan bara givit honom högre grad i den kejsarliga armén. Jellachich själv vidhöll att han bara skulle godta befattningen som Ban från kejsaren och avfärdade sin utnämning i den kroatiska nationella församlingen som olaglig.¹⁵ De kroatiska nationalisterna gjorde inga försök att upplysa det kroatiska folket om den verkliga situationen. Jellachichs enorma personliga popularitet gjorde honom politiskt osårbar. Den kroatiska liberalismen och den kroatiska demokratin vissnade bort och försvann. Och det innebar att när kroaterna hade utnyttjats för att besegra de italienska och ungerska revolutionerna så vann de ingenting.

Under sina förhandlingar med ungrarna ställde Jellachich ett krav. De måste acceptera kejsarens förslag. Dessa innebar slutet för ungrarnas självständighet och till och med det mått av självstyre som hade funnits fram tills dess.

Engels ger inga antydningar om att han kände till något av detta. Före 1848 hade varken han eller Marx brytt sig särskilt mycket om ungrarna, för att inte tala om kroaterna, serberna, rumänerna, etc. De kände till en del om Polen, och senare skulle Engels studera Östeuropas historia och språk, men 1848 lärde sig båda under vägen. Det är lätt att förbise när hans försvarare eller motståndare tar Engels uttalanden ordagrant.

Men det Engels verkligen kände till om de kroatiska och de andra icke-ungerska folkens rörelser, eller i alla fall snart lärde sig, borde ha räckt för att få honom att ifrågasätta formuleringen ”historiska folk”.

Vi har redan nämnt en artikel i *NRZ* som redogjorde för missnöjet bland Jellachichs trupper. Det fanns fler. Preliminärt tänkte jag analysera Engels’ artiklar 1848-1849 om den ungerska revolutionen statistiskt. Enligt mina beräkningar är de 76. Omkring tre fjärdedelar in bland dem hade jag hittat två som inte nämnde missnöjet bland de nationella minoriteter (inklusive sydslaver) som var Habsburgs undersåtar. Det saknades inte heller sympati för den ungerska revolutionen. Än mer lägger Engels artiklar (som ibland är långa utdrag ur andra tidningar eller officiella utskick) stor vikt vid den politiska krigföringen som en faktor för att ungrarna skulle lyckas. Vi ska komma ihåg, att fram tills dess ryssarna invaderade i april, just innan *NRZ* förbjöds, hade ungrarna, trots att de var underlägsna till antalet, drivit tillbaka de kejsarliga trupperna.

Bara ett citat av många kan ge en fingervisning om vad som står i dessa artiklar:

Överallt har Windischgrätz-Stadions tyranni drivit bönderna och judarna i armarna på magya-

13 Deak, *The Lawful Revolution*, s 80.

14 Robertson, *Revolutions of 1848*, s 281.

* Detta är en mycket komprimerad historia. Hovet omväxlande hyllade Jellachich som hjälte och fördömde honom som förrädare. Han fick sin officersfullmakt ena dagen och den drogs tillbaka nästa dag. Delvis berodde regeringens inställning på kabinettets politik som svängde på grund av trycket från den revolutionära rörelsen i Wien. Men den varierande inställningen till Jellachich var också resultatet av en medveten politik att spela ut ungrarna mot kroaterna, som spelades ut mot serber och rumäner, etc, etc. Det var en gammal habsburgsk politik.

15 Bauer, *Jellachich*, s 74.

erna. De slovakiska bönderna, som står i skuld till Kossuth för att ha befriat dem från de feodala bördorna och på vilka Windischgrätz ville återinföra det tidigare tvångsarbetet, är entusiastiska anhängare till magyarerna, ...¹⁶

Ni måste tänka er detta multiplicerat mer än 76 gånger för att få en känsla för dessa artiklar. Ett skäl till varför de inte är mer kända är att denna sorts anmärkningar är begravda i artiklar som i andra avseenden handlar om militära spörsmål vars ändamål är att misskreditera den etablerade pressens rapporter. De sistnämnda förutsade hela tiden den ungerska regeringens omedelbart förestående sammanbrott. Engels' militära reportage om "Kriget i Ungern" var mycket betydelsefulla polemiskt för att bekämpa det proösterrikiska skrånandet 1849, men resultatet är att nutida läsare lätt förbiser Engels' diskussion om revolutionär politisk krigföring.

De flesta nutida historiker är överens om att den ungerska regeringens revolutionära program under Kossuth verkligen ledde till att de ungerska bönderna mobiliserades.¹⁷ Men Engels' påstående om effekterna på de bönder som inte var magyarer har mycket mindre stöd. Men det finns tecken på att det blev vissa effekter.¹⁸ Hursomhelst pekade Engels på en växande tendens under något som han förväntade sig skulle bli en oavbruten revolution.

Oavsett vad som stämmer i detta, så är det Engels' egna reportage som ställer följande fråga. Hur fick han sina redogörelser för ett politiskt uppvaknande bland de icke-ungerska folken, och den sympati han påstod att de visade för sin traditionella ungerska fiendes revolution, att stämma överens med sin teori att de var "icke-historiska" folk? Han hävdade ju inte bara att det var sydslavernas, tjeckernas, rumänernas, etc. geografiska utspridning, lilla antal och ekonomiska utvecklingsnivå som gjorde det omöjligt för dem att bilda stabila nationer. Det är ett faktum och än idag en öppen fråga. Men Engels' tes om "icke-historiska folk" krävde också att detta historiska faktum även dömde dessa etniska grupper att bli verktyg i reaktionens händer. Och hans egna artiklar tillbakavisade denna tes. Som vi ska se i nästa kapitel förändrade Engels sin ståndpunkt i praktiken, men han förkastade aldrig tesen öppet.

Sydslavernas "icke-historiskhet" är en avvikelser i Engels' skrifter 1848. När Engels tog över denna formulering från Hegel motsade han allt annat som Marx och han sa. Delvis var det ett vrål av ilska mot hur nationalistiska demagoger som Jellachich agerade, men det var också en reaktion mot en sorts nationalism som just hade börjat uppstå. En nationalism som riktade sig mot 1848 års demokratiska och liberala krav. En del av Engels' värsta retoriska och teoretiska överdrifter, liksom en del av hans allra klaraste uttalanden om sambandet mellan nationalism, nationell frigörelse och revolutionär demokrati, framprovocerades särskilt av en tidig yttring av denna sorts nationalism.

5. Bakunins "folk-" [Völkisch] nationalism

Anledningen till Engels' artikel i två delar i *NRZ* om "Den demokratiska panslavismen"¹⁹ var publiceringen av "En vädjan till slaverna av en rysk patriot, Michail Bakunin, en delegat till Pragkongressen." I denna broschyr försökte Bakunin rädda det demokratiska partiets rykte i de slavisktalande länderna. Det var ingen lätt uppgift.

Slavernas kongress upplöstes av en habsburgsk armé som till stor del bestod av slaviska trupper.

16 Engels, "From the Theater of War", *NRZ* 27 april 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 9, s 351.

17 Deak, *The Lawful Revolution*, och Feitö, *The Opening of an Era* betonar denna aspekt på kriget.

18 Se Michael Roller, *The Opening of an Era*, s 310 för en kort diskussion om fallet Rumänien. Även Robertson, *Revolutions of 1848*, s 306. Den sistnämnda referensen hävdar att slaver i stort antal registrerade sig som magyarer vid folkräkningen 1850. Eftersom magyarer drabbades av en del juridiska nackdelar som straff för sitt uppror tolkar Robertson detta som en sympati- och solidaritetsyttring för rebellerna från slavernas sida.

19 Engels, "Democratic Pan-Slavism", *NRZ* 15-16 februari 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 362-378.

Det skedde efter att kongressen hade antagit ett uttalande som gick mot självständighet, självbestämmande och republikanism och bekräftat sitt stöd för en (reformerad) Habsburgmonarki. Kroaternas lojalitet mot kejsaren och deras brutala uppträdande i Italien och sedan september i Ungern, hade i början av 1849 blivit ökat. Vid den tiden väckte inte de österrikiska slavernas sak särskilt stor sympati bland demokrater och liberaler.

Än värre var att Bakunins egna panslaviska sympatier hade visat sig vid Pragkongressen. Enligt den i huvudsak positivt inställda sovjetiska redaktören av hans verk, I M Steklov, hade Bakunin och den krets av vänner som han hade rekryterat vid Pragkongressen ursprungligen tänkt sig att delta vid en kongress av ”Unga slaver” i Agram (Zagreb) i september 1848. När Bakunin arresterades återfanns i hans ägo ett brev från Ludwig Shtur, en slovensk panslavist och motståndare till ungersk självständighet. Brevet förebrådde Bakunin för att han inte hade kommit till Agram som han hade lovat.²⁰ Det finns inga tecken på att någon vid denna tidpunkt kände till Bakunins anknytning till de sydslaviska nationalisterna, vars ledare var så starkt inblandad i kväsandet av de ungerska, österrikiska och italienska revolutionerna. Men under Pragkongressen hade Bakunin inte tvekat att förespråka panslavism.

Bakunin skrev tre resolutioner i Prag. ”Principerna för ett nytt slaviskt statskick”, ”Den slaviska federationens principer” och ”De slaviska folkens inre förhållanden”.²¹ Det han skisserade i en väl så klar form som hittills förekommit var något som senare skulle bli känt som ”folknationalism”. Det vill säga han hävdade att den nationella identiteten inte skulle grunda sig på jämlikhet mellan medborgare i en mer eller mindre homogen språklig och ekonomisk enhet, utan på att tillhöra ett mer eller mindre mytiskt ”folk [volk]”. En sådan sammanslutning måste då som nu hållas samman av ett hat mot fienden. I Bakunins fall var fienden tyskarna och i mindre grad magyarerna.

Att det var ras och inte ett gemensamt språk eller kultur är uppenbart i en anekdot om Bakunin som har berättas av en tysk vänsterdemokrat, Alfred Meissner. I en artikel i *Kölnische Zeitung* redogör Meissner för en diskussion han hade med en ”rysk emigrant” under en resa till Prag. I sina memoarer som publicerades senare identifierade han sin medresenär som Bakunin.²²

Bakunin bjöd Meissner på en fullständig explosion av rasistisk panslavism. Den sortens rasbaserad nationalism var relativt ny, och Meissner, som uppenbarligen inte förstod vad det egentligen handlade om, svarade som en demokrat förväntades svara 1848. Han pekade på att slaverna inte hade något gemensamt språk, ett av de viktiga särdragen hos en ”nation” som de flesta demokrater och liberaler 1848 förstod begreppet. Bakunin svarade att alla slaver förstod orden ”Zarabte niemce”, ner med tyskarna.

I denna liksom senare versioner av ”folknationalismen” krävde solidariteten inom rasen mot de utomstående att man stävjade klasskampen inom de slaviska ”stammarna”, som Bakunin kallar dem. På ett ställe i sina resolutionsförslag till kongressen tar Bakunin upp fallet med det ukrainska bondeupproret 1846. Det är det stycke där Bakunin vänder sig till den ”blinde tsaren”, vars anspråk att representera det slaviska folket tillbakavisas. Det är med tanke på den tidens politiska klimat intressant att en person som kallar sig själv ”demokrat” ens kunde tänka sig tsaren för denna roll.

Delvis kom frågan upp eftersom det fanns tsarvänliga panslavister på kongressen, men som senare händelser skulle visa diskuterade Bakunin också med sin egen tsarvänliga benägenhet. Men i Prag tar han bara upp denna möjlighet för att avfärda den. Den enda verkliga räddningen för slaverna är

20 M A Bakunin, *Sobranje Sotjinenja I Pisem, Tom Tretij*, red I M Steklov, Moskva: Izd. Vsesojuznovo Obstjestva, 1935, s 510, 528.

21 *Ibid*, s 300, 302

22 Boris Nikolajevskij, ”Prague During the Days of the Slavic Congress – A forgotten Article of Alfred Meissner”, *Germanoslavica*, vol 2 1931, Prag-Leipzig-Wien: Verlag Rudolph M Rohrer, s 300-312.

en bonderevolt utformad som ett destruktivt angrepp på all ordning och civilisation.

Men för deltagarna vid kongressen, speciellt polackerna, var det senaste exemplet på ett sådant uppror det övervåld som Metternich provocerade fram 1846. Av oklar anledning lägger Bakunin ansvaret för denna handling på tsaren istället för på den habsburgska kejsaren. Enligt Bakunins uppfattning var upproret felaktigt eftersom det riktade sig mot frihetsälskande slaver.

Javisst var bondeupproren i Galicien dåliga eftersom de på din [tsarens] anstiftan riktades mot en demokratiskt sinnad adel som var sympatiskt inställd till frihet.²³

Det var samma polska adel som fördömdes så våldsamt av Marx och Engels eftersom deras underordnande av den nationella rörelsen under sina klassintressen innebar ett förräderi mot den polska nationalismens sak.

Men i Bakunins *Appell* fanns det inte plats för en tanke som ”huvudfienden finns på hemmaplan”, eftersom hans ”revolution” var de ”frihetsälskande” slavernas revolt mot modernisering, inte en revolution som skulle undanröja resterna av feodal underutveckling och få de slavisktalande folkens samhällsordning närmare det ”dekadenta väst”.

Bakunins förslag till en slavisk federation förklarades i en ”konstitution” i nio punkter som inriktades på ett allsmäktigt ”Slaviskt råd”. Enligt punkt nio:

Ingen enskild slavisk stam kan gå i allians med något främmande folk. Den rätten tillfaller enbart Rådet. Inte heller kan någon enskild stam beordra slaviska trupper att gå till handling mot ett annat folk eller en främmande stat.²⁴

Det ”Slaviska rådet” skulle givetvis omfatta det största slaviska folket, ryssarna. I sin version av panslavism krävde Bakunin att det skulle vara ett demokratiskt Ryssland, utan att vara särskilt klar över hur man skulle få till stånd denna förvandling från envælde till demokrati på de få månader, eller veckor, som återstod innan den ryska invasion av det revolutionära Europa som alla förväntade sig.

Hur förväntades en demokrat, speciellt en polsk demokrat, besvara den här sortens tal? Det är inte en betydelslös fråga. Pragkongressen hade delats i tre delar. Den norra delen omfattade 60 stycken polacker och rutener (ukrainare), mest polacker, och ryssar, av vilka det fanns två, Bakunin och en präst från den kätterska sekten Gamla troende.

Som vi har sett hade polackerna en tendens att dela upp sig i två politiska strömningar. Den konservativa fraktionen försökte utnyttja ockupationsmakternas inre motsättningar till sin fördel. I synnerhet tänkte de sig Preussen som en allierad som skulle kunna vara välvilligt inställd till en polsk buffertstat i det som utgjordes av den preussiskt ockuperade delen av Polen. Vänstern satte sitt hopp till en social revolution och sökte allierade bland tyska demokrater och ungerska revolutionärer. Vid denna tidpunkt tjänstgjorde polska officerare i den ungerska armén (utan tillstånd från det ”Slaviska rådet”). De två nationernas respektive sak låg i den europeiska allmänna opinionens ögon så nära varandra att Engels kunde tala om ”den ungersk-polska ... revolutionära armén.” Hur skulle både Polens vänster och höger reagera om ”slaverna”, inklusive ryssarna, utropade ett heligt krig mot tyskar och magyarer?

Polackernas reaktion på Bakunins panslavism är troligen orsaken till en av de mindre skandaler som

23 Steklov, *Sobranje*, III, s 360. Så sent som vid upproret 1863 misstroddes Bakunin av den polska vänstern på grund av sin fortsatta politiska vänskap med de polacker som var mot att ta upp den sociala frågan. Se Carr, *Bakunin*, s 285 ff, s 296.

24 Steklov, *Sobranje*, III, s 303.

den radikala rörelsens historia kryllar av. Den 12 juni 1848 upplöstes Slavkongressen av kontra-revolutionära trupper. Den 6 juli publicerade *NRZ* en rapport om att ett rykte cirkulerade bland polackerna om Bakunin. Enligt ryktet hade författaren George Sand bevis för att Bakunin var rysk agent. *NRZ* erbjöd Bakunin att svara, och tryckte både hans ursinniga svar och George Sands uttalande att hon inte hade några sådana uppgifter. Den 16 juli tryckte *NRZ* en dementi. Senare togs saken upp på nytt av Bakunins anhängare som ammunition mot Marx under grälet i Första internationalen. Det är i detta sammanhang som ryktet har dykt upp gång på gång. Och det används också ofta som exempel på radikalers ökända benägenhet att sprida plump skvaller om varandra. Bakunins levnadstecknare E H Carr, som inte är någon vän till Marx, drar slutsatsen att *NRZ*:s redaktörer i detta fall uppträdde korrekt.²⁵ Men varken Carr eller någon annan har behandlat händelsen som något annat än ett banalt personligt gräl.

Däremot har jag aldrig hittat något försök att ta reda på vilka polacker som var ansvariga för detta rykte eller varför de var tillräckligt fientliga mot Bakunin för att sprida det. Tidpunkten kan tyda på att det berodde på Bakunins panslaviska inställning i Prag. Det var inte första gången sådana rykten spreds. 1847 övertalades Bakunin att hålla ett tal om Polen till demokrater i Bryssel. Enligt Bakunins egen redogörelse gav talet upphov till en del oro, eftersom han, samtidigt som han var fylld av entusiasm för de frihetsälskande polackerna, i sitt tal vidhöll behovet av en allians med den "icke existerande" ryska demokratin.²⁶ I och med att polackerna inte förstod att Bakunin en stor del av tiden levde i en fantasi där allt var möjligt, var de förstaeligt nog misstänksamma mot en sådan uppmaning till slavisk enhet.

Anklagelser att den ena eller andra avlönades av en eller annan utländsk ambassad var vanliga. Det var också hoppet från det faktum att någon intog en tsarvänlig hållning (eller en som kunde tolkas som det) till åsikten att gruppen i fråga stod i tsarens sold. Tyvärr kom aldrig politiken bakom anklagelsen mot Bakunin 1848 fram. Varken Marx eller Engels läste vid denna tid ryska eller något annat slaviskt språk (gjorde George Sand det?), och debatten vid Pragkongressen översattes bara delvis. När Bakunins *Appell* kom ut sex månader senare såg ingen sambandet, utom möjligen de polacker som hade bränt fingrarna av den tidigare reaktionen på att de spridit ogrundade rykten.

Men i *Appellen* handlar det inte om en enstaka händelse eller tillfälligt misstag. Det finns fler bevis på vad Bakunins raspolitik innebar i praktiken. Efter förvisningen till Ryssland och arresteringen skrev Bakunin sin ökända *Bekännelse*, som riktades till tsaren. I detta anmärkningsvärda dokument föreslog han att tsaren själv skulle ställa sig i ledningen för den demokratiska panslaviska rörelsen. Det finns inget som tyder på att Bakunin hotades eller mutades att skriva detta manifest. Otvivelsaktigt hade han demoraliserats av att revolutionen hade besegrats, men hans levnadstecknare E H Carr visar att han var ganska demoraliserad även vid tiden för Pragkongressen och ännu mer när han skrev sin *Appell*.

I ett stycke i *Bekännelsen* beskriver Bakunin ett, kanske påhittat, samtal med en medpassagerare i tåget på väg till Strasbourg. Den andra passageraren är överraskad över att hans sällskap är en rysk revolutionär:

För närvarande fördömer alla tyskar Ryssland och hyllar polackerna, och förbereder sig för att marschera tillsammans med dem mot det ryska tsardömet. Kommer du som ryss att ansluta dig till dem?

Bakunin svarar:

Gud förbjude! Om tyskarna vågar sätta sin fot på slavisk mark kommer jag att bli deras oförson-

²⁵ Carr, *Bakunin*, s 171.

²⁶ *Ibid*, s 149.

liga fiende. Jag är på väg till Posen för att av all min kraft gå mot en sådan onaturlig enhet mellan polacker och tyskar.²⁷

Bekännelsen breder ganska ingående ut sig om behovet att uppmuntra polackernas moskovitvänliga tendenser. Enligt Bakunin kunde tsaren göra det genom att ta på sig rollen som beskyddare av den polska adeln mot vreden från bönderna som de sög ut. Det vill säga att tsaren skulle ta den chans som Österrikes försvagade tillstånd gav upphov till, och med Engels' ord ersätta Österrike som "barbariets och den reaktionära stabilitetens företrädare i Europa".

Det som är så avslöjande är *den teoretiska kontinuiteten* bakom resolutionerna i Prag, *Appellen*, *Bekännelsen* och pamfletten från 1862, *Pugatjev, Pestel eller Romanov*, där han återigen på allvar överväger möjligheten att tsaren själv skulle ställa sig i ledningen för den folkliga rörelsen.

Inget av detta hindrar folk från att fortsätta att framställa Bakunin som förkämpe för bönderna i motsättning till "stadsbon" Marx som hatade och misströdde dem.

E H Carr för en särskilt förvirrad diskussion om frågan.²⁸ Den kommer nästan direkt efter att han hänvisat läsaren till just detta stycke från Bakunin om den "demokratiskt sinnade" polska adeln. Marx' och Engels' uttalanden om Polen 1848-1849 liksom artiklarna i *NRZ* där de betonar och återigen betonar att polackernas kamp var dömd utan en jordbruksrevolution har tryckts på nytt i den ryska versionen av deras samlade verk. Carr hänvisar ofta till denna utgåva i andra sammanhang, men uppenbarligen brydde han sig aldrig om att kolla vad Engels och Marx verkligen skrev om jordbruksrevolutionen 1848.

6. Demokratisk panslavism

När Engels skrev sin artikel befann sig *Bekännelsens* panslavism ännu i framtiden och den förblev en hemlighet under årtionden efter att alla deltagarna i debatterna 1848 var döda. Resolutionerna från Prag var till största delen okända. *Appellen* kom därför som en chock. Artiklarna i *NRZ* talar om Bakunin som "vår vän" och det finns inte ens en antydning om ironi.* Hur ska man förklara denna artikel till försvar för den panslaviska nationalismen vid detta kritiska ögonblick?

Engels gick tillväga på två olika sätt. Ett är mer eller mindre dominerande i den första artikeln och det andra i den andra artikeln. Det första resonemanget är en katastrof. Det går mycket längre än frågan om "icke-historiska folk". I denna första artikel försöker Engels ställa sin egen materialistiska syn på nation och nationalitet mot Bakunins rent rasbaserade.

Problemet är att Engels vid denna tidpunkt bara hade börjat att få ordning på sina egna teorier. Vi berörde dem kort i den tidigare delen som diskuterade sammanfattningen av nationalitetsfrågan i *Manifestet*. Här räcker det att konstatera att Engels' tänkande vid denna tid dominerades av två teser. Den första var att borgarklassens seger över resterna av det förborgerliga samhället var progressiv, önskvärd och representerade civilisationens seger över barbariet. Den var också ett nödvändigt förspel till arbetarrörelsens uppkomst. Den andra tesen var att denna process krävde att det skapades stora, kulturellt enade stater och följaktligen att det lappverk av små, underutvecklade lämnningar av det medeltida statskicket som 1848 täckte Central- och Östeuropa (inklusive i synnerhet Tyskland) skulle krossas.

Engels' fiendskap mot något som för honom måste ha sett ut som en variant av den "feodala

27 *Ibid*, s 159. Se även Steklov, *Sobranje*, IV, s 129.

28 Carr, *Bakunin*, s 185.

* Flera år senare försvarade Marx åtminstone vid ett tillfälle Bakunins rykte som revolutionär och hans roll under upproret i Dresden. Och deras möte 1863, efter Bakunins flykt från förvisningen, var enligt alla redogörelser hjärtligt.

socialism” som fördömdes i *Manifestet* fick honom att grunda den första delen av sin artikel på kampen mellan ”civilisation” och ”barbari”. I denna första del är frågan om klass och till och med demokrati till stor del bortglömda. I ett stycke gränsar resonemanget till ett försvar av ”ett bestämt öde”:

Eller är det kanske olyckligt att det praktfulla Kalifornien har tagits från de lata mexikanerna, som inte kunde göra något med det? Att de energiska amerikanerna med hjälp av en snabb utvinning av de kaliforniska guldgruvorna kommer att ... skapa stora städer, öppna kommunikationer med ångfartyg, bygga en järnväg från New York till San Francisco ... ? Några få spanska Kalifornien- och Texasbors ”självständighet” kanske drabbas av det ... men vad kvittar väl det, jämfört med sådana fakta av världshistorisk betydelse?²⁹

Det vore att avvika från ämnet att visa att det Engels menade inte var en tidig variant av något som kom att kallas ”socialimperialism”. Av samma skäl som att hela diskussionen i Engels’ artikel är en avvikelse från ämnet. Det är svårt att inse på vilket sätt det mexikansk-amerikanska kriget och John Charles Frémonts erövring av Kalifornien berör ödet för revolutionen i Centraleuropa 1848. I bästa fall är det en debattpoäng som för att fungera är beroende av den allmänna sympati som alla demokrater och liberaler kände för den Nordamerikanska republiken 1848, och en lika okritisk fientlighet mot ett Mexiko som dominerades av kyrkan och de stora godsägarna. Uppenbarligen fick Engels’ ursinne mot förhållandet av en nationalistisk rörelse, som spelade en feg och lismande roll som Heliga alliansens polis, honom att ta till vilket argument som helst för att rättfärdiga ett revolutionärt krig mot dessa ”reaktionära folk”, oavsett hur illa genomtänkt det var.

Tyvärr fick Engels sota för denna speciella blunder, och hans vildsinta uttalanden i denna artikel och i den uppdaterade version som publicerades i *New York Tribune*³⁰ har alltsedan dess givit ammunition till antimarxister. De utnyttjades också senare i några fall för att rättfärdiga socialdemokraternas stöd till en kolonialistisk politik, trots att, som vi ska se, Engels uttryckligen avvisade alla sådana slutsatser från hans förutsättningar (dock utan att utsätta förutsättningarna själva för en förnyad genomgripande analys).

Denna teoretiska katastrof har fullständigt överskuggat den andra delen av hans artikel. Detta avsnitt, som publicerades den 16 februari, är inte bara bättre journalistiskt än avsnittet den 15 februari, utan är också en utmärkt redovisning av Engels’ socialistiska internationalism som förtjänar att bli bättre känd.

Engels börjar med att upprepa kärnan i sin tes om ”historiska nationer”, och nämner ännu en gång de geografiska och historiska faktorer som gör det omöjligt för ”slaverna” att bilda livskraftiga nationer. Han fortsätter med att tala om ”slaverna”, även efter att uttryckligen ha sagt att han menar de österrikiska slaverna och *inte* polackerna, ryssarna och ”möjligen” slaverna under turkiskt styre, det vill säga tre fjärdedelar av de slavisktalande folken. Sedan går han vidare och tillbakavisar i själva verket hela tanken på ”historiska nationer”.

Men all detta skulle ändå inte vara avgörande. Om slaverna under någon epok då de fortfarande var förtryckta hade inlett en *ny revolutionär historia*, så skulle det i sig själv ha bevisat deras livskraft. Från och med det ögonblicket skulle revolutionen ha haft intresse av att de befriades, och tyskarnas och magyarernas speciella intressen skulle ha lämnat plats för den europeiska revolutionens större intressen.³¹

29 Engels, ”Democratic Pan-Slavism”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 365.

30 Kapitel 9 i ”Revolution and Counter-revolution in Germany”, en artikelserie som Engels skrev till *New York Tribune* 1852, Marx/Engels, *Collected Works*, band 11, s 46-50.

31 Engels, ”Democratic Pan-Slavism”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 371.

Kriteriet är detsamma som Engels hade använt under hela 1848. En social revolution eller åtminstone en revolutionär rörelse är beviset för en nations livskraft, inte något sorts metafysiskt öde. Men Engels glömmer bort att i åtminstone ett fall, tjeckerna, *hade* en österrikisk slavisk minoritet verkligen inlett ”en ny revolutionär historia” 1848. Och NRZ hade välkomnat dem som medlemmar i de revolutionära nationernas samfund. Deras revolution hade besegrats med hjälp av en kombination av inhemska och yttre krafter. Segern för Palackýs reaktionära, habsburgvänliga nationalism var en konsekvens av detta nederlag, inte dess orsak som Engels hade hävdad då.

I vartenda av de fall då Engels 1848 föranleds att beskriva en verklig politisk kamp mellan ”ren och skär” nationalism och en samhällsligt revolutionär rörelse, oavsett om det rörde sig om Ungern, Polen eller Böhmen, så försvinner linjen om ”historiska nationer”. Av goda skäl. Detta idealistiska begrepp var oanvändbart för att analysera verkliga rörelser. Det uppträder först i efterhand i de fall där den demokratiska rörelsen har besegrats, eller som i Kroatien egentligen aldrig kom igång. Och då är det bara en enkel beskrivning av fakta uppkädda i hegelianskt språkbruk.

Linjen om ”historiska nationer” försvinner också när Engels börjar förstå Bakunins panslavism. Han bestrider effektivt detta förhållande av ras genom att peka på tyskarnas senaste historia. Återigen är det en verklig politisk historia som diskuteras. Tyskarna, påpekar Engels, hade under årtionden varit legosoldater som använts för att förtrycka andra nationer som kämpade för sin frihet. De var ”ohistoriska”. Nu var det ”slaverna” (med vilket han menar kroaterna) som var legosoldater. Vad var skillnaden? Vad förvandlade tyskarna till en ”historisk nation” 1848? De hade gjort uppror mot sina egna härskare. Och i och med det tvingades de avvisa den sorts folknationalism som Bakunin förespråkade för slaverna:

Vad skulle man säga om det demokratiska partiet i Tyskland inledde sitt program med att begära att få tillbaka Alsace, Lorraine och Belgien, som i alla avseenden tillhör Frankrike, med förvärdningen att majoriteten där är tyskar? Så löjliga de tyska demokraterna skulle göra sig om de ville grunda en pantysk tysk-svensk-nederländsk allians för att ”befria” alla tysktalande länder! ... Den tyska revolutionen uppkom, och den tyska nationen började bli något, först då folk helt och hållet hade befriat sig från dessa meningslösheter.³²

Den sorts fantasier som inspirerade *Appell till slaverna* passade bara för nationer som ännu inte var redo att kämpa för frihet i den verkliga världen. Engels fortsatte och visade att den sortens superpatriotism ofta förvandlades till sin motsats. I Tyskland på 1830- och början av 1840-talet hade den sortens romantisering av ”tyska” värden och det tyska *folket* haft sin bas i *Burschenschaften*, de patriotiska studentföreningarna. Men när frågan om Tysklands enhet sattes upp på dagordningen av en revolution gick deras patriotism upp i rök.

... i det långa loppet återfanns de mest uttalat kontrarevolutionära sinnesstämningarna, det mest våldsamma hatet mot fransmännen och de mest trångsynta nationella stämningarna bland medlemmarna i de tyska *Burschenschaften*, och ... senare blev de alla förrädare mot den sak som de hade låtsas vara så entusiastiska för ...

Den panslavism som dominerade Pragkongressen och fick sitt mest vildsinta uttryck i Bakunins resolutioner och *Appellen* var uttryck för en nationell rörelse som gick i motsatt riktning som tyskarna.

... den skenbara demokratin bland de demokratiska panslavisterna [har] förvandlats till ett fanatiskt hat mot tyskarna och magyarerna, till direkt motstånd mot att återupprätta Polen, och direkt stöd till kontrarevolutionen.³³

32 *Ibid*, s 376.

33 *Ibid*, s 377.

I ett viktig stycke hade Bakunin grundat förhoppningarna om slavisk demokrati på ”en kamp på liv och död” från slavernas sida mot tyskar och magyarer. Engels svarade att den förväntade ryska invasionen av Centraleuropa med största säkerhet skulle stödjas av de österrikiska slaverna i ett krig mot de polska, ungerska och tyska revolutionerna. Och då:

... kommer det att bli en ”obeveklig kamp på liv och död” mot de slaver som förräder revolutionen ... inte i tyskarnas utan i revolutionens intressen!³⁴

7. Rätten till självbestämmande

Engels behöll i grund och botten den uppfattning om nationell frigörelse och revolution han hade 1848 i hela sitt liv. Och det finns inga tecken på att Marx, som skrev mycket mindre om dessa frågor, var medveten om några skillnader mellan dem i detta ämne.

Men vid ett antal tillfällen påbörjade Engels en tankekedja, som om han hade följt den till slutet med lätthet kunde ha lett till en mycket mer modern syn på frågan om självbestämmande.

1882 skrev Engels till Kautsky och förklarade varför polackerna och irländarna först måste bli nationalistiska för att bli bra internationalister. Större delen av artikeln upprepar samma ståndpunkt som 1848. En nations livskraft är beroende av dess förmåga att kämpa för sin egen självständighet istället för att utnyttjas för att förtrycka andras. Det avgörs i sin tur av många geografiska och historiska faktorer. Bland dessa faktorer finns den roll som förtryckarnationen spelar internationellt.

Men under loppet av denna diskussion för Engels följande resonemang:

Det är historiskt omöjligt för ett stort folk att ens diskutera några inhemska frågor på allvar så länge det saknar nationellt oberoende ... Varenda polsk bonde och arbetare som skakar av sig dysterheten och vaknar till de gemensamma intressena krockar direkt med faktum att de är nationellt underkuvade ... Polska socialister som inte sätter landets befrielse högst upp i sitt program förefaller mig som de tyska socialister som vägrade att först av allt kräva avskaffande av de antisocialistiska lagarna och press-, organisations- och mötesfrihet. För att kunna kämpa måste man förstå av allt ha en grund – luft, ljus och manöverutrymme.³⁵

Det är en ton som Engels hade slagit an en gång tidigare.³⁶ Tyvärr utvecklade han den aldrig eller försökte inlemma den i en mer fullständig syn på frågan om självbestämmande. Det var först med Lenin som en socialistisk propagandist satte denna punkt i centrum för diskussionen.

Ändå är detta brev inte bara Engels' bästa redovisning av förhållandet mellan kampen för nationell frigörelse och den sociala revolutionen, det är ett av de klaraste uttalandena om ämnet någonsin. Resonemanget är här *inte* beroende av den övergripande roll som spelas av vare sig förtryckaren eller den förtryckta nationen eller under den omedelbara kampen. Tendensen för nationell kamp att kväva, hamna i vägen för, klasskampen var lika stark för, säg kroaterna 1848 som det var bland irländare eller polacker under hela 1800-talet.

Huruvida det var önskvärt eller möjligt med ett självständigt Kroatien 1848-1849 har inte med saken att göra i detta resonemang. Då såväl som nu kunde man göra skillnad mellan att erkänna rätten till självbestämmande eller kulturellt självstyre i en eller annan form, och att förespråka att en viss etnisk eller språkgrupp skulle utöva denna rätt.

34 *Ibid*, s 378.

35 Engels, ”Brev till Kautsky”, 7 februari 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 269-273.

36 En liknande tanke uttrycks i en artikel av Engels som publicerades i *Der Volkstaat* den 24 mars 1875, Marx/Engels, *Collected Works*, band 24, s 57. Denna artikel sammanfattar tal som Marx och Engels höll vid ett möte den 23 januari för att hedra tolvårsminnet av det polska upproret 1863.

För att klargöra vad det handlar om kan vi prova följande tankeexperiment. Anta att de ungerska revolutionärerna 1848 hade bifallit kroaternas krav att få använda sitt eget språk i den ungerska nationella församlingen. Den ungerska regeringen hade förstås redan tillåtit användande av kroatiska i de lokala administrationerna (vilket var mer än vad habsburgarna var beredda att göra) och det hade varken fått Jellachich eller den kroatiska nationella församlingen att svänga.

Men tänk vad ett sådant förslag kunde ha inneburit som vapen under den politiska krigsföringen mot Jellachichs reaktionära utnyttjande av nationella krav. Som Engels hade betonat i sina artiklar i *NRZ* visade de österrikiska slaverna avsevärd sympati mot de ungerska revolutionärerna tack vare de senares jordbruksprogram, och i och med att splittringen mellan Kossuth och magyararistokratin som var allierad med habsburgarna klargjorde vad som stod på spel. Skulle inte antagandet av en mer upplyst politik i frågan om språk ha gynnat detta sönderfall inom det prokejslerliga blocket?

Att ställa upp denna möjlighet innebär givetvis inte att vi ger råd till deltagare i en revolution som besegrades för ett och ett halvt sekel sedan, eller dömer dem utifrån en måttstock som har skapats under mellanperioden först efter långa teoretiska diskussioner och praktiska erfarenheter. Men det är ett lämpligt sätt att illustrera vad som var fel med Engels' sätt att ställa frågan om nationella rättigheter 1848-1849. Parollen om "historiska folk" blottade honom för anklagelser att han var för att med våld trycka ner ett folk som revolterade mot förtrycket. Denna anklagelse var, och är, demagogisk. Varken Marx eller Engels argumenterade vare sig 1848 eller därefter någonsin för en sådan politik, men Engels' artiklar – som hade godkänts av Marx – gav deras fiender en öppning.

Kapitel 3. Den sjätte makten

1914 var kanske de bäst kända av Marx' och Engels' skrifter om krig och dess förhållande till revolutionen deras artiklar och broschyrer om "Östfrågan".* Även om denna "fråga" hade många konsekvenser så berörde den främst det tsaristiska Rysslands imperialistiska planer på Balkan och i Centralasien, där det ottomanska rikets sammanbrott öppnade nya möjligheter. Det var Rysslands aggressiva försök att dra fördel av ottomanernas nedgång och utnyttja de i huvudsak slaviska och ortodoxa undersåtarnas nationella uppror i den delen av väldet som ledde fram till Krimkriget. Och eftersom samma Balkanpolitik från det tsaristiska Rysslands sida var en viktig faktor som bidrog till Första världskrigets utbrott, var dessa artiklar (om de redigerades på ett lämpligt sätt) bland de viktigaste skrifterna för att skapa bilden av en fanatiskt antitsaristisk Marx – en Marx som var ivrig att gå ut i krig om denna "Östfråga".

Decenniet efter 1850-talet var en period mellan två revolutioner. Även om Marx och Engels med tillit förväntade sig att det snarare förr än senare skulle bryta ut nya revolutionära strider, så härörde Krimkriget och överhuvudtaget konflikterna mellan stormakterna huvudsakligen från stormakternas egna inbördes strider. Revolutionen framstod bara som ett moln vid horisonten eller som ett möjligt *resultat* av konflikten.

Marx och Engels hade dessutom ingen egen tidning där de kunde uttrycka sina uppfattningar lika fritt som de hade gjort i *NRZ* under revolutionen 1848. De hade inte ens den sorts plattform som de hade i Internationella Arbetarassociationen efter 1864.

De flesta av deras skrifter om krig och fred från denna tid var i form av journalistik, främst för Charles Danas *New York Daily Tribune*. De ingick i Danas grupp av "europeiska korrespondenter". När den revolutionära oron 1848 försvann i det förflutna ökade gnisslet mellan Dana, som ville ha "objektiva" reportage, och Marx och Engels som, vilket deras brevväxling visar, upplevde det som en börda att tona ner sina politiska uppfattningar. I en del fall redigerades deras artiklar så mycket att de blev direkt förvanskade.¹ I synnerhet Marx betraktade dessa skrifter som "beställningsarbeten" för att hålla sin familj vid liv. Det betydde inte att han skrev saker som han inte trodde på eller att han tog lätt på sin politiska plattform. Men det innebar att artiklarna skrevs med ett öga på vad Dana skulle gå med på, och att han och Engels inte kunde tala helt fritt med sina egna ord. De skrev inte för en revolutionär tidning vars ton och politik de bestämde över. *New York Daily Tribune* var inte *Neue Rheinische Zeitung*.

Utifrån dessa omständigheter är det uppenbart att Marx' och Engels' egna åsikter inte går att slå fast bara genom att citera stycken ur artiklarna i *NYDT* och inleda dem med "som Marx skrev". Det Marx skrev i dessa artiklar går inte alltid att skilja från vad Charles Dana eller en okänd redaktör skrev. Artiklarna måste kompletteras med Marx' och Engels' egen brevväxling. Och även om de två

* Eleanor Marx-Aveling (Marx' yngsta dotter) och hennes make Edward Aveling tryckte en samling artiklar ur *New York Daily Tribune* under titeln *The Eastern Question: A Reprint of Letters written 1853-1856 dealing with the events of the Crimean War*, London, 1897. (Återutgiven av Burt Franklin, New York, 1968.) Samlingen innehöll artiklar som tillskrevs Marx men som de flesta forskare nu tror inte är det. Syftet med samlingen var att motarbeta den dåtida franska och brittiska allmänna opinionens proserbiska entusiasm, som piskades upp av pressen som en del av ententens krigspropaganda. Eftersom Ryssland, som ett resultat av det diplomatiska hela havet stormar som föregick Första världskriget, vid denna tidpunkt var allierad till Frankrike och Storbritannien, medan det ottomanska väldet hade omfamnat habsburgarna och hohenzollarna som försvarare av civilisationen i väst, var Marx' redogörelse för Rysslands syften med kriget användbar som ammunition mot krigspropagandan i England. Men den kunde också utnyttjas för att stärka den andra sidans antitsaristiska kampanj.

¹ Se Hal Draper, *The Marx-Engels Cyclopaedia: vol II*, New York: Schocken Books, 1985, s XV-XVI och 160-172 för en detaljerad diskussion om denna fråga.

i sina privata brev fritt kunde uttrycka sina uppfattningar, vilket de ofta inte kunde i *NYDT*, så uttrycktes inte dessa uppfattningar i fulländad eller detaljerad form, och punkter där de var överens togs för givna istället för att skrivas ut.

Trots allt detta är artiklarna i *NYDT* tydliga nog. När Potresov och andra krigsvänliga socialister spårade sina uppfattningar tillbaka till Marx och Engels under denna period, så bortsåg de helt enkelt från dokumenten. 1914-1918 års krigsvänliga socialister projicerade bara sin politik bakåt i tiden och prackade på dem på Marx. Lenin och de flesta historiker som *inte* har varken pro- eller antimarxistiska fördomar, blev helt enkelt lurade.

1. Marx' "rysskräck"

Marx och Engels såg inte Krimkriget som en konflikt mellan två lika reaktionära stormakter. De såg helt klart fram mot ett nederlag för Ryssland, som de, med rätta visade det sig, trodde skulle få revolutionära konsekvenser inne i Ryssland. Nederlaget för de revolutionära rörelserna 1848 hade orsakat ett tomrum som enligt deras uppfattning oundvikligen fylldes av det tsaristiska Ryssland med panslavismen som sitt politiska vapen.

Som den första artikeln i frågan om det nära förestående kriget framställde det:

Låt Ryssland komma i besittning av Turkiet så kommer hennes styrka att öka med nästan hälften och hon blir överlägsen resten av Europa tillsammans ... Att upprätthålla Turkiets oberoende ... är en fråga av största betydelse.²

Engels, som skrev denna artikel även om den undertecknades av Marx, drog slutsatsen: "I detta fall går den revolutionära demokratin och Englands intressen hand i hand."

Det är bara en av flera artiklar där Marx och Engels fördömer den brittiska regeringens passivitet och feghet inför de ryska "aggressionerna". Speciellt Marx ägnade två politiska pamfletter³ åt att avslöja vad han var övertygad om var flera brittiska regeringars förräderi mot Storbritanniens nationella intressen. Marx antiryska uppfattningar anses vara extrema och det vanligaste är att behandla dem som ett utslag av "excentricitet". Hans övertygelse att Henry John Temple, Lord Palmerston, hade byggt upp en folklig anhängarskara genom att uppmuntra chauvinism inom folket alltmedan han i själva verket drev en prorysk politik, betraktas exempelvis i allmänhet som ett personligt påhitt. De östtyska redaktörerna av Marx' verk och andra kommunistiska forskare undvek faktiskt att diskutera denna fråga.⁴ De upplevde det uppenbarligen som något generande att Marx' antiryska politik behandlas som extrem till och med av borgerliga kritiker.

I flera artiklar i *NYDT* framhålls den engelska arbetarklassen som den kraft som kommer att genomföra den antiryska politik som borgarklassen har övergivit. Om man helt enkelt tar dessa citat och radar upp dem så får man en bild av Marx som en krigshetsande fanatiker. Åtminstone en auktoritet har gjort det. I *Det ryska hotet*, en samling skrifter av Marx och Engels om Ryssland inklusive artiklarna från *NYDT* som redigerats av Paul W Blackstock och Bert F Hoselitz,⁵ är det den Marx som presenteras.

I själva verket är Marx' analys av de diplomatiska manövrerna bakom kriget mycket mer komplice-

2 Engels, "What is to Become of Turkey in Europe", *NYDT* 12 april 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 32.

3 Marx, *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century and The Story of the Life of Lord Palmerston*, red Lester Hutchinson, New York: International Publishers, 1969.

4 Lester Hutchinsons inledande uppsats i det verk som citerats i noten ovan är ett undantag till detta.

5 Paul W Blackstock och Bert F Hoselitz, red, *The Russian Menace: a collection of speeches, articles, lettres and news dispatches by Karl Marx and Frederick Engels*, Glencoe, Ill.: Free Press, 1952.

rad än detta. För det första: när kriget slutligen bröt ut var Englands viktigaste koalitionspartner Louis Bonapartes franska kejsardöme, och det var ända från början uppenbart att linjerna skulle dras upp så. Marx och Engels var okända för sin fiendskap mot Bonaparte. För det andra var de inte okunniga om det turkiska imperiets verkliga natur. Krig kunde underlätta en social revolution även på den sidan.

Det var önskvärt med ett nederlag för tsarismen. Marx och Engels "önskade dess nederlag" för att använda en av de formuleringar som Lenin senare använde när han pressades att definiera sin paroll om "revolutionär defeatism".⁶ I det stycke som citeras ovan verkar Engels argumentera för att England skulle göra revolutionens arbete, och detta tema upprepade både Marx och Engels i sina artiklar. Men de såg *inte* den antitsaristiska koalitionen som sin sida under detta krig.

De stödde vad Engels kallade den "sjätte makten" – det vill säga revolutionen. Trots sin tydliga antitsaristiska slagsida såg de sig själva på denna "sjätte makts" sida. Men de framställde inte detta tänkande som ett häpnadsväckande genombrott. Det var förvisso inte en "teori". Om de med några få ord skulle ha uttryckt det kriterium som avgjorde deras inställning, så skulle det ha varit "vilket resultat (som antingen kan vara att båda sidor faller samman utan någon entydig segrare eller nederlag för någon av dem) kommer att förbättra möjligheterna för revolutionen." För dem var kriteriet inte "vilken sida som är mest progressiv". Och de skulle ha blivit förbluffade om någon hade sagt till dem att de måste välja mellan två reaktionära krafter.

De var revolutionärer och hade varit det i flera år, så allt detta var helt självklart. Det var så självklart att de inte såg någon anledning att utropa det till en upptäckt. De skulle däremot ha ansett att det behövdes en förklaring av tanken att revolutionärer skulle anmäla sig som hjälptrupper i den ena eller andra reaktionära armén. När ett par före detta revolutionärer gjorde just det så fördömde Marx dem – i artiklar i *NYDT* som vanligtvis inte tas med i antologierna.⁷

Vi bör tillägga att en av de saker som krånglar till frågan är att Marx och Engels inte hade tillfälle att utfärda något officiellt politiskt uttalande om Krimkriget. Inte ens i deras privata brev finns det något uttalat ställningstagande. Det är naturligtvis möjligt att det kan ha gjorts några sådana uttalanden i brev som inte längre finns bevarade. Men såvitt vi kan säga skrev de under 1850-talet som observatörer. 1870-1871 hade Marx och Engels en plattform, och det är då mycket lättare att skilja mellan deras personliga åsikter, uppfattningar och spekulationer å ena sidan, och den officiella politik som de förespråkade för en arbetarorganisation å den andra. Det innebär givetvis inte att de alltid gör en sådan åtskillnad.

Bara för att Marx och Engels ansåg att en seger för Preussen 1870 skulle få progressiva resultat, så ska vi senare se att de därmed inte krävde att arbetarklassen skulle stöda Preussen. Tvärtom. Även i fallet med Krimkriget var en objektiv bedömning av konflikten och dess möjliga utfall inte samma sak som en uttalad ståndpunkt.

2. De första intrycken

Till att börja med avstod åtminstone Marx medvetet från att göra någon bedömning. I ett brev till

6 Se *Myth of Lenin's Revolutionary Defeatism*.

7 Det har gjorts tre försök att samla Marx' och Engels' skrifter om Krimkriget i en antologi.

Det första var Eleanor och Edward Marx-Avelings försök som nämns i den första fotnoten. Det andra var Blackstocks och Hoselitz' samling som nämndes i not 5. Slutligen har vi Dona Torr, *Marxism Nationality and War: A Text-Book in Two Parts*, London: Lawrence & Wishart, 1940. Den andra av dessa samlingar är ett ganska öppet försök att värva Marx och Engels som Kalla-krigskämpar. Den tredje är ämnad som studievägledning för kommunistpartiets medlemmar och sympatisörer. Den första lider av att inte ha tillgång till Marx-Engels korrespondens. Utan denna kontroll är det svårt att avgöra vad Marx skrev, vad Engels skrev och vad en tredje part kanske skrev.

Engels den 10 mars 1853, i början av den diplomatiska krisen, betraktade han *till synes* kampen med ointresse.⁸ Bestämmningsordet är nödvändigt eftersom det Marx faktiskt diskuterar inte är det nära förestående kriget så mycket som problemet att planera artiklarna till *NYDT*. Det Dana var intresserad av var konfliktens militära sidor. Marx säger till Engels, som han utser att skriva om detta ämne, att han måste skriva om "haute politique", det vill säga stormakternas politiska manövrerande och inte *sina* politiska uppfattningar. Och analysen av denna "haute politique" utgjorde faktiskt en stor del av innehållet i de artiklar som skickades in. Det är svårt att läsa dessa artiklar utan att få en känsla av en hel del journalistisk "färg" i form av geografiska, historiska och militära kommentarer, med revolutionär politik inlagd när och där det var möjligt.

Marx fortsätter med att säga att denna "höga politik" gäller "den avskyvärda Östfrågan", som "i första hand är militär och geografisk, och därmed utanför mitt 'département'." Det vill säga det är Engels' område. Stycket avslutas: "Jag bryr mig inte om vad det ska bli av det turkiska stormaktsväldet. Jag kan därför inte lägga fram något övergripande perspektiv." Marx' råd till Engels är "att kringgå frågan som sådan till förmån för dess militära, geografiska och historiska aspekter ..."

En del av problemet här är att avgöra i vilken mån Marx motiveras av ointresse för konfliktens politik (politik i *hans* mening) och i vilken mån det handlar om svårigheterna att på ett nöjaktigt sätt föra fram sina uppfattningar i den amerikanska borgerliga journalistikens främmande och okända miljö. Hursomhelst finns det i detta brev inga antydningar om att Marx är oroad över "det ryska hotet mot Europa". Det finns en vag anmärkning som förebådar hans egen inställning i brevet. "Om det skulle bli ett allmänt ståhej så kommer Turkiet att tvinga England att komma till revolutionens sida, och i så fall är det oundvikligt med en sammandrabbning mellan England och Ryssland."

3. *Revolutionens sida*

Vad var revolutionens sida? Den första artikeln i denna fråga av "firma" Marx och Engels⁹ publicerades den 7 april 1853 och inleddes med konstaterandet att närhelst hotet om en revolution minskade i Europa så hamnade "Östfrågan" i förgrunden. (Denna artikel finns inte med i Blackstock och Hoselitz' samling.)

Varför? Varför skulle frågan "Vad ska vi göra med Turkiet?" ha dominerat stormakternas diplomati? Enligt Engels' uppfattning, för det var han som skrev detta avsnitt, lärde den franska revolutionen de europeiska regeringarna en sak. Hela deras diplomati måste inrikta sig på att bevara status quo. Att bevara saker och ting som de råkade vara av en slump var det enda alternativet till en revolution. Som Engels framställde det:

Napoleon kunde klara av en hel kontinent med ett ögonblicks varsel. Ja, och klara av den på ett sätt som visade på både genialitet och fast beslutsamhet. Hela den europeiska legitimitetens "samlade visdom" som hade församlats i Wien tog flera år på sig för att göra samma jobb, blev oense om det, ställde faktiskt till en riktig soppa av det, och tyckte att det var så fruktansvärt tråkigt att de ända sedan dess fått nog av det och aldrig har försökt sig på att stycka upp Europa.

Men Turkiet var "den europeiska legitimitetens ömma tå". Det europeiska Turkiet var ett flerspråkigt stormaktsväldet som till största delen bestod av kristna undersåtar och styrdes av en islamisk minoritet, och befann sig i ett tillstånd av konstant nedgång. Att bevara status quo där var, med Engels' fräna formulering, som att försöka "behålla precis den förruttnelsegrad som ett hästkadaver har uppnått vid en viss tidpunkt ..."

I detta läge föreföll Rysslands ortodoxa tsar vara den sydslaviska befolkningens naturliga beskyd-

8 Marx, "Brev till Engels", 10 mars 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 288.

9 Marx och Engels, "British Politics", Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 3-12.

dare, eftersom deras språk liknade ryska och de flesta av dem bekände sig till den ortodoxa tron. Med tanke på Engels' tidigare artiklar om panslavismen, och en del av de mest våldsamma av dem hade publicerats i samma tidning mindre än ett år tidigare,¹⁰ kunde man ha förväntat sig att han skulle sväva ut i fördömanden av tsarismen och panslavismen. Det finns gott om det, speciellt i senare artiklar, men inte så mycket här. Istället slår han an en helt annan ton, som till stor del har förbisetts av marxologer och som skulle komma att bli allt viktigare i Engels' tänkande. Den politiska fråga som artikeln betonar är, att i den mån som den "grekisk-slaviska befolkningen" blir självständig från Turkiets styre, så har den *också* en benägenhet att "sedermera ge upphov till ett antiryskt progressivt parti."^{*}

Det specifika exempel som Engels nämner är det liberala partiet i det halvt självständiga Serbien under ledning av Iliya Garašanin. I denna artikel använder Marx och Engels ordet parti i den för dem vanliga meningen – det vill säga en politisk strömning, inte nödvändigtvis en organisation eller valapparat. Enligt noterna i Marx/Engels *Collected Works*,¹¹ var Garašanin en måttfull reformvän vars antitsarism hade en engelsk-fransk "slagsida". Hans främsta revolutionära utbrott till försvar av självständigheten var att få sig själv avskedad som utrikesminister. Det är inte av betydelse för vårt ämne att avgöra huruvida Engels' bedömning av Garašanin var berättigad eller ej. Det viktiga är att den politiska sida som Engels stöder under Krimkonflikten är det ottomanska väldets "grekisk-slaviska" undersåtar. Deras självständighetsrörelse är till sin natur – "sedermera" – antitsaristisk såväl som antiturkisk. Engels nämner också valakier och moldavier – det vill säga dagens rumäner – som ett exempel på ett folk vars "halva frigörelse" från Turkiet fick dem att gå i demokratisk och anti-tsaristisk riktning. Den "revolutionära sidan" i denna artikel är de "icke-historiska folken", som är på väg att bli "historiska folk" genom att hävda sitt oberoende.

I denna allra första artikel om Krimkriget betonar Marx och Engels ett resonemang som kommer att känneteckna hela serien. Alla stormakter, inte bara Ryssland, fruktade revolutionen. Alla försökte så långt det var möjligt att vidmakthålla de ruttnande statliga strukturer som de hade knåpat ihop 1815. Varje rörelse bland de förtryckta nationaliteterna i något av de flerspråkiga stormaktsväldena hotade dem alla.

4. Fredspartiet i England

Det är ingen tvekan om att det finns en "känsla" av krigsvänlighet i många av artiklarna om Krimkriget i *NYDT*. En av seriens viktigaste teman är att avslöja den brittiska militärens inkompetens och det tsaristiska Rysslands officiella politik, som vi idag skulle kalla "eftergiftspolitik". Dessutom är artiklarna inte bara fyllda av förakt för administrationen utan också för "fredspartiet".

Den kritiska inställningen till fredspartiet föregick i själva verket krisen 1853. Den härrörde ur Marx' och Engels' syn på de brittiska politiska partiernas klasslinje.

10 Engels, "Revolution and Counter-Revolution in Germany", *NYDT*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 11, s 3.

* Något tidigare hade Engels, med tanke på Rysslands betydelse som reaktionens polis och dess inflytande bland slavisktalande folk, beslutat sig för att "en av oss borde bekanta sig med dessa nationers språk, historia, litteratur och detaljerna i deras sociala institutioner ..." (Engels, "Brev till Marx", 18 mars 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 40.) Det tyder på att Engels' artiklar och bevakningen av frågan om sydslaverna i *NRZ* inte grundade sig på en djupgående studie av ämnet. Engels fortsätter faktiskt med att, med hänvisning till Bakunins pamflett från 1849, klaga på att "Bakunin egentligen blev någon bara därför att ingen kunde ryska."

Det finns inga tecken på att Engels eller Marx, åtminstone i det vi har sett, medvetet ändrade sin åsikt om livskraften hos de slaviska folkens nationella rörelser. I detta exempel kanske inte Engels var medveten om någon förändring. Han kanske bara kände att han hade lärt sig mer. Som vi redan har konstaterat hade Engels hursomhelst redan lämnat öppet för *möjligheten* av en verklig befrielse rörelse från slavernas sida. I denna mening var hans linje om sydslavernas självständighetsrörelse under Krimkriget en utveckling av den linje som han redan hade framfört.

11 Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 638, not 16.

I en artikel från 25 augusti 1852 om ”Chartisterna”¹² kopplade Marx ihop den utrikespolitik som frihandlarna i Manchester drev med deras allmänna fientlighet mot kostnader för regeringen, vars toppar dominerades av deras kyrkliga och aristokratiska motståndare. I artikeln knöts en stor stående armé och nationella krig ihop med monarkin, överhuset och en statskyrka. De kostade alla pengar och utgjorde en skatt för de ”produktiva klasserna”. Utifrån industribourgeoisens synvinkel kunde England exploatera främmande länder billigare om hon hade fred med dem.

I denna artikel diskuterar Marx om konflikten mellan Storbritannien och det bonapartistiska Frankrike skulle kunna leda till krig. Det handlar inte om krig med Ryssland här, men fredspartiets politik uppvisade samma motsättningar som skulle visa sig under Krimkriget. Det var det liberala aristokratfientliga partiet som, ännu kraftfullare än sina motståndare som satt i regeringen, förordade återhållsamhet och eftergifter mot den utländska despoten.

Det vore ett stort misstag att anta att Manchesterskolans fredsdoktrin har någon djup filosofisk betydelse. Den innebär bara att den feodala krigföringen ska ersättas av kommersiell krigföring – kanoner ska ersättas av kapital. Fredssamfundet höll ett möte i Manchester igår, där man nästan enhälligt förkunnade att Louis Napoleon inte kunde antas ha några avsikter mot Englands säkerhet, *om pressen bara kunde sluta med sin avskyvärda kritik av hans regering och hålla tyst!*¹³

För Marx var den brittiska regeringens tafatta politik under dispyten mellan Turkiet och Ryssland ett resultat av att den på samma gång drogs åt flera olika håll. Å ena sidan hotade en rysk uppdelning av Turkiet inte bara status quo och maktbalansen, utan hotade också direkt Englands intressen i Medelhavet och i sista hand Indien. Å andra sidan skulle ett allmänt krig få alla möjliga sorters oförutsägbara konsekvenser, varav den *minst* önskvärda vore att Ryssland föll samman som ordningens väktare. Ända sedan franska revolutionen hade England räknat med att Ryssland skulle spela denna roll. Det var Rysslands envælde på kontinenten som möjliggjorde Manchesterskolans ”upplysta” pacifism.

5. Hotet från Ryssland

Med detta perspektiv såg Marx och Engels fram mot en sammandrabbning mellan Ryssland och England av samma skäl som den brittiska borgarklassen och aristokratin fruktade den.

Engels artikel ”Den verkliga frågan i Turkiet”¹⁴ var den andra han skickade in om detta ämne, och den började med en svepande geografisk översikt av Ryssland som stormakt, och visade att landet oundvikligen måste utmana Englands vitala intressen på detta område. Det är först i slutet av artikeln som Engels visar sina kort och avslöjar *sina* intressen i denna konflikt.

Fram till 1789 var Ryssland den stora erövrarnationen, men då framträdde en ny antagonist. Vi menar den europeiska revolutionen, den explosiva kraften hos demokratiska idéer och människans medfödda längtan efter frihet. Sedan den perioden har det i själva verket bara funnits två krafter på den europeiska kontinenten – den ryska absolutismen och den revolutionära demokratin.

Av *den orsaken* skulle en rysk seger vara en katastrof. Av *den orsaken* ”är det en fråga av största betydelse att bevara Turkiets oberoende, eller i händelse av att det ottomanska väldet faller samman, hindra Rysslands planer på annekteringar.”

12 Marx, ”The Chartists”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 11, s 334.

13 Marx, ”Capital Punishment”, *NYDT* 18 februari 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 11, s 499.

14 Engels, ”The Real Issue in Turkey”, *NYDT* 12 april 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 13.

Engels slutade med påståendet att Englands och den revolutionära demokratins intressen ”i detta fall” gick hand i hand.

Att både det brittiska härskande partiet och dess borgerliga motståndare var ovilliga att försvara sina egna intressen innebar att landet gradvis drogs in i ett krig som det inte kunde slutföra på ett framgångsrikt sätt, och att de brittiska civila och militära myndigheternas inkompetens under handhavandet av krigsansträngningarna blev en skandal i hela Europa. Än idag är detta den enda anledningen till att man kommer ihåg Krimkriget.

Engels och Marx var lika hårda i sin kritik som någon annan, men för dem visade det att det inte gick att försvara ”den europeiska civilisationen” mot barbariet genom att lita till samhällsordningens försvarare, *eftersom samhällsordningens män själva litade till barbariet.*

Den brittiska aristokratin företräds av koalitionsregeringen, och om det krävs skulle den offra Englands nationella intressen för sina speciella klassintressen, och låta ett ungt envälde befästa sig i öst i förhoppning om att hitta stöd för sin sjukliga oligarki i väst. Vad gäller Louis Bonaparte så tvekar han. All hans förkärlek ligger hos enväldshärskaren, vars regeringssystem han har infört i Frankrike, och all hans motvilja riktas mot England, vars parlamentariska system han har krossat hos sig ... Å andra sidan är han helt säker på den Heliga alliansens känslor för ”uppkomlingen Khan”.¹⁵

I juli 1853 slår Marx an en ny ton.¹⁶ Om de härskande klasserna är alldeles hopplösa så är det arbetarklassen som måste försvara Englands och den revolutionära demokratins gemensamma intressen. Den 7 juli höll fredspartiet i Manchester ett möte till stöd för Aberdeenregeringens utrikespolitik. Marx påpekar att drottning Viktoria som av en slump samma vecka hade medlemmar från den ryska kungliga familjen som gäster. Chartistledaren Ernest Jones var i närheten och höll på med organisationsarbete, och han deltog på mötet och lade fram ett ändringsförslag. Enligt Marx lovade ändringsförslaget folket krig, och förkunnade att innan friheten hade uppnåtts var fred ett brott. Marx rapporterar att det blev en våldsam debatt, men att Jones’ ändringsförslag antogs ”med en enorm majoritet”. Marx faller inga ytterligare kommentarer om resolutionen. Förbinder han *sig själv* till en krigspolitik? Vi kommer senare att se att Marx faktiskt fördömde de som gjorde det. För att föregripa denna diskussion måste vi notera att det Jones föreslog var en *regeringsfientlig* resolution. Det var inte en motion till stöd för regeringens politik utan ett fördömande av den. Marx och Engels skulle alltmer betona, att ”medan den upplysta engelska aristokratin och borgarklassen faller på knä inför den barbariska enväldshärskaren, så är det bara det engelska proletariatet som protesterar mot de härskande klassernas oförmåga och förfall.”

Vilken politik uppmuntrade Marx och Engels den brittiska regeringen att driva? Engels förklarade det så tydligt som man kan förvänta sig inom ramen för en ”objektiv” tidningsartikel.

Den börjar med rubriken ”Vad ska det bli av Turkiet i Europa?”¹⁷ Enligt Engels kunde ett bevarande av status quo – fortsatt turkiskt styre över de förtryckta kristna slaverna – bara leda till att tsarismens politiska inflytande skulle öka. Turkiets makt över sina europeiska besittningar måste därför brytas, och en fri och självständig stat av slaviska kristna måste byggas upp på dess ruiner. Stormakterna kunde inte stöda en sådan politik. Därför ”kan frågan om Turkiet, tillsammans med alla

15 Marx, ”The London Press – Policy of Napoleon and the Turkish Question”, *NYDT* 11 april 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 18.

16 Marx, ”The Russo-Turkish Difficulty”, *NYDT* 15 juli 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 192.

17 Engels, ”What is to Become of Turkey in Europe?”, *NYDT* 21 april 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 32. Märk väl att detta återigen är en tidig artikel. Marx och Engels drog efter några månader uppenbarligen slutsatsen att den stora sammandrabbning mellan England och Ryssland som skulle kunna leda till ett allmänt krig i Europa inte skulle bli av. Det påverkar inte deras bedömning av vad som borde ha gjorts.

andra stora problem, bara lösas av den europeiska revolutionen.” Vid denna tidpunkt förklarar Engels fortfarande att England måste stöda denna politik i sitt eget intresse, men alltmer betonar han att ett England, eller Europa, som styrs av de dåvarande härskande klasserna är oförmöget att gå mot den tsaristiska absolutismen.

Det både Marx och Engels föreslog var något som senare skulle komma att kallas ”övergångskrav”. Förslaget att stöda en självständig slavisk stat mot både det kollapsande ottomanska väldet och det aggressiva tsardömet utmanade inte de härskande klasserna i England *direkt*. Det var i själva verket i överensstämmelse med deras egen ideologi, propaganda och materiella intressen. Men som Marx och Engels alltmer underströk kunde dessa klasser inte längre handla på ett effektivt sätt i sina egna intressen eller till försvar för sina egna påstådda ideal. De kunde inte längre försvara nationens intressen. Det var bara arbetarklassen, det enda verkliga oppositionspartiet, som aktivt kunde driva en progressiv politik.

Marx gick igenom alla detaljer i ett stycke som inte går att missa i en annars ”objektiv” artikel.¹⁸ Han börjar med att förlöjliga den antiryska fanatikern och konspirationsteoretikern David Urquhart:

”Det finns inga alternativ. Antingen måste Englands lagar utövas på allra hårdaste sätt mot de fyra förrädarna” (Aberdeen, Clarendon, Palmerston och Russell), ”eller så är det den ryska tsaren som styr hela världen.” Denna harang som D Urquhart hävde ur sig i *The Morning Advertiser* är värdelös. Vem ska döma de fyra förrädarna? Parlamentet. Vilka består parlamentet av? Representanter för börshajarna, fabriksägarna och aristokraterna. Och vilken utrikespolitik företräder dessa representanter? *Paix partout et toujours* [Fred överallt och alltid]. Och vilka genomför deras syn på utrikespolitiken? Just de fyra personer som enligt den enfaldiga *The Morning Advertiser* ska dömas som förrädare.

Marx’ slutsats är:

En sak måste åtminstone stå klar, och det är att det är börshajarna och den fredsmäklande borgarklassen (som i parlamentet representeras av oligarkin) som överlämnar Europa till Ryssland, och att vi för att gå mot tsarens angrepp framförallt måste störta det skamliga imperium som styrs av dessa eländiga, svansande och ökända beundrare av guldkalven.

Vad skulle Marx och Engels ha gjort om de brittiska härskande klasserna, när de trycktes upp mot väggen, verkligen *hade* fört den politik som de två revolutionärerna förespråkade? Tänk om de hade gått ut i krig för att försvara en självständig slavisk stat? Skulle Marx och Engels ha stött en sådan kraftansträngning? Och hur? Det är svårt att besvara den frågan, ty *det* hände aldrig. En viktig anledning var att även Ryssland fruktade ett allmänt europeiskt krig och dess oförutsägbara konsekvenser. Även ryssarna höll igen. Under det krig som verkligen ägde rum var Marx och Engels mot båda sidor.

När kriget verkligen inleddes körde båda sidor snabbt fast i en rad marscher, finter och motattacker som inte var mindre blodiga bara därför att de var meningslösa och inte avgörande. Som Engels konstaterade ”var Napoleon den store, denne ’slaktare’ av så många miljoner män, ett föredöme i mänsklighet med sitt djärva, beslutsamma sätt att föra krig, jämfört med de tveksamma ’statsmannamässiga’ ledarna av detta krig i Ryssland ...”¹⁹

6. Två före detta revolutionärer

Vid åtminstone två tillfällen tog Marx tillfället i akt att fördöma revolutionärer ur 1848 års genera-

18 Marx, ”The Western Powers and Turkey”, *NYDT* 4 oktober 1853.

19 Engels, ”The War”, *People’s Paper* 27 maj 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 13, s 204. *NYDT* 9 juni 1854, Marx/Engels, *Werke*, band 10, s 243.

tion som intog ståndpunkten att stöda den antitsaristiska koalitionen, en åsikt som senare historiker har tillskrivit Marx och Engels själva.

Det första fallet var Louis Kossuth, ledaren för det ungerska revolutionära partiet 1848. Liksom andra revolutionärer ur 1848 års generation som befann sig i landsflykt, inklusive Marx och Engels, letade Kossuth efter ett sätt att utnyttja denna kris till förmån för sin sak. I Kossuths fall var det inte en europeisk revolution utan det snävare målet ungersk självständighet. Enligt Marx' rapport²⁰ föreslog Kossuth att Ungern skulle alliera sig med Ryssland om England stödde Österrike. Österrike var förstås Ungerns omedelbara fiende, och enligt Kossuths inskränkta åsikt rättfärdigade det hans stöd även om det ryska enväldet var mot frihet. Vi måste betona att det var Kossuth som ställde frågan så. Det var han som sa att att han skulle förena sig med despotismen i Ungerns intresse.

Med tanke på Marx syn på hotet från den ryska tsarismen, och det starka stöd *Neue Rheinische Zeitung* hade givit Kossuth och ungrarna 1848 just på grund av att de under den konflikten inte ställde sin nationella sak över revolutionens intressen i sin helhet, kunde man förvänta sig att Marx skulle gå hårt åt Kossuths inställning. Och det gjorde han. Lika förutsägbar var inte Marx' kritik av Kossuths beskrivning av koalitionen krig mot Ryssland som ett krig mellan frihet och envælde. Det var "likaså ett misstag". För det första, påpekade Marx, skulle det göra Bonaparte till en representant för friheten. Men han fortsatte och ställde den mer grundläggande frågan om vad kriget egentligen handlade om:

... krigets hela erkända syfte är att vidmakthålla maktbalansen och fördragen från Wien – just de fördrag som upphäver ländernas frihet och oberoende.²¹

Marx skulle komma att utveckla denna punkt i en artikel från 10 juli 1855 – nästan i slutet av kriget:

Rysslands dominans i Europa är oskiljbar från Wienfördraget, och varje krig mot den makten som inte ända från början förkunnar att detta fördrag ska avskaffas, kommer av nödvändighet att visa sig vara enbart en väv av bluff, villfarelser och samförstånd. Det nuvarande kriget genomförs med målet att inte ersätta utan istället befästa Wienfördraget, genom att i ett tillägg föra in Turkiet i protokollen från 1815. De förväntar sig då att ett stabilt årtusende ska randas och att regeringarnas samlade styrka ska få tillfälle att uteslutande rikta in sig på att "lugna" europeernas sinne.²²

Därefter återropade Marx skriftliga bevis som han ansåg visade att Wienkongressen själv menade att bevarandet av Turkiet var "lika mycket sammanflätat med 'systemet' som delningen av Polen."

[Bonaparte] visar för världen att napoleonismen betyder krig, inte för att befria Frankrike från Wienfördraget, utan utsätta Turkiet för det. Krig i Wienfördragets intresse och under förevändning att tygla Rysslands makt!²³

Kan den ståndpunkt som Marx skisserar i denna artikel verkligen beskrivas som "ett stöd till två lika reaktionära stater"?

Det är intressant att Blackstock och Hoselitz' *Det ryska hotet* inte innehåller Marx' angrepp på Kossuth. Det gör inte heller den samling som publicerats av kommunistpartiet i England under titeln *Marxism, nationalitet och krig*,²⁴ som utger sig för att lägga fram den officiella "marxistiska"

20 Marx, "Reorganisation of the British War Administration", *NYDT* 24 juni 1854. Marx/Engels, *Collected Works*, band 13, s 228.

21 *Ibid*, s 227-228.

22 Marx, "The Eccentricities of Politics", *NYDT* 10 juli 1855, Marx/Engels, *Collected Works*, band 14, s 284.

23 *Ibid*, s 286.

24 Dona Torr, *Marxism Nationality and War*, op cit.

linjen i frågan. Eleanor Marx-Aveling och Edward Aveling tog verkligen med denna artikel i sin samling. Men ingen av dessa sammanställningar nämner det andra tillfälle då Marx kommenterade en krigsvänlig ståndpunkt hos en revolutionär i *NYTD*, eller – som Marx envist hävdade – före detta revolutionär.

Armand Barbès var en revolutionär ur generationen före 1848. Under lång tid var han bundsförvant till Blanqui, men bröt med denne medan båda satt i fängelse på grund av sin inblandning i revolutionen 1848. De behandlades sämre än andra därför att de i allmänhetens ögon var den revolutionära arbetarklassens främsta representanter. Under en tid var de i detta avseende konkurrenter. I oktober 1854 berättade Marx att ”*Le Moniteur* den 5 oktober tillkännagav att Barbès, som under de senaste tre åren har suttit fängslad på Belle-île, villkorlös har blivit befriad av Bonaparte på grund av ett brev där han uttrycker ivriga förhoppningar att den decembristiska [det vill säga bonapartistiska] civilisationen ska ha framgång mot den moskovitiska civilisationen...”²⁵

Bakgrunden till denna händelse tecknas i en not i Marx/Engels *Collected Works*.²⁶ Enligt denna not befriade Napoleon III:s order Barbès från ett livstidsstraff. Myndigheterna hade fått tag på ett privat brev som Barbès hade skrivit den 18 september, där ”han välkomnade kriget mot Ryssland och ’i civilisationens namn’ önskade de franska trupperna framgång.” Tidningarna rapporterade nyheten den 5 oktober och Barbès släpptes den 11 oktober. Då skrev han ett brev till den regeringstidning som hade publicerat hans brev och bekräftade dess äkthet och deklarerade att ”Frankrikes storhet alltid hade varit hans religion”, men att han fortfarande var fiende till den bonapartistiska regimen. Detta brev publicerades den 13 oktober och återgavs på många ställen. Det var ganska uppenbart att det var en del av den överenskommelse som Barbès hade slutit för att bli fri samtidigt som han bevarade åtminstone en del av sin värdighet. Men Marx grundar bara sin artikel på de första reportagen. Han kanske inte hade sett Barbès’ brev från 13 oktober innan han skickade iväg sin artikel. Hursomhelst ger han ett skarpt svar på denna yttring av krigsvänliga uppfattningar. Efter att ha anfört händelsen drar Marx slutsatsen att Barbès inte längre är någon revolutionär:

Från och med nu har Barbès upphört att vara en av Frankrikes revolutionära ledare. Genom att förkunna sina sympatier för franska vapen, oavsett deras ideal, och oavsett under vilket befäl de må användas, har han oåterkalleligen förenat sig med moskoviterna själva. Han delar deras likgiltighet inför målet för sina kampanjer ... Detta brev och Bonapartes order avgör frågan om vem av dem [Blanqui eller Barbès] som är revolutionär och vem som inte är det.

Återigen fördömer Marx uttryckligen den ståndpunkt som han påstås ha haft. Ännu viktigare är att han i detta korta meddelande förklarar den grundläggande punkt som Lenin skulle banka in under Första världskriget. Den viktigaste frågan som måste lösas är: ”Vad har de krigförande för politiskt mål [syfte] med kriget?” Uppenbarligen betraktade Marx varje påstående från koalitionsparternas sida att de kämpade för frihet som demagogi. Det klargjordes av deras vägran att stöda sydslavernas självständighet och deras försök att lappa ihop det ottomanska väldet. Ingendera sidan förtjänade revolutionärernas stöd.

Dessa två exempel på Marx’ antikrigsuppfattning har sedan länge varit offentliga, eftersom de fanns med i samma artikelserie i *NYDT* som är grunden till påståendena att Marx och Engels stödde kriget. Det finns ingen ursäkt för att utelämna dem ur bilden. Marx’ brevväxling med Engels har inte varit lika lättillgänglig, och den tillför en del nytt. Den dokumenterar Marx’ *aktiva* motstånd mot kriget så fort det började. Marx *skryter* om detta arbete för Engels.

25 Marx, ”The Sevastopol Hoax – General News”, *NYDT* 21 oktober 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 13, s 491.

26 Marx/Engels, *Collected Works*, band 13, s 713, not 364.

Den 22 november 1854 beskrev Marx i ett brev till Engels²⁷ den tyske radikalen Karl Blinds gäckade planer att hålla en antirysk demonstration med tyska emigranter. 1848 hade Blind varit vänsterrepublikan, men under landsflykten närmade han sig en medelmåttig sorts liberalism. Marx skrävar över att han och Georg Freiligrath "grusade" planerna även om han inte säger hur. Ett preliminärt möte som organiserades av Arnold Ruge, en annan ur 48-generationen som hade blivit liberal, gick tydligen om intet. Marx nämner att han var redo att organisera ett konkurrerande möte tillsammans med chartisterna, om de tyska emigranterna "skulle orsaka upphetsning med sitt möte och alltför mycket kompromettera 'Tyskland' genom att slicka de engelska stövlarna ..."

Om Marx' och Engels' ståndpunkt *efter* kriget kan sammanfattas i några ord så skulle det vara "en plåga för båda parter". Deras övergripande linje var att kriget hade blivit en tragisk komedi av inkompetens från alla sidor, och ju större smäll desto bättre, ty ju mer förödmjukade den gamla samhällsordningens företrädare blir desto större blir ursinnet och föraktet hos folket.²⁸ Det finns naturligtvis en hel del överlappning eftersom Marx och Engels utarbetade sin politik vartefter händelserna utvecklade sig, men ju mer kriget fortsatte desto mer uppehöll sig Marx' och Engels' kommentarer vid vilken roll ett allmänt europeiskt krig skulle ha för att röja vägen för revolutionen – den sjätte makten.

7. Den "sjätte makten"

De allierades syfte med kriget, skrev Marx i augusti 1853,²⁹ var att "bevara status quo, det vill säga den förruttnelse som gör det omöjligt för sultanen att frigöra sig från tsaren, och slavonerna att befria sig från sultanen."

Hur skulle Marx, med tanke på denna beskrivning, kunna förväntas stöda västmakterna? "Det revolutionära partiet kan bara gratulera sig själv för detta sakernas tillstånd. De reaktionära västregeringarnas förödmjukelse, och deras uppenbara oförmåga att skydda den europeiska civilisationens intressen mot Rysslands angrepp, kan inte annat än skapa en hälsosam ilska hos folket själv, som sedan 1849 har lidit av att vara underkastade kontrarevolutionens styre."

Den avsky som regeringens korruption och inkompetens förorsakade inom arbetarklassen var verklig. Men den ledde inte, som Marx och Engels förväntade sig och hoppades, till ett omedelbart utbrott som skulle ha förenats med oron i den koloniala och halvkoloniala världen för att störta den gamla regimen i hela världen. Men under det påföljande decenniet innebar den utbredda motviljan mot borgarklassens "politik som vanligt" att arbetarrörelsen återuppstod. Under detta återuppvaknande spelade *Internationella Arbetarassociationen* en avgörande roll. Och Marx hävdade envist att ett av förbundets mål var att göra det möjligt för arbetarklassen att utarbeta sin egen utrikespolitik oberoende av de besuttna klasserna.

I februari 1854 sammanfattade Engels "firmans" perspektiv på kriget:

... vi får inte glömma att det finns en sjätte makt i Europa, som i varje givet ögonblick hävdar sin överhöghet över alla de fem så kallade "stormakterna" [det vill säga England, Frankrike, Ryssland, Preussen och Österrike] och får dem alla att darra. Den makten är revolutionen. Efter att under lång tid ha varit tyst och undangömd manas den nu återigen till handling av handelskrisen och bristen på mat. Från Manchester till Rom, från Paris till Warszawa och Pest är den allestädes närvarande och höjer sitt huvud och vaknar ur sin slummer. Det finns många tecken på att den vaknar till liv, överallt är den synlig i den oro och jäsning som har gripit den proletära klassen. Det behövs bara en enda signal så kommer denna sjätte och mäktigaste kraft att kliva

27 Marx, "Brev till Engels", Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 499.

28 Marx, "The War Question", NYDT 5 augusti 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 212.

29 *Ibid.*

fram i skinande rustning och med svärdet i hand, som Minerva ur Olympens huvud. Denna signal kommer att vara det nära förestående kriget i Europa. Och då kommer alla uträkningar av hur maktbalansen ser ut att rubbas genom tillskottet av ett nytt, ständigt hoppfullt och ungdomligt element som kommer att förvilliga de gamla europeiska makternas och deras generalers planer lika mycket som den gjorde mellan 1792 och 1800.³⁰

Detta stycke förtjänar att bli mer känt. Det går inte att önska sig ett klarare förkastande av den uppfattning som vanligtvis tillskrivs Marx och Engels. Än viktigare är att det är en skynt av de socialistiska och demokratiska rörelsernas antikrigs- och antiimperialistiska traditioner från det sena 1800- och tidiga 1900-talet.

30 Engels, "The European War", *NYDT* 2 februari 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 557-558.

Kapitel 4. Dra ur proppen

När Louis Napoleon ... tog över tronen med hjälp av mened och förräderi, nattliga samman-
svärjningar och arrestering av de medlemmar i församlingen som inte kunde mutas, och med
stöd av en överväldigande uppvisning av militär makt på Paris' gator, så jublade nästan alla de
härskande furstarna och stora godsägarna, fabriksägarna, *rentiererna* och börshajarna över hans
framgång som om den vore deras egen. "Brotten står han för", skrockade de, "men resultatet av
dem får vi. Louis Napoleon härskar i Tuilerierna, men vi härskar ännu säkrare och enväldigt på
våra besittningar, i våra fabriker, på börserna och i våra bankvalv ... *Vive l'Empereur!*"¹

Dessa ord skrev Marx i en artikel till *New York Tribune* om den krigskris som Louis Bonaparte
orsakade 1859. Han fortsätter med att beskriva den gamla regimens alla företrädares, inklusive
påvens och den franskatalande brittiska aristokratin, krypande fjäsk för denna uppkomlings-
äventyrare och låtsas-Napoleon. De trodde att de utnyttjade honom. Men så i ett enda slag slungade
Louis Bonaparte ut hela världen, vars stabilitet i och med krossandet av den franska republiken
1852 hade sett tryggad ut, i ekonomisk och politisk panik.

Synbarligen ut ur det blå, utan några som helst provokationer, utmanade han medvetet en av då-
tidens starkaste makter, det österrikiska kejsardömet, i dess strategiskt livsviktiga provins i norra
Italien.

Plötsligt, konstaterar Marx, insåg "kungligheter och borgarklasser" att Bonaparte hade utnyttjat
dem. Han såg verkligen ut att ha för avsikt att efterlikna sin farbror och skapa ett nytt franskt
imperium där Italien skulle bli ett "franskt vicekungadöme" och Storbritannien, Preussen och
Österrike "blott satellitstater som snurrade runt och lystes upp av den centrala himlakroppen
Frankrike, imperiet Charlemagne."²

Marx avslutar:

Nu vet de vem han är, det folken har känt till om honom sedan länge – en våghalsig spelare, en
desperat äventyrare som skulle spela med kungliga tärningar lika väl som med andra om spelet
såg ut att göra honom till vinnare.³

Sådana känslor kan verka "omarxistiska" för de som hävdar att imperialistiska äventyr och krig
måste ha en viktigare orsak än en viss ledares karaktärsbrister. Men varken Marx eller Engels var
sådana "marxister". Vid ett tillfälle bemödade sig Marx verkligen om att betona att en av driv-
krafterna bakom kriget var Napoleon III:s halvt vidskepliga rädsla för att det hemliga sällskap av
italienska revolutionärer som han en gång hade tillhört skulle försöka mörda honom.⁴

Det var givetvis mäktigare krafter i arbete. Bonaparte drevs inte bara framåt av sin egen personlig-
het utan också av sin oförmåga att lösa de inhemska eller utrikes konflikter som anfäktade det
franska och europeiska samhället. Och både de traditionella härskande klasserna och den nyrika
borgarklassen var beroende av honom eftersom inte heller *de* hade någon lösning. Att kontinenten
behärskades av denna nolla var ett direkt resultat av *deras* oförmåga att regera.

Hursomhelst drevs Napoleon III, precis som sin farbror, framåt tills han hade förändrat Europas

1 Marx, "A Historical Parallel", Marx/Engels, *Collected Works*, band 16, s 271.

2 *Ibid*, s 272.

3 *Ibid*, s 273.

4 Marx, "Louis Napoleon's Position", Marx/Engels, *Collected Works*, band 16, s 167. För en nutida historikers
redogörelse för Napoleon III:s rädsla och skälet till den, se Arnold Bloomberg, *A Carefully Planned Accident*,
Cranbury, New Jersey, London, Mississauga, Ontario: Associated University Presses Inc, 1990, s 18-25.

utseende till priset av sin egen tron. Och det nya Europa var ett mycket farligt ställe. Den relativa stabiliteten efter Wienkongressen som, om än något omskakad, hade överlevt revolutionerna 1848, ersattes av ett Europa som dominerades av en preussisk militarism som var lika skoningslös som Bonaparte själv, men militärt och ekonomiskt mycket mer hotfull. Som Marx och Engels genast insåg måste denna preussiska militarism efter 1870 ge upphov till en motkraft – en fransk-rysk allians. Och spänningen mellan dessa två krafter skapade en instabil jämvikt som bara kunde sluta i ett förödande krig över hela Europa.

Ett av offren för denna nya rad av krig skulle komma att bli Marx' och Engels' gamla politik i frågan om krig och fred. 1848 förväntade man sig ivrigt att ett krig mellan stormakterna skulle förebåda revolutionen. Under Krimkriget såg Marx och Engels av samma skäl också fram mot en konflikt mellan England och Ryssland. Men det började dyka upp en ny ton i deras offentliga och privata diskussioner om den nya krisen. De ändrade inte sina åsikter över en natt. Spår av de gamla uppfattningarna levde kvar och skulle som vi ska se i nästa kapitel inte försvinna helt och hållet förrän efter 1870.

1. Propagandan om en "nationell revolution"

Precis som senare äventyrare dolde Bonaparte sina militära planer bakom en täckmantel av befrielsekrig. Och precis som många senare liknande äventyrare märkte han att det gick lätt. Österrikes styre i norra Italien *var* brutalt med dåtidens mått mätt. Piskstraff var vanligt och regimen hatades speciellt av folket i städerna. Men den revolutionära rörelsen var oväntat svag. Bonaparte hittade samarbetsmän bland italienarna på två ställen.

Det ena var en mindre furste med ett liberalt rykte – kungen av Sardinien – som med glädje ville utöka sina egendomar och prestige med fransk hjälp. I slutändan – och varför skulle någon bli förvånad – vann han inte särskilt mycket land och hans prestige minskade. Vid en fredsöverenskommelse där kungadömet Sardinien inte ens var representerad överlät Österrike Lombardiet till Sardinien, men i gengäld vann Frankrike två provinser som hade varit delar av kungadömet Sardinien – Nice och Savoien. Den sistnämnda hade sedan uråldriga tider varit i den sardinska dynastins ägo. Hertigdömet Venedig blev kvar under Österrikes kontroll. Än viktigare var att Kyrkostaten och stora delar av centrala Italien för tillfället blev kvar under de dynastier som upprättats eller återupprättats vid Wienkongressen. De revolutionära kommittéer som delvis växte fram som ett äkta uttryck för den folkliga rörelsen, och delvis som ombud för den sardinska regeringen, upplöstes med hjälp av österrikiska trupper. Den sardinska premiärministern Camillo Benson di Cavour, som hade varit drivande bakom alliansen med Frankrike och allierad, ibland upphovsman, till de revolutionära kommittéerna, tvingades avgå.

Bonapartes andra italienska samarbetspartner var själva den nationella rörelsen. Precis som den sardinska kungen kunde den inte göra anspråk på makten utan hjälp. Dess enligt Marx och Engels grundläggande svaghet var dess snäva sociala bas. I en rapport om det "vänskapliga mottagande" som österrikarna möttes av i regionen Lomellina, som då var en sardinsk besittning, skrev Engels:

... böndernas hat mot godsägarna i Lomellina och Lombardiet överstiger avsevärt deras motvilja mot den utländska förtryckaren. Godsägarna i Lomellina (som tidigare hade varit en österrikisk provins) är till största delen *sudditi misti*, blandade undersåtar, som tillhör både Österrike och Piemonte. Alla de stora adelsmännen i Milano har stora egendomar i Lomellina. De är i grunden för Piemonte och mot Österrike, och till skillnad från det lutar bönderna i provinsen snarare åt Österrike.⁵

5 Engels, "The War – No Progress", Marx/Engels, *Collected Works*, band 16, s 337. Nutida historiker betonar också detta. Se i synnerhet Frank J Coppas *The Origin of the Italian Wars of Independence*.

Det fanns en tredje, tyst, partner i Bonapartes läger. Det var Preussen, eller åtminstone en politisk strömning i Preussen. Ur snäv dynastisk synvinkel skulle ett förödmjukande av Österrike öka Preussens status i det tyska statsförbundet. För de som sökte efter en ”småtysk” lösning på frågan om Tysklands enhet – det vill säga ett Tyskland som uteslöt Österrike och därmed dominerades av Preussen – utgjorde Bonapartes äventyr en möjlighet. Som vi ska se blev Ferdinand Lassalle en av de mest uttalade förespråkarna av denna uppfattning. Men det tyska folket var mindre entusiastiskt.

Det fanns givetvis det vanliga chauvinistiska svaret på ett ”franskt” angrepp på en ”tysk” stat. Men det blev inte mer än det. För de mindre tyska staterna, speciellt i söder och väster, var Österrike den traditionella väktaren mot fransk expansionism. Det fanns i hela Tyskland en rädsla för att det verkliga syftet med kriget var att tvinga ett besegrat Österrike att avträda den västra, tysktalande, stranden av Rhen. Det fanns också en hel del misstankar om att Preussen var för en sådan överenskommelse. Vid denna tidpunkt var kungadömet Preussen, precis som kungadömet Sardinien, redo att offra nationella intressen för sina dynastiska intressen – givetvis i namn av att skydda ”tyska” intressen. Både den tyska allmänhetens farhågor och misstankar var berättigade.

Allmänt sett var Marx' och Engels' ståndpunkt enkel. De var för att de tyska och italienska folken skulle förenas och befrias med hjälp av en revolution mot alla dynastierna. Men detta abstrakta begrepp räckte inte för att avgöra vilken politik tyska socialister och demokrater skulle anta mot detta speciella krig. Vilken politik skulle man följa för att befrämja ett revolutionärt resultat?

För de italienska revolutionärerna var vägen ganska klar. Det enda de behövde göra var att dra fördel av Bonapartes invasion för att starta ett revolutionärt krig mot *alla* de italienska dynastierna, inklusive de som, likt Kyrkostaten, var franska lydstat. Mazzinis kungörelse om *La Guerra* i Londontidningen *Pensiero de Azione* intog just denna ståndpunkt, och Marx översatte den i sin helhet för *NYDT*, och antog den i grund och botten som sin egen.⁶ Och det trots hans bristande respekt för Mazzini som revolutionär statsman.

2. Po och Rhen

Men för många tyskar utgjorde inte den franska invasionen en möjlighet utan ett hot. Ett nederlag för Österrike hotade *dem*, inte bara habsburgarna.

Marx kommenterade kriget utförligt i *NYDT:s* spalter, men det var Engels som utvecklade deras uppfattning i detalj i två broschyrer – *Po und Rhein* och *Savoyen, Nizza und der Rhein* (*Po och Rhen* och *Savoyen, Nice och Rhen*). Med tanke på det politiska klimatet i Tyskland ansåg både Marx och Engels att deras uppfattningar inte kunde få någon publik om de lades fram öppet som *deras* uppfattningar. Bara några år tidigare hade före detta medlemmar i Kommunistiska förbundet varit utsatta för en våldsam häxjakt. Marx hade varit deras främsta, praktiskt taget enda, framstående förkämpe. Och det bara förstärkte bilden av honom som en vildsint revolutionär ur 1848 års generation, som snabbt höll på att bli ett skamligt minne för respektabla tyskar. Allt detta ligger bakom de två broschyrernas speciella stil, i synnerhet den första. Engels gav sig ut för att vara en anonym ”militär expert”, förmodligen yrkesmilitär. Precis som många av Engels' artiklar i *NYDT* börjar broschyrerna med något som verkar vara opartiska tekniska analyser, och först gradvis leder de in läsaren på en revolutionär politik. Engels skulle även vid senare tillfällen utnyttja detta knep när regeringens censur och socialdemokratins lättskrämdhet gjorde det omöjligt att inleda med klara politiska ställningstaganden. Det fungerade oftast därför att Engels verkligen var kunnig i militärvetenskap, men resultatet är att speciellt de inledande styckena är tunglästa för en nutida läsare.

I detta fall börjar Engels med ett klart uttalande av sin uppfattning i den militära frågan:

6 Marx, ”Mazzini's Manifesto”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 16, s 354.

Sedan i början av detta år har en stor del av den tyska pressen antagit parollen att *Rhen måste försvaras vid Po*.

Denna paroll var fullt berättigad inför Bonapartes krigsförberedelser och hot. I Tyskland kände man instinktivt och med rätta, att även om Po var Louis Bonapartes förevändning, så kunde det under alla omständigheter inte vara något annat än Rhen som var hans slutgiltiga mål ...

I denna mening var faktiskt hela Tyskland intresserat av att försvara Po. Strax innan ett krig besätter man, precis som under kriget, varenda ställning som kan utnyttjas för att hota fienden och skada honom, utan att inlåta sig på några moraliska spekulationer huruvida det är i överensstämmelse med evig rättfärdighet och nationalitetsprincipen. Man kämpar helt enkelt för sitt liv.⁷

Engels fortsätter därefter med att påpeka att det *inte* var detta extrema nödläge som de militära kommentatorerna tänkte på när de hävdade att "Rhen måste försvaras vid Po". De menade att Po – det vill säga Lombardiet och Venedig, hela norra Italien – måste behandlas som "ett oundgängligt strategiskt komplement, och så att säga en integrerad del av Tyskland."⁸ De mest fanatiska förkämparna för denna ståndpunkt var naturligtvis de tyska chauvinisterna som menade att Tyskland bara kunde vara säkert i ett stormaktsvälde som sträckte sig från Alsace och Nederländerna till Wisla, med Italien och de slaviska länderna som besittningar. Men Engels avfärdar denna fantasi som ovidkommande. Den verkliga militära frågan är "om Tyskland för att försvara sin sydvästra gräns måste vara i besittning av Adige, Mincio och nedre Po, med brohuvudena Peschiera och Mantua?"⁹ Engels ställer sig själv uppgiften att tillbakavisa denna uppfattning, trots att den upprätthålls "av militära auktoriteter ... som är bland de mest framstående i Tyskland."

Nästan hela påföljande del ägnas åt att försvara hans ståndpunkt ur strikt militärvetenskaplig synvinkel. Det aktuella bandet av Marx/Engels *Collected Works* innehåller till och med en trevlig karta så att man lättare kan följa diskussionen. För att bedöma hur giltigt Engels' resonemang är måste man givetvis ägna en hel del tid för att studera andra av dåtidens militära författare. Personligen föredrar jag att tro på Engels.

I slutet av broschyrens andra del börjar politiken smyga in. Varför, frågar Engels, ska italienarna antas tjäna som en buffert mot Frankrikes makt, när tyskarna på Rhens västra strand vägrade ge fransmännen samma hjälp? Och, betonade han, det verkliga hotet mot Tyskland var dess egen oenighet och svaghet, vars grundläggande orsak var det tyska folkets fortsatta underkastelse under de tyska furstarna.¹⁰

Hela den tredje delen ägnas åt att gå igenom de militära skälen till varför Frankrike hade mer att frukta från sin oskyddade gräns vid Rhen än vad tyskarna hade att frukta av en oskyddad flank i söder. Varför skulle inte Frankrike ha rätt att ockupera det neutrala Belgien om tyskarna hade rätt att ockupera norra Italien? Engels hävdar på ett förutseende sätt att i varje allvarligt krig är Belgiens neutralitet "bara en pappersbit."¹¹

Nu har vi sett vart teorin om naturliga gränser, som förs fram av de centraleuropeiska stormakternas politiker, leder oss. Frankrike har samma rätt till Rhen som Tyskland har till Po. Om inte Frankrike ska få annektera nio miljoner valloner, nederländare och tyskar för att få en bra militär ställning, då har inte heller vi rätt att underkuva sex miljoner italienare för en militär ställnings skull.¹²

7 Engels, "Po and Rhine", Marx/Engels, *Collected Works*, band 16, s 215.

8 *Ibid*, s 216.

9 *Ibid*, s 217.

10 *Ibid*, s 240.

11 *Ibid*, s 247.

12 *Ibid*, s 250.

Engels avslutar med att poängtera att den verkliga nyckeln till landets försvar är Tysklands enhet, och att det med denna enhet med lätthet kunde låta bli att betvinga främmande folk och slippa det därmed framkallade hatet. En dåtida läsare skulle ha insett det antipreussiska innehållet i detta resonemang.

3. Lassalles eftergiftspolitik

Före denna kris hade Marx och Engels varit omedvetna om Ferdinand Lassalles förfall till en pro-preussisk ”småtysk” demokrat.¹³ De såg honom fortfarande som en partikamrat, trots att de vid denna tidpunkt hade börjat betrakta honom som personligen opålitlig. Via Gustav Lewy hade de fått höra om de misstankar som många gamla partikamrater hyste. I synnerhet anklagade de honom för att flörta med aristokratin. Men hans fullt utvecklade pro-preussiska och bonapartistvänliga ståndpunkt kom som en överraskning för dem.

Till en början såg Marx det kommande kriget i princip som ett krig mellan Tyskland och Frankrike, trots att det i början utkämpades i det av Österrike ockuperade Italien, och som ett krig med enbart reaktionära konsekvenser. I ett brev till Lassalle den 4 februari 1859 uttryckte han öppet sina farhågor för vilka konsekvenserna skulle bli om kriget kom:

Kriget skulle naturligtvis kunna få allvarliga och utan tvivel i sista hand revolutionära konsekvenser. Men till en början kommer det att bevara bonapartismen i Frankrike, försvaga de inhemska rörelserna i England och Ryssland, återuppliva de mest småaktiga nationalistiska känslorna i Tyskland, etc., och följaktligen kommer dess inledande resultat enligt min åsikt överallt att vara kontrarevolutionära ...¹⁴

Detta var en av de tidigaste redovisningarna av Marx' nya syn på vad ett krig mellan stormakterna skulle få för konsekvenser för den revolutionära rörelsen. I synnerhet betraktade Marx Bonapartes utnyttjande av italienarnas nationella strävanden som en ren bluff. De veteraner från 1848 – inklusive Kossuth och Garibaldi – vars anti-österrikiska lidelse fick dem att stöda Napoleon III:s ståndpunkt, jämförde han med sällskapsapor.¹⁵ Men den nationella lidelse som hade väckts i både Italien och Tyskland hotade att omvandla kriget till ett verkligt nationellt befrielsekrig och Marx ändrade uppfattning.

Några få veckor senare skrev han i ett annat brev till Lassalle: ”Jag börjar nu trots allt tro att kriget skulle kunna innebära en del möjligheter även för oss.”¹⁶

Statsledarna i de länder som skulle kunna inleda krig började också uppleva denna revolutionära potential, och det gav deras manövrer en viss försiktighet. Liksom det tidigare Krimkriget, fördröjdes inledningen av kriget av manövrer och bluffmakeri, och när det väl startade kännetecknades det av kostsamma och blodiga misstag, och den resulterande freden var förödmjukande för båda sidor.

Under hela denna utdragna och komplicerade diplomatiska och militära fars försvarade Marx och Engels en mycket enkel linje. Det löpte en ”röd tråd” genom alla deras offentliga och privata kommentarer. Det gick inte att stöda någon av de inblandade regeringarna utan att förråda både tyskarnas och italienarnas revolutionära strävanden. Båda folken borde ta chansen att ta ödet i sina egna händer.

Och då publicerade Lassalle, som vid den tidpunkten var känd som deras politiska vän, en person som fungerade som deras litterära ombud i Tyskland, en pamflett som utan någon som helst varning

13 Se kapitel 3 och specialnot A i band 4 av detta verk.

14 Marx, ”Brev till Lassalle”, 4 februari 1859, Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 382.

15 Marx, ”Spree and Mincio”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 16, s 380.

16 Marx, ”Brev till Lassalle”, 17 mars 1859, Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 405.

till Marx eller Engels föreslog att man inte bara skulle stöda Bonapartes påstådda befrielsekamp utan också uppmanade Preussen att gå med i kriget – på Frankrikes och Piemontes sida. Men Lassalle föreslog inte någon direkt krigsförklaring mot Österrike. Istället uppmanade Lassalle kungen av Preussen att efterlikna Bonaparte och kungen av Sardinien, och i namn av Tysklands enhet ”befria” Schleswig-Holstein från den danska monarkin.¹⁷ Eftersom även Österrike hade en del anspråk på detta område, och hursomhelst var medlem av det tyska statsförbundet som var det enda som ur juridisk synvinkel skulle kunna avgöra frågan om Schleswig-Holstein, så skulle denna ensidiga aktion från Preussens sida ha drivit bort de tysktalande österrikarna ur Tyskland. En sådan kupp skulle också ha fått till resultat att knyta upp det stora antal trupper som Österrike hade stationerade i Tyskland. Vid detta tillfälle hade den preussiska regeringen ännu inte den initiativkraft eller fantasiförmåga som krävdes för att genomföra en så djärv plan. Otto von Bismarck, som snart skulle bli Lassalles politiska allierade, var ännu inte kansler.

Lassalle utnyttjade de mycket reella grymheter som österrikarna begick för att rättfärdiga preussiska aggressioner mot *Danmark*. För tillfället tonade han ner det hot som Napoleon utgjorde för södra Tyskland, ty i och med krossandet av Österrike skulle *Preussen* bli deras ”beskyddare” mot den ”franska faran”. Lassalles pamflett om kriget grundade sig på den sortens klassiska demagogi som sedan dess har kallats ”eftergiftspolitik”.

För det första inskränktes allting till frågan om att stöda eller vara mot den ena av krigets två sidor. I sin brevväxling anklagar Lassalle hela tiden Marx och Engels för att stöda krigets proösterrikiska parter* trots att de hänade dessa fanatiker, både i sina artiklar i *NYDT* och i *Po und Rhein*.¹⁸ Han påstod till och med att deras ståndpunkt fick dem att stöda att Preussen skulle gå med i kriget på Österrikes sida.

Hur lyckades han komma undan med det? Han tillgrip samma knep som både innan och efter det har utnyttjats i samma situation. Eftersom alla ”praktiska” personer inser att det enda valet står mellan de olika regeringarna, så innebär en vägran att stöda den sida som den ”realistiska, praktiska” demagogen stöder, att man ”objektivt” stöder den andra. Den speciella vändning detta tar i fallet med en eftergiftspolitik, är att ett stöd för ena sidan i kriget tar formen av att kräva icke-intervention från de andra stormakternas sida. Lassalles bonapartistvänliga inställning tog formen av att gå mot att Preussen skulle gå med i kriget på Österrikes sida, som det ”stortyska kejsardömet” olika förespråkare rekommenderade. Eftersom Marx och Engels vägrade stöda Bonapartes påhittade befrielsekrig anklagade Lassalle dem för att ”objektivt” stöda det proösterrikiska lägreets politik om ett ”Stortyskland”.

Typiskt nog tonade Lassalle återigen ner det hot som Bonaparte utgjorde för Tyskland. Det tillät honom att oförbehållsamt fördöma den franskfientliga agitationen i Tyskland. Hans ståndpunkt verkade ännu mer krigsfientlig än Marx’ och Engels’ ståndpunkt. Men i själva verket var den raka motsatsen. Om ens hållning gentemot kriget *är beroende av* att förminska den fara som motståndaren utgör, vad händer då när hotet om krig *blir* allvarligt? Lassalle dog innan Preussen agerade för att ena Tyskland i ett preussiskt kejsardöme och därmed försakade ett verkligt krig med Napoleons Frankrike. Hans efterföljare blev entusiastiska chauvinister som utnyttjade det ”franska hotet” för allt vad det var värt.

17 Ferdinand Lassalle, *Der Italienische Krieg und die Aufgabe Preussens*, Berlin: Verlag von Franz Duncker, 1859, s 360.

* Detta förtal har upprepats i de flesta historiska redogörelserna. Källan, som i vissa fall har erkänts medan man i andra fall inte har låtsats om den, är Mehrings biografi. För en mer detaljerad analys av Mehrings biografi, se *KMR* band 4, specialnot C.

18 Gustav Mayer, *Ferdinand Lassalle – Nachgelassene Briefe und Schriften, Dritter Band*, Stuttgart-Berlin: Deutsche Verlag-Anstalt, 1922. Se Lassalle, ”Brev till Marx”, s 214 ff.

4. Enandet av Tyskland i ”en preussisk förläggning”

Inom några år efter freden vid Villafranca di Verona, där både den sardinska kungen och kejsaren av Habsburg förödmjukades, slog den preussiska regeringen in på den kurs som Lassalle hade önskat. Den drog fördel av habsburgarnas militära och diplomatiska svårigheter, först för att tvinga in dem i krig med Danmark, vilket isolerade dem från England och Ryssland, och därefter för att använda den efterföljande oredan kring uppdelningen av bytet (inklusive provinsen Schleswig med dess stora dansktalande minoritet) som förevändning för att helt och hållet tvinga bort österrikarna från Tyskland. Men det nya Tyskland som byggdes upp på ruinerna efter den gamla federationen var inte en svag, ekonomiskt underutvecklad stat som den nya italienska monarkin. Under den nya kanslern, Otto von Bismarck, i viss mening en av Lassalles elever, tog Preussen de chanser som Hohenzollernmonarkin hade varit alltför försagd för att ta när Lassalle först föreslog det.

5. Bismarcks kupp

Liksom de flesta tyska stater 1860 var Preussen relativt svag militärt, jämfört med stormakterna som omgav henne: de franska, österrikiska och ryska kejsardömena. De faror som omgav landet fick Preussens nykrönte kung, Wilhelm I, att föreslå en omfattande och dyr reform av militären. Hörnstenen i den föreslagna reformen var en avsevärd utvidgning av systemet med allmän värnplikt. Den liberala majoriteten i den preussiska Dietens underhus svarade med egna förslag om att begränsa kungens och hans armés makt. Dessa förslag skulle ha fått Preussen att gå i riktning mot en konstitutionell stat med ett verkligt parlament. Förödmjukad av denna uppvisning i oberoende svarade kungen med en kungörelse som upplöste Dieten och utropade nyval. Det ledde bara till att han fick en Diet med ännu större liberal majoritet.

Med ryggen mot väggen utropade kungen Otto von Bismarck till kansler för Preussen. Bismarcks ovanliga blandning av politisk intelligens och en preussisk junkers konservativa samhällssyn hade sedan länge väckt misstankar bland hans kollegor. Liberalerna misstrodde honom på grund av hans ursprung, och hans junkerkamrater misstrodde honom på grund av hans intelligens. Men det var just denna kombination som krävdes för att den preussiska monarkin skulle överleva det tumultartade årtionde som slutade med Tysklands enande.

Som Lassalle hade krävt började Bismarck med att utnyttja Bonapartes ”nationalitetsprincip” – det demagogiska kravet att den moderna staten inte skulle grunda sig på dynastiska anspråk utan en mer eller mindre enhetlig, mer eller mindre inbillad, ”nationalitet” – för att kräva att Schleswig och Holstein skulle brytas ut ur den danska monarkin. Med Bonapartes hemliga tysta medgivande, som på ett effektivt sätt neutraliserade den danska monarkins ryska och brittiska beskyddare,¹⁹ tvingade Bismarck med Österrike i ett gemensamt angrepp. Efter en kort, och ur tysk synvinkel framgångsrik konflikt, ställdes det tyska statsförbundet inför problemet att förvalta de erövrade territorierna. Ingen av statsmännen övervägde naturligtvis möjligheten att de folk som bodde i de två territorierna skulle få avgöra det på ett demokratiskt sätt. Det var aldrig helt klart vad Louis Bonaparte menade med ”nationalitetsprincipen”, men oavsett vad den betydde så var det definitivt inte en befolknings rätt att välja hur deras egen konstitution skulle se ut. Bonaparte tänkte ju trots allt inte utsträcka den rätten ens till själva modellen för en modern stat – Frankrike.

Till en början förvaltades de två erövrade provinserna gemensamt av Österrike och Preussen. Efter att tidigare ha varit den danska monarkins egendom blev de nu habsburgarnas och hohenzollarnas gemensamma egendom, och ingen av dessa kejsardömen grundades på ”nationalitetsprincipen”. Efter 1865 härskade österrikarna över Holstein och preussarna över Schleswig. Det var uppenbarligen ett osäkert arrangemang, vilket var vad Bismarck avsåg. Det gav honom möjlighet att provo-

19 Se E Ann Pottinger, *Napoleon III and the German Crisis* för en detaljerad studie av krisen.

cera fram ett krig som skulle driva ut habsburgarna ur Tyskland, och inte göra det till ett enat land utan en preussisk förläning.

Bismarcks kampanj innehöll naturligtvis de vanliga diplomatiska manövrerna. Det var inte mer än rätt att Bonaparte skulle få någon sorts kompensation för att ha klivit åt sidan medan Bismarck drev ut habsburgarna ur Tyskland. I synnerhet behövde Frankrike en mer försvarbar östgräns. Bismarck vidhöll att erbjuda Bonaparte Belgien, medan Bonaparte hela tiden bad om Baden. Men det var inte detta manövrerande som egentligen avgjorde kriget. Mer än någon annan statsman hade Bismarck lärt sig av Bonaparte hur man manipulerar den allmänna opinionen i det nya ”demokratiska” Europa. Bismarcks grundläggande lösning på Preussens utrikes- och inhemska kris var varken diplomatisk eller militär. Det han ville, det som gav honom segern, var att ställa kungen för det ekonomiskt underutvecklade, socialt konservativa, politiskt reaktionära Preussen i ledningen för ett enat Tyskland. Till den preussiska kungen egen bestörtning föreslog Bismarck att frågan om Tysklands enande skulle avgöras av en alltysk Diet, vars delegater skulle väljas med allmän, direkt, jämlik rösträtt för män.

Utmanövrerade av detta oväntat radikala förslag från en konservativ junker befann sig liberalerna i en svår belägenhet. Deras majoritet i den preussiska Dieten var beroende av ett raffinerat och mycket odemokratiskt valsysteem. Delegaterna valdes inte direkt utan av tre elektorsorgan. Ett organ valdes av de väljare som betalade mest skatt, det andra av de i den mittersta skatteskalen och det tredje av de som betalade minst skatt. Vart och ett av de tre organen valde en tredjedel av delegaterna till Dieten. Med hjälp av denna komplicerade mekanism kunde de jordägande klasserna och borgarklassen utöva en politisk makt som inte alls stod i proportion till deras antal. Till och med de mest progressiva liberalerna upplevde det som svårt att överge ett schema där de inte bara var överrepresenterade, utan där de också hade en nästan automatisk majoritet. Men det gjorde det möjligt för Bismarck och hans anhängare att framstå som förespråkare av demokrati och det folkliga, till och med revolutionära, idealet att ena Tyskland.

6. ”Den militära frågan i Preussen och det tyska arbetarpartiet”

Lassalle hade föregått Bismarck på den diplomatiska fronten. Mer än fyra år innan Bismarck hade han tagit det första steget i den riktningen, och föreslagit att man skulle utnyttja förvirringen som skapades av kriget mellan Frankrike och Österrike 1859 för att dölja ett ensidigt övertagande av Schleswig-Holstein från Preussens sida. Men ännu viktigare var att han också visade styrkan i en demagogisk kampanj för allmän rösträtt. När Bismarck gjorde sitt drag var Lassalle död. Men hans energiska efterträdare, Johann Baptist von Schweitzer, visade sig mer än kapabel att fullborda hans verk. I huvudsak med hjälp av sin kontroll över tidningen *Sozial-Demokrat*, tog Schweitzer över den viktigaste lassalleanska organisationen – ADVA (Allgemeine Deutsche Verein der Arbeiter, Allmänna tyska arbetarorganisation) – och manövrerade i en öppet preussisk riktning. Trots sina misstankar mot Schweitzer hade Marx och Engels till en början gått med på att skriva för tidningen. Men den förstnämnda drev inte bara en kampanj för att ena Tyskland under den preussiska monarkin, utan vägrade också att trycka Marx’ och Engels’ motsatta åsikter. De skulle bara stå till tjänst med ”teoretiska” och ”filosofiska” vapen mot det kapitalistiska systemet. ”Praktiska” politiska frågor – som huruvida man skulle angripa de förkapitalistiska jordägande klasser som utgjorde den preussiska monarkins bas eller ej – skulle överlämnas till folk i Tyskland. Som Schweitzer.

Under dessa omständigheter hade Marx och Engels inget annat val än att avgå från *Sozial-Demokrat* och ge ut sina uppfattningar på egen hand.

1865 publicerade Engels en broschyr där han öppet angrep den kampanj för allmän rösträtt som då bedrevs av Schweitzers organisation ADVA. Det var inte något ogenomtänkt, improviserat, mindre

arbete av Engels. Trots att det är föga känt idag var det ett gemensamt arbete där Marx och Engels försvarade sin offentliga brytning med ADVA:s och dess talesmäns propreussiska politik. Och det var Marx som, före brytningen, föreslog tanken för Engels som ett sätt att inleda ett angrepp på lassalleanernas Preussenvänlighet.²⁰

Men Engels' motstånd mot ADVA:s krav på allmän rösträtt hade ingenting gemensamt med den fientlighet mot allmän rösträtt och "borgerlig demokrati" som har blivit ett hederselement för många självutnämnda "marxister", åtminstone sedan 1895 när Engels dog. Som band tre av detta verk visade hade Marx och Engels ända från början av sina politiska banor varit bekanta med den sortens "vänsteristiska" fientlighet mot folklig makt. Från början av 1840-talet, då huvuddelen av deras politiska uppfattningar tog form, fram till Engels' död 1895, var de tydliga i sitt motstånd mot den sortens "vänsterism". I Preussen 1865 innebar deras motstånd mot allmän rösträtt åtminstone att de med förbehåll *försvarade*, inte bara den borgerliga demokratin utan till och med den borgerliga liberalismen.

Den preussiska regeringen erbjöd allmän rösträtt till de arbetande klasserna som ett röstknepp för att mildra liberalernas halvhjärtade angrepp på den absoluta monarkins privilegier. Det Schweitzer föreslog var en allians med monarkin *mot* liberalerna. Engels broschyr var ett förbehållsamt – mycket förbehållsamt – argument för att istället ingå en begränsad enhetsfront med liberalerna.

Enligt Schweitzers levnadstecknare Gustav Mayer fick Lassalles kampanj för allmän rösträtt för män ett verkligt entusiastiskt gensvar från hans arbetarpublik. Schweitzers kampanj blev tydligt promonarkistisk. Det går inte att veta om Bismarck kunde ha besegrat liberalerna utan detta vapen av stöd från arbetarklassen. Den borgerliga allmänna opinionen anslöt sig i alla fall snabbt till honom och det liberala motståndet föll samman. Men Lassalles och ADVA:s agitation neutraliserade åtminstone arbetarklassens motstånd mot monarkin, och gjorde det möjligt för Bismarck att för den borgerliga publiken framstå som den som kunde samla de "farliga klasserna" i ett enat, mäktigt, men socialt konservativt Tyskland.

Vad de preussiska liberalerna skulle ha gjort i denna situation var givetvis att ställa *sig själva* i spetsen för en rörelse för ett enat, demokratiskt och konstitutionellt Tyskland. De skulle ha kombinerat sina krav på konstitutionella begränsningar för kungens makt med kravet på allmän rösträtt, till att börja med i Preussen själv.²¹ Bismarcks akilleshäla var att han inte hade för avsikt att ersätta *Preussens* treklassers vals system med ett system som grundade sig på allmän rösträtt. Ett representativt organ som valdes på en sådan grundval skulle ha utgjort ett allvarligt och direkt hot mot den preussiska monarkin, vilket inte var vad han avsåg. Men den tyska borgarklassen, inklusive dess liberala flygel, hade 1848 klargjort att den hade inte hade någon önskan att släppa lös en folklig och möjligen revolutionär rörelse för en konstitutionell regering.

7. Engels och allmän värnplikt

Engels broschyr är indelad i tre delar. I den första ställer han en fråga som han skulle utveckla senare. Och det är den grundläggande motsättningen mellan en medborgararmé med kort och intensiv utbildning men förpliktad till en lång period av reservtjänstgöring, och en armé som baseras på en kast av yrkessoldater som är skild från den civila befolkningen och fostrad till obestriddig lydnad. Engels menade att den första sortens armé hade visat sin militära överlägsenhet under den franska revolutionen och därefter under Preussens nationella uppror mot Napoleon. Inget land kunde klara sig utan en sådan armé. På samma gång var en sådan armé helt oanvändbar mot den "inre fienden".

20 Marx, "Brev till Engels", Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 71, 76, 77, 84, 87.

21 *Ibid*, s 76.

I denna artikel är den politiska poängen mycket undangömd för en nutida läsare, eftersom Engels ägnar mesta tiden åt den militära omorganiseringens tekniska detaljer.* I synnerhet går han mycket detaljerat in på att bevisa att de reformer som de konservativa föreslagit inte innebar verklig allmän värnplikt. I själva verket, hävdar han, kunde monarkin inte införa verklig allmän värnplikt.

Engels' slutsats är att den preussiska arméns oreda var resultatet av ett försök att slå ihop två motstridiga organisatoriska former. Betoningen på marschexercis – Engels ansåg att paradmarscher var en speciellt löjlig överdrift²² – och en förödmjukande, ibland brutal, disciplin som hade som mål att bryta ner rekryterna på samma sätt som hästar knäcks för att acceptera sadeln, kunde bara demoralisera civilisterna och fjärma dem ännu mer från sina officerare. De civila reservtrupper som i ett nödläge skulle utgöra den överväldigande majoriteten av trupperna i ett system med allmän rösträtt, skulle helt enkelt inte följa de officerare som tillgrip sådana metoder. Men Engels medger att det måste göras undantag för kavalleriet, eftersom det krävs årtal av erfarenhet innan en kavallerist känner sig helt säker på hästryggen. Engels' diskussion om denna fråga är särskilt betecknande:

Vi kommer att kritiseras av medlemmar i den [liberala] oppositionen för att det skulle innebära ett kavalleri som uteslutande skulle utgöras av legosoldater som skulle låna ut sig till varenda statskupp. Vi skulle svara: det kan mycket väl vara så. Men under de nuvarande förhållandena kommer kavalleriet alltid att vara reaktionärt ..., precis som artilleriet alltid kommer att vara liberalt. Sådana är saker och tings inre väsen ... kavalleriet är hursomhelst värdelöst på barrikaderna, och det är barrikaderna i storstäderna, och i synnerhet infanteriets och artilleriets inställning till dem, som idag avgör utgången för alla statskupper.²³

Det Engels, och andra, förväntade sig under denna kris var alltså att monarkin skulle försöka slå ner Dieten med våld. Och utgången av ett sådant försök skulle avgöras av en armé som var kraftigt dominerad av civila värnpliktiga från borgarklassen och de arbetande klasserna. I efterhand vet vi att denna sammandrabbning aldrig ägde rum. Men det var på grund av att liberalerna rasade ihop. Det behövdes ingen statskupp.

8. En borgerlig bluff

I broschyrens andra kapitel tar Engels själv upp denna fråga. Han hävdar att liberalerna hade dragits med av sin egen retorik och gapat över för mycket. Genom att förvägra monarkin de militära medel som krävdes för att driva den högtflygande politik som liberalerna själva stödde och till och med krävde av regeringen, hade liberalerna själva skapat krisen. Men sedan 1848 hade de försökt undvika just en sådan brytning med monarkin:

Genom att överskatta sin egen styrka har borgarklassen försatt sig i en situation där de tvingas använda den militära frågan som ett sätt att pröva om de är den avgörande kraften i staten eller ingenting alls. Om de vinner kommer de på samma gång att få den makt att utse och avskeda ministrar som det engelska underhuset har. Om de besegras kommer de aldrig någonsin att kunna uppnå någon betydelse med hjälp av konstitutionella medel.²⁴

Engels avslutar denna del på följande sätt: ”Vi fruktar att borgarklassen inte heller vid detta tillfälle

* Delvis är den första delens otydlighet medveten. Att angripa den preussiska regeringen alltför direkt kunde ha lett till att det nummer av *Sozial-Demokrat* för vilket artikeln ursprungligen var avsedd kunde ha beslagtagits. Det var Marx som föreslog för Engels att den första delen skulle ta formen av en teknisk diskussion av en ”militär expert” Politiken kunde döljas under denna täckmantel.

22 Engels, ”The Prussian Military Question and the German Worker's Party”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 20, s 54.

23 *Ibid.*

24 *Ibid.*, s 65.

kommer att ha några skrupler att förråda sin egen sak.”

9. ”Arbetarpartiet” och allmän rösträtt

Det är i den sista delen – om vilket svar som är det rätta från arbetarpartiets* sida på denna kris – som Engels tar upp frågan om allmän rösträtt och vilket arbetarpartiets svar skulle ha varit. Han börjar med att betona den allmänna värnpliktens större betydelse.

Det tyska proletariatet kommer aldrig att ha något med den kejsrerliga konstitutionen, preussiskt herravälde, trepartssystem och sådant att göra, annat än för att sopa undan dem. Det är likgiltigt inför frågan om hur många soldater den preussiska staten behöver för att förlänga sitt fleråriga tillstånd som stormakt ... Å andra sidan kan det inte förhålla sig likgiltigt till frågan om allmän värnplikt ska tillämpas fullt ut eller ej. Ju fler arbetare som lär sig använda vapen desto bättre. Allmän värnplikt är en nödvändig och naturlig följd av den allmänna rösträtten. Den sätter väljarna i en ställning där de kan genomdriva sina beslut med vapen i hand mot varje försök till statskupp.²⁵

Det var den stora, avgörande, skillnaden mellan allmän rösträtt som ett röstknepp – det Wilhelm Liebknecht skulle kalla ”ett fikonlöv som döljer absolutismens nakenhet” – och allmän rösträtt som ett sätt med vilket folket verkligen genomdriver sin vilja. Under resten av sitt liv skulle Engels på detta sätt knyta ihop allmän värnplikt och allmän rösträtt. Utan den förstnämnda var den sistnämnda en säkerhetsventil, ett sätt att samla folket bakom myndigheternas redan fastställda planer. I fallet Preussen, resonerade Engels, kunde en församling och ett valsysteem som inrättas med hjälp av ett kungligt påbud lika lätt avskaffas med hjälp av ett kungligt påbud.²⁶

Och, vidhöll Engels, under den konstitutionella krisen 1860 var det de borgerliga liberalerna som på sitt halvhjärtade sätt försökte *påtvinga* den halvfeodala monarkin en begränsad sorts representativ regering genom att utnyttja dess tillfälliga svaghet. När de gjorde det kämpade de till och med mer för arbetarklassens intressen än för sina egna.

10. ”Borgerliga friheter”

Aristokratin och byråkratin i Preussen hade inget särskilt behov av en representativ regering. Armén och civilförvaltningen låg i deras händer och det räckte för deras behov. Men arbetarklassen och borgarklassen kunde bara utöva sin makt med hjälp av parlamentsrepresentanter som hade verklig makt, speciellt makt över pengarna. Vad var det för vits med allmän rösträtt om den hjälpte arbetarklassen att komma in i en församling utan verkligt inflytande?²⁷ Om de preussiska liberalerna besegrades så skulle det vara en seger för Bismarck, inte för arbetarna som skulle förlora mer än borgarklassen. Utan press- och församlingsfrihet, utan lokalt självstyre kan borgarklassen ”klara sig tämligen bra” men arbetarklassen ”kan aldrig erövra [sin] frigörelse” utan dessa friheter.²⁸ I ett annat stycke beskriver Engels dessa ”borgerliga friheter” som att de utgör dess [arbetarpartiets] ”livsvillkor, ... den luft det behöver för att andas.”²⁹

Dessa svepande uttalanden grundar sig på en övergripande analys av lönearbetarnas ställning i det

* Här menar Engels inte AVDA, som han och Marx redan hade brutit med. ”Parti” ska här tas i den mycket bredare mening som han och Marx ofta använde.

25 Engels, ”The Prussian Military Question and the German Worker's Party”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 20, s 67.

26 *Ibid*, s 74.

27 *Ibid*, s 73, 74.

28 *Ibid*, s 69.

29 *Ibid*, s 78.

moderna samhället, men det fanns fler problem med Bismarcks låtsasförsamling som var speciella för Tyskland 1865. Två tredjedelar av den tyska arbetarklassen sögs inte ut av kapitalisterna utan av aristokratin. Daglönare och arrendatorer var beroende av sina herrar i denna patriarkala ekonomi i en utsträckning som arbetarna i städerna inte var. Och det gällde särskilt godsens i östra Preussen där Bismarcks junkerkamrater härskade. Dessa lantarbetare saknade rätt att organisera sig, de var dåligt utbildade, indoktrinerades systematiskt av prästerna i den statliga kyrkan, var genom avsaknaden av en fri press isolerade från den större världen, och skulle bara vara röstboskap som drevs till valurnorna av byarnas kyrkoadjunker och fogdar.³⁰ Inte ens i Frankrike under det andra imperiet, där bönderna sedan länge hade varit befriade från den sortens aristokratiska och prästerliga förmyndarskap, hade den allmänna rösträtten gjort särskilt mycket för arbetarna utan press- och församlingsfrihet.

Kampen mot den feodala och byråkratiska reaktionen – ty i vårt land går de två inte att skilja åt – är i Tyskland identisk med landsbygdsproletariatets kamp för intellektuell och politisk frigörelse – och fram tills dess landsbygdsproletariatet dras med i rörelsen kan och kommer proletariatet i städerna inte att uppnå någonting i Tyskland, och allmän rösträtt kommer inte att bli ett vapen för proletariatet utan en *snara*.³¹

Engels ansåg att denna punkt var så viktig att han avslutar sin broschyr med att säga, att även om borgarklassen i värsta fall själv gav upp, så skulle arbetarklassen vara tvungen att fortsätta kämpa ensam för att erövra dessa ”borgerliga friheter”.³² Under tiden låg det i arbetarklassens intresse att stöda liberalerna, faktiskt driva på dem, under deras kamp mot monarkin. Om borgarklassen segrade skulle arbetarpartiet erövra ett mycket större område där det kunde föra sin kamp mot de kapitalistiska och aristokratiska utsugarna. Om monarkin segrade skulle proletariatet inte vinna någonting. Monarkin kunde kanske på ett demagogiskt sätt utnyttja proletariatets förbittring mot borgarklassen, men den skulle inte beröva borgarklassen dess politiska friheter bara för att vända sig om och överlämna dem till de arbetande klasserna.³³

I förbigående kan vi bara konstatera att den tyska socialdemokratin aldrig någonsin övergav det lassalleanska projektet för att istället kämpa mot den byråkratiska staten. I synnerhet gjorde det aldrig något allvarligt försök att organisera lantarbetarna i östra Preussen mot sina junkerherrar.

11. Engels som ”militär expert” 1866

Vi har tidigare nämnt, och kommer att få orsak att nämna det igen, Engels’ välförtjänta rykte som student av militär vetenskap. Men detta rykte illustreras dåligt av Engels’ artiklar och brev i början av kriget mellan Preussen och Österrike 1866. Han överskattade hela tiden den österrikiska generalstabens förmåga och förutspådde ett fiasko för Preussen. Först senare insåg han sitt misstag. Det är ett av de tydligaste exemplen på Engels’ benägenhet att låta sin politiska entusiasm överväldiga sin kritiska förmåga.

I en artikelserie på fem artiklar med rubriken ”Noter om kriget i Tyskland”, som han skrev för *Manchester Guardian*, hävdade Engels i första stycket av Not I att han kommenterade ”de aktuella händelserna opartiskt och ur strikt militär synvinkel.”³⁴

Resten av Not I används till att tala nedsättande om kompetensen hos de preussiska trupperna och i synnerhet deras högsta befälhavare, ”en paradssoldat med i bästa fall mycket medelmåttig duglighet,

30 *Ibid*, s 74, 75.

31 *Ibid*, s 75.

32 *Ibid*, s 78.

33 *Ibid*, s 76.

34 Engels, ”Notes on the War in Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 20, s 164.

och med en svag men ofta egensinnig karaktär.”³⁵

Så mycket är säkert: herr Bismarck har ridit in i ett träsck som varken han eller någon i den nuvarande regimen kan klara av. Om saker och ting löses på ett fredligt sätt kommer han att ha gjort slut på de befintliga tillgångarna och kommer därmed inte längre att kunna hjälpa sig själv, och om det blir krig kommer han att bli tvungen att *Acheronta movere* [sätta de under honom i rörelse, EH], vilket helt säkert kommer att förinta honom. Under dessa omständigheter kommer till och med en direkt seger för kabinetsborgarna att få en revolutionär karaktär och måste leda till andra saker.³⁶

Engels' artiklar och brev från denna period är fyllda av förutsägelser om nederlag för Preussen och rapporter om utbrott av monarkifientliga folkliga känslor i Preussen.³⁷ Men i den mån denna rebelliska anda överhuvudtaget existerade, utgjorde den aldrig något allvarligt hot mot den preussiska armén.

I sina kommentarer om kriget misslyckades Engels nästan ända till slutet inse i vilken omfattning Bismarck hade lyckats utnyttja det tyska folkets fiendskap mot småfurstarna som splittrade och försvagade landet i en enda dynastis intressen, nämligen hohenzollarna.

Men mot slutet av det framgångsrika preussiska fälttåget skulle Engels verkligen inse det, och han skulle tillbringa resten av sitt liv med att försöka utarbeta ett politiskt svar på det nya och farliga Europa, uppdelat i stridslystna och välbeväpnade nationalstater.

35 *Ibid*, s 165.

36 Engels, "Brev till Marx", 16 maj 1866, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 276.

37 *Ibid*, s 279, 284, 285.

Kapitel 5. ”Alla länders despoter är våra fiender”¹

Den förhärskande, man skulle till och med kunna säga den oemotsagda, uppfattningen är att Marx och Engels tillsammans med majoriteten av den tyska socialistiska rörelsen under det fransk-preussiska kriget var åtminstone motvilliga och ofta entusiastiska krigsvänliga patrioter.² Om man frågar sig vilket litterärt verk som gjort mest för att befästa denna uppfattning i historieböckerna, så måste svaret vara den lysande lassalleanska Marx-fientliga polemik som förklätts som en positivt inställd biografi över Karl Marx. Polemiken hette *Karl Marx : hans livs historia*, och författaren var Franz Mehring – en framstående vänsterjournalist och författare, socialdemokratisk ledare före kriget och medgrundare av det tyska kommunistpartiet.³

1. Den tyska socialdemokratins splittring 1870

Mehring beskriver sprickan inom den tyska socialistiska rörelsen i början av kriget, en spricka som mycket förenklat splittrade partiet i tre fraktioner.⁴ På ena sidan fanns August Bebel och Wilhelm Liebknecht, som isolerade från och i motsättning till sina närmaste kamrater avstod från att rösta om krigskrediterna. Mehring hånade denna handling som enbart en ”moralisk manifestation ... och [den] motsvarade ... inte situationens politiska krav.”⁵ På andra sidan fanns inte bara lassalleanerna utan också den ledande kommittén och majoriteten i Bebels och Liebknechts eget parti. Enligt Mehring ledde Marx och Engels det teoretiska angreppet på Liebknecht.⁶

Men tvärtemot Mehring ger dokumenten, som ingen hittills har försökt titta på i sin helhet, oss en mycket mer komplicerad bild. Det fanns i själva verket inte två ståndpunkter utan tre och en halv. Vid ena ytterligheten fanns de ortodoxa lassalleanerna, som var organiserade i *ADAV* (*Allgemeine Deutsche Arbeiter Verein*) och leddes av Johann Baptist von Schweitzer, en man som får ett mycket välvilligt bemötande i Mehrings bok. De intog en ogenerat krigsvänlig och propreussisk hållning. Det var inget nytt för dem.⁷ Vid den andra ytterligheten behandlade Liebknecht kriget som en ren konflikt mellan dynastier, vars utgång var utan betydelse för folket och arbetarklassen i båda länderna.⁸ Exekutivkommittén i det parti som Liebknecht tillhörde, *Sozialdemokratischer Arbeiterpartei* eller *SDAP*, dominerades av oliktänkande som hade lämnat Lassalles grupp på grund av frågor som inte hade något med den aktuella frågan att göra, och intog en ståndpunkt som ”lade sig mitt

1 Citerat ur en resolution som antogs av ett antikrigsmöte med arbetare i Chemnitz, i *Generalrådets första manifest om det tysk-franska kriget*, på marxists.org.

2 Den mest extrema versionen av denna tes återfinns i Richard W Reichard, Ames, *Crippled from Birth*, Iowa: Iowa State University Press, 1969. Reichard hävdar att den tyska socialistiska rörelsen egentligen aldrig var mot kriget, att Bebel och Liebknechts röstande inte fick något stöd och till att börja med egentligen inte var mot kriget. För en vanligare tolkning, se S F Kissin, *War and The Marxists: Socialist Theory and Practice in Capitalist Wars*, Boulder Co: Westview Press, 1989, och Heinz Beike, *Die Deutsche Arbeiterbewegung und Der Krieg von 1870/1871*, Berlin: Dietz Verlag, 1957.

3 Se Hal Draper, *KMTR*, band 4, Specialnot C för en diskussion av Mehrings politiska utveckling.

4 Raymond H Dominick III, *Wilhelm Liebknecht and the Founding of the German Social Democratic Party*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982, s 195-197. Dominick har inte en aning om vad Marx och Engels sa. Hans sammanfattning av deras åsikter är egensinnig, och han lägger inte fram några bevis för sin tolkning. Men hans redogörelse för den splittring som nästan ägde rum i SDAP är väldokumenterad. Heinz Beike ger en liknande redogörelse för denna händelse. Se *Arbeiterbewegung*, s 34.

5 Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 2*, på marxistarkiv.se, s 105.

6 *Ibid.*

7 Se *KMTR*, band 4, kapitel 4 för en genomgång av lassalleanernas Bismarckvänliga politik.

8 Detta var i själva verket bara *en* av Liebknechts åsikter. Innan kriget inleddes intog han faktiskt den vanliga anti-bonapartistiska uppfattningen om krigets ursprung. (Se Dominick, *op cit*, kapitel 6.) Men när han försvarade sin antikrigsuppfattning intog han linjen om det *inte mindre onda*.

emellan” Liebknecht och Schweitzer. (Det gör två och en halv uppfattning.) Marx och Engels skilde sig från alla de tidigare. Och vid en tidpunkt var de oense med varandra. (Gör det tre och trekvarts ståndpunkter?)

Genom att bortse från Marx' och Engels' offentliga uttalanden och citera selektivt ur deras privata brevväxling, som inte var allmänt tillgänglig,⁹ framställde Mehring dem som försvarare av Schweitzer. Det var en del av hans kampanj för att bevisa att Marx' kritik av Lassalle och Schweitzer till stor del var personlig, och att det egentligen inte fanns några väsentliga politiska motsättningar mellan de två fraktionerna.

Det ironiska är att Mehring skrev boken 1913, vid en tidpunkt då han snabbt rörde sig åt höger, tillbaka till den propreussiska, prolasseanska ståndpunkt som han hade försvarat innan han anslöt sig till det socialdemokratiska partiet. Men när kriget började drev den avsky han kände mot det meningslösa slaktandet honom tillbaka åt vänster. Han blev krigsmotståndare och som vi sagt medgrundare av kommunistpartiet.

Sedan den preussiska stat, som Mehring hade använt en stor del av sitt politiska liv åt att försvara, föll samman 1918, kunde hans biografi över Marx slutligen publiceras. Denna propreussiska polemik togs emot som ett försvar från vänster av Karl Marx, som ända sedan sin ungdom hade varit revolutionär motståndare till den preussiska staten. Det är nästan säkert Mehrings politiska utveckling efter att han skrev boken som gör att den senare blev allmänt accepterad som en mönsterbiografi över Marx, om inte till och med Mönsterbiografen. En av det tyska kommunistpartiets medgrundare som var propreussisk patriot så sent som 1913! Vem kunde tro det? Inte att undra på att de historiska texterna är så förvirrade.

Nästa framstående, sympatiska biografi över Marx skrevs av den ryske mensjeviken Boris Nikolajevskij i samarbete med Otto Mänchen-Helfen.¹⁰ Även om Nikolajevskij citerade två av Marx' många antipreussiska uttalanden, så upprepade han ändå i det stora hela Mehrings bedömning. Och lade bara till det nu vanliga och inte underbyggda påståendet att Marx såg krig som en motor till historiska framsteg och ansåg att proletariatet inte kunde vara ”likgiltigt” till vilken sida som segrade. Nikolajevskij skriver att Marx ”avvisade tanken att något i sig själv var ’reaktionärt’.”¹¹ Nikolajevskij är så säker på att det var detta Marx ansåg att han inte ens upplever att han behöver hänvisa till något speciellt som Marx skrev. Det är givetvis inget annat än en upprepning av den linje som båda sidor använde under diskussionen mellan pro- och antikrigssocialister under Första världskriget. Alla var överens om att Marx ibland stödde ”till och med reaktionära regeringar”.¹² I denna bok finns inte ett ord om att Marx ända från krigets första dag 1870 intog en ståndpunkt mot kriget.

James Guillaumes *Karl Marx Pan-Germaniste* skiljde sig från Mehrings och Nikolajevskijs biografier på så sätt att den var öppet fientlig mot Marx – ur ”frihetlig” synvinkel. Som sådan återopades ofta som en ”vänsterkritik” av Marx. Eftersom dess huvudtes underbyggde de sympatiskt inställda socialdemokraternas – ”marxisternas” – redogörelse, förstärkte den det allmänna intrycket att ”alla kände till” Marx' propreussiska sympatier. Men Guillaume, som var Bakunins medhjälpare

9 Mehring citerar bara Marx' brev till Engels från 20 juli 1870 och Engels' brev till Marx från 15 augusti 1870. Vi kommer att diskutera båda dessa brev i sitt sammanhang senare. Troligen använde Mehring den samling som August Bebel och Eduard Bernstein hade redigerat, *Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx*, som publicerades av Dietz Verlag 1913.

10 Boris Nikolajevskij och Otto Mänchen-Helfen, *Karl Marx: Man and Fighter*, Methuen, 1933.

11 *Ibid*, s 320.

12 Användandet av citat från Marx som ett polemiskt vapen under Första världskriget är värt en bok i sig själv. Här vore det en avvikelse från ämnet. Historien dokumenteras i Hal Draper, *War and Revolution: The Myth of Lenin's "Revolutionary Defeatism"*, Atlantic N J: Humanities Press, 1996.

i organisationen under det politiska angreppet på Marx (och Internationalen) och strateg för Bakunins fraktion vid Internationella Arbetarassociationens (Första internationalens) kongress i Haag 1872,¹³ hade 1915 blivit en entusiastisk fransk chauvinist. Pamflettens uttalade syfte var att ge den franska regeringen ett försvar från ”vänster” under Första världskriget. Den är i själva verket ett groteskt förtal, som hävdar att Marx var Bismarcks medvetna ombud och hade som mål att omvandla Internationalen och rörelsen till en lockfågel åt den preussiska imperialismen.

Under sin kampanj mot Marx beskyllde Guillaume Marx för att denne 1870 skulle ha ansett att den omedelbara krigsorsaken var Louis Bonapartes angrepp på Tyskland. Det var sant. Marx ansåg verkligen att Bonaparte försökte upphäva det enande av Tyskland som hade följt på Österrikes nederlag 1866. Och han medgav verkligen att Tyskland hade rätt att försvara sig. Guillaume bortsåg naturligtvis från det faktum att Marx bara delade denna uppfattning med de flesta andra vid den tiden. Det innefattade den Internationella Arbetarassociationens franska sektion. När Guillaume skrev sin bok fanns det starka och välkända bevis för att Bismarck medvetet hade provocerat fram Frankrikes angrepp. Till stor del var det välkänt på grund av de tyska socialisternas och i synnerhet Wilhelm Liebknechts undersökande redogörelser.

När Första världskriget bröt ut och den socialistiska rörelsen splittrades på frågan om socialister skulle samlas på sina respektive regeringars sida för att ”försvara nationen” eller ej, måste båda sidor ta itu med det faktum att Marx klart hade slagit fast att kriget 1870 åtminstone till en början var ett självförsvarskrig från Tysklands sida. De krigsvänliga socialisterna försökte utnyttja detta som stöd för sin politik att upphöra med all verksamhet som kunde förhindra krigsansträngningarna. De försökte visa att Marx skulle ha valt deras linje och ha upphört med klasskampen så länge kriget varade. Socialisterna som var mot kriget försökte med olika knep förklara bort Marx’ klara och otvetydiga uttalanden.¹⁴ Båda sidor citerade selektivt och utan hänsyn till sammanhanget. Ingen har varit intresserad av den verkliga utvecklingen inom rörelsen 1870.

Det finns ett undantag från detta. En bok försöker verkligen behandla hela denna episod på ett heläckande sätt. Det är Heinz Beikes *Den tyska arbetarrörelsen och kriget 1870-1871*.¹⁵ Det är den grundligaste referensen om denna politiska dispyt i den tyska rörelsen. Men tolkningen den gör är förvirrad, ty oavsett om det är av övertygelse eller nödvändighet, så skriver Beike som om Marx och Engels inte bara var ofelbara utan också alltid var överens. Och i och med att de var ofelbara så behövde de aldrig ändra uppfattning om någonting. Beike måste därför ställa direkt motsägelsefulla uttalanden bredvid varandra och åtminstone låtsas som om han inte märker motsättningarna. Detta förheligande är speciellt missvisande här, ty det enda sättet att ge mening åt Marx’ och Engels’ diskussion om den krigspolitik som Internationalens tyska sektion kom att föra under denna kris, är att inse att de i ett kritiskt ögonblick var oense om vilken ståndpunkt partiet skulle inta.

Resultatet av allt detta är att det är nästan omöjligt att ur denna enorma, vinklade och polemiska litteratursamling få en sammanhängande bild av vad som egentligen pågick i den tyska socialistiska rörelsen 1870.

2. Marx’ och Engels’ ”försvarsvänlighet”

Det finns ingen tvekan om att både Marx och Engels till en början såg kriget som ett självförsvarskrig, inte så mycket från Preussens som från Tysklands sida. Det var de flesta observatörers åsikt på den tiden.

13 För denna händelse, se *KMTR*, band 4, specialnot A.

14 I del II av *The Myth of Lenin’s ”Revolutionary Defeatism”* finns en lång diskussion om Grigorij Zinovjevs krystade analys av Marx’ och Engels’ uttalanden.

15 Heinz Beike, *Die Deutsche Arbeiterbewegung und der Krieg von 1870/1871*, Berlin: Dietz Verlag, 1957.

Det tyska imperium som skapades av Preussens seger 1870 skulle ända fram till 1945 vara Europas mest aggressiva och mäktiga imperialistiska stat. Vi vet det. 1870 visste ingen det. 1870 var ”angriparen” inte Preussen utan det andra franska imperiet. Det var Frankrike som förklarade krig. Frankrikes *casus belli** – den ”förolämpning” som den franska kejsaren utsattes för när Preussen lekte med tanken att gå med på erbjudandet från en revolutionär spansk militärjunta att installera en Hohenzollernprins som spansk monark – var traditionell för en dynasti. Kravet att det nordtyska statsförbundet skulle göra territoriella eftergifter motiverades på samma grundvalar. Från fransk sida förekom i alla fall inte den demokratiska retorik som har krävts av militarismen sedan början av Första världskriget. Det fanns inga förevändningar om att det tyska folket skulle befrias från en diktatorisk regering. Att Bismarck önskade kriget och drev en aktiv kampanj för att provocera fransmännen att förklara krig var ett faktum som inte var känt då, och förvisso inte så väldokumenterat som det har blivit sedan dess.[§] Men det fanns ett mer övergripande skäl till Marx’ karakterisering av kriget som ett försvarskrig från Tysklands sida.

Enligt Marx’ och Engels’, men inte bara deras, uppfattning innebar Louis Bonapartes utnyttjande av den napoleonska traditionen på hemmaplan och upprätthållandet av en stor stående armé, också för inhemska uppgifter, att det uppstod ett ständigt tryck som tvingade honom till militära äventyr. På samma gång hade både Marx och Engels en låg uppfattning om den egentliga kampförmåga hos denna imitation av Napoleons *Grande Armée*.¹⁶ 1870 innebar förvisso inte den franska armén något revolutionärt hot mot monarkiernas stabilitet, utom i den mån krig i allmänhet har förutsättningar att provocera fram revolutioner. Bonapartes politik i Europa bestod av att byta allianser i syfte att förhindra att det växte fram någon verklig opponent. Den innebar framförallt att hålla Tyskland i oreda, med Preussen beroende av Ryssland och de sydtyska staterna av Österrike. Även om han svepte in sig i Napoleons mantel, var Bonapartes mål och enda hopp att upprätthålla den splittring av Europa som Wienkongressen hade beslutat om.

Ett nederlag för Louis Bonaparte, legenden om Napoleon och Frankrikes chauvinism var nästan lika viktiga för Marx och Engels som ett nederlag för det tsaristiska Ryssland. Eftersom båda länderna arbetade för att bevara samma system, så innebar i själva verket ett nederlag för någon av dem samma sak. Med tanke på denna syn på det europeiska statssystemets historiska utveckling var det bara naturligt att kriget betraktades som ett försvarskrig från Tysklands sida. Det handlade inte bara om vem som var ”angripare”, även om Marx’ svar på kriget självfallet betingades av den nästan allenarådande tron att Bonaparte spelade den rollen.

Vilka politiska slutsatser drog Marx av allt detta? Han välkomnade inte kriget. Och han stödde verkligen inte någon av sidorna. I det *Första uttalande* om kriget som han skrev utkastet till åt

* Casus belli är en folkrättslig term som betyder ”anledning till krigsförklaring” - öa.

§ Det fanns givetvis de som var misstänksamma. Marx *kan* ha varit en av dessa. Protokollen från Generalrådets möte den 14 februari 1871 redogör för ett långt tal av Marx. I detta sammanfattade han sin uppfattning om orsakerna till och utvecklingen av kriget. Den övergripande linjen är samma som i de två hänvändelser han skrev åt Generalrådet. Kriget började som ett försvarskrig, men efter Bonapartes nederlag vid Sedan var det inte längre det. Han fortsätter sedan med att säga: ”Jag vet att Bismarck jobbade lika hårt som Napoleon för att starta kriget, försvaret var bara en förevändning. Men efter Sedan ville han ha ett nytt svepskäl.” (*The General Council of the First International 1870-1871 – Minutes*, Institutet för marxism-leninism vid SUKP:s CK, Moskva: Progress Publishers, odaterat, s 131.)

Tyvärr kan vi inte vara säkra på att Marx faktiskt sa detta, för vid nästa möte den 21 februari avfärdade han protokollen i sin helhet. Han hävdade att protokollen var så felaktiga att han bara kunde korrigera dem genom att upprepa hela talet. (*Ibid.*) Det finns inget sätt att veta om han tillbakavisade denna speciella mening eller ej. Det finns förvisso inga andra uttalanden, varken privata eller offentliga, där Marx eller Engels förnekade att kriget till en början var ett försvarskrig från Tysklands sida. Å andra sidan är argumentet att *Bismarck* utnyttjade kriget som förevändning för sina planer på annekteringar helt i linje med allt som Marx och Engels skrev.

16 Marx, ”Brev till Lassalle”, 4 februari 1859, Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 380.

Första internationalens Generalråd, *medgav* han att kriget var defensivt till sin karaktär från tysk sida. Han fortsatte sedan med att kraftigt modifiera detta medgivande, uppmanade Internationalens medlemmar att gå mot kriget, och framhöll både den franska och tyska sektionens arbete mot kriget som exempel.

Det var ingen ny utgångspunkt för Marx. 1868 hade han slagit an samma ton i sina råd till sina politiska allierade Johann Georg Eccarius och Friedrich Lessner, som var delegater vid Internationalens kongress i Bryssel. Sammanhanget var ett resolutionsförslag om kriget till Internationalen från J P Becker, som också var politisk vän till Marx. Beckers resolution, som lades fram å den tyska delegationens vägnar, sa att ”varje europeiskt krig, och i synnerhet varje krig mellan Frankrike och Tyskland, måste idag betraktas som ett inbördeskrig som främst gynnar Ryssland ...”¹⁷ Marx’ råd var:

Det beslut som bör tas i denna fråga verkar helt enkelt vara: att arbetarklassen ännu inte är tillräckligt organiserad för att lägga någon större tyngd i vågskålarna, men att kongressen protesterar i arbetarklassens namn och fördömer anstiftarna till krig, att ett krig mellan Frankrike och Tyskland är ett inbördeskrig som är förödande för båda länderna och för Europa i stort. Ett uttalande att ett krig bara kan gynna den ryska regeringen kommer knappast att få stöd från de franska och belgiska herrarna.¹⁸

Detta var den linje Marx skulle följa under hela krigskrisen 1870. Den politiska betoning som fanns i Marx’ alla uttalanden om kriget, privata såväl som offentliga, var att Internationalen i egenskap av en kraft som var oberoende av och fientligt inställd till alla de krigförande länderna, skulle gå mot de som ”anstiftade” kriget. Hans kommentarer, speciellt hans privata kommentarer, angående de två sidornas relativa förtjänster, om reaktionerna från de franska och tyska arbetarna och de icke proletära delarna av ländernas befolkningar, hans förhoppningar om utgången av kriget, till och med hans förutsägelser om utgången av kriget, har genomsökts av marxologer för att försöka hitta Marx’ ”verkliga” åsikt. Vanligtvis används dessa kommentarer för att ”bevisa” att Marx ”egentligen” var en protysk patriot. Försöken har rönt viss framgång eftersom de flesta kommentatorerna helt enkelt bortser från Marx’ tydliga uttalanden i motsatt riktning.

Speciellt intressant med denna händelse 1868 är Marx’ råd till sina vänner att *tona ner* resolutionens antitsaristiska språk. Marx delade naturligtvis Beckers fiendskap mot tsarismen. Men han ville ha en resolution mot kriget som skulle ena istället för splittra den nybildade rörelsen.

3. Marx’ och Engels’ ”förändrade ståndpunkt”

Den vanligaste förklaringen till tvetydigheterna och motsättningarna i Marx’ och Engels’ uttalanden om det fransk-preussiska kriget är att de förändrade sin ståndpunkt efter Bonapartes kapitulation vid Sedan den 2 september 1870. Före den stödde de Tyskland och efter den stödde de Frankrike.¹⁹ Det är ett behändigt schema, och av skäl som kommer att klargöras senare är Engels själv delvis ansvarig för att det har spridits.²⁰ Alla sidor i den debatt som fördes inom den socialistiska rörelsen före och under Första världskriget accepterade denna tes. Men dokumenten visar att Marx förkunnade sitt motstånd mot *Bismarcks* roll direkt i krigets början och hyllade Internationalens tyska sektion för vad Marx hävdade vara deras antikrigsinställning.

En orsak till oklarheterna i Marx’ *offentliga* uttalanden är att de var en diplomatisk balansakt.

17 Marx, ”Brev till Engels”, 16 september 1868, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 101.

18 Marx, ”Brev till Georg Eccarius och Friedrich Lessner”, 10 september 1868, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 93.

19 Lenin, *Socialismen och kriget*, på marxistarkiv.se, s 6.

20 Engels, *The role of Force in History*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 26, s 486-491.

Knepet var att skriva ett trotsigt krigsfientligt uttalande som var mot båda regeringarna, och som så långt det gick noggrant skulle undvika allt som kunde ge ammunition åt den oundvikliga chauvinistiska motreaktionen mot Internationalens nationella sektioner eller undergräva deras ömsesidiga solidaritet. Kom ihåg, att i brevet till Eccarius från 1868 som citerades tidigare rådde Marx sina vänner att inte ta med ett direkt angrepp mot Ryssland i Internationalens resolution om kriget, inte därför att *han* var mot ett sådant uttalande utan på grund av att en strid om denna fråga med fransmännen och belgarna skulle göra det svårt att få igenom en resolution mot kriget.

Det är en sak som det är lätt för de flesta kommentatorer att missa. Den överväldigande delen av marxologerna är akademiker med föga eller ingen vana från arbetarrörelsens organisationer eller några andra massrörelser. De inser helt enkelt inte hur lätt det är att spränga en lovande organisation genom att envist kräva att man ska fixa allt in i minsta detalj. Under en period när även de allra bästa stod under fruktansvärt tryck, som under det fransk-preussiska kriget, så krävdes det enorm taktkänsla för att utarbeta en offentlig ståndpunkt som Internationalens sektioner i de olika krigförande länderna kunde ansluta sig till och försvara. Marx uttryckte detta problem klart i ett brev till Engels som åtföljde förslaget till Generalrådets *Andra uttalande*:

Du får inte glömma att Generalrådet måste hantera känslighet från alla sidor och därmed inte kan skriva på samma sätt som vi två kan i vårt namn.²¹

Ändå behandlas de uttalanden från Generalrådet som Marx skrev utkastet till ofta som om Marx slog fast sin egen ståndpunkt utan begränsningar.

Hans *privata* kommentarer, där han mer fritt kunde uttrycka sina egna åsikter, var mindre lättillgängliga. Men redan innan Första världskriget fanns det tillräckligt mycket bevis för att klargöra att den påstådda ”förändringen av ståndpunkten” efter Sedan helt enkelt inte hade ägt rum.

Från den dag kriget bröt ut yrkade Marx att både Internationalens franska och tyska sektioner skulle organisera sig mot sina egna regeringar. När den allmänna opinionen, speciellt i England, sympatiserade med Tyskland varnade Marx redan då för *Bismarcks* annekteringsplaner. Vid Generalrådets möten rapporterade Marx om varje tecken på motstånd mot kriget från de tyska och franska sektionernas sida. De av Generalrådets offentliga uttalanden som han skrev betonade också motståndet på båda sidor. Med ett undantag, Liebknechts vägran att rösta för krigskrediter i riksdagen, stödde både Marx och Engels oreserverat sådana aktioner.

I fallet Liebknecht uttryckte Engels vid ett tillfälle privat förbehåll angående rösten i riksdagen. Engels’ brev där han angrep Liebknecht utnyttjades av Mehring och används fortfarande för att hävda att *både* Marx och Engels tillbakavisade Liebknecht, och redan innan Sedan krävde stöd till den tyska sidan. Men både före och efter Engels’ kritik inte bara stödde Marx Liebknechts aktion, utan använde den också ofta som bevis på den tyska arbetarklassens motstånd mot *Bismarcks* krig. I en rapport till Generalrådet vid det första mötet efter omröstningen nämnde han det som en av ett antal antikrigsdemonstrationer som den tyska sektionen hade genomfört.²² Marx skröt alltid om denna speciella protestaktion av Internationalens tyska sektion, och strax därefter antog Engels själv denna uppfattning om Liebknechts uppträdande.

4. Marx’ ”propreussianism”

För att få ett bättre stöd för påståendet om Marx’ propreussianism i krigets början och knyta honom till Engels’ angrepp på Liebknecht, måste man ta till hans privata brevväxling. Det beror på att det inte finns några bevis på denna propreussiska uppfattning i Marx’ offentliga uttalanden som tales-

21 Marx, ”Brev till Engels”, 14 september 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 76-77.

22 *The General Council Minutes*, s 32.

man för Generalrådet.

Den franska krigsförklaringen 19 juli 1870 råkade infalla på samma dag som Internationalens Generalråd höll sitt planerade möte. Organisationens sektion i Paris hade redan den 12 juli publicerat ett uttalande mot kriget som uppmanade de franska, tyska och spanska arbetarna att förenas i opposition mot de härskande klassernas politiska ambitioner. I synnerhet var de mot all splittring mellan de tyska och franska arbetarna, som bara kunde ”leda till total seger för *despotismen* på båda sidor av Rhen.”²³ Marx läste en översättning av denna deklaration för protokollet. Han läste också utdrag ur ett ”privat brev” (från Paul Lafargue) som rapporterade om frånvaron av krigskänslor på landsbygden och den konstgjorda entusiasmen i Paris.²⁴

Tyvärr var Internationalens sektioner i Frankrike svaga och desorganiserade, till stor del på grund av polisens förföljelser, och Marx var väl medveten om den franska chauvinismens verkliga styrka. En våg av folkligt stöd för Bonaparte svepte över landet. I ett brev till Engels dagen efter Generalrådets möte där han hade rapporterat om antikrigsdemonstrationen (20 juli), konstaterade han att i samma tidning, *La Réveil*, där Parissektionens deklaration hade publicerats, intog redaktören, Charles Delescluze, en på det hela taget krigsvänlig linje – samtidigt som han givetvis fortsatte att vara mot regeringen. Delescluze var sedan 1830 en gammal och ärbär jakobinsk revolutionär (inte socialist), modig motståndare till Louis Bonaparte, och en man som inom kort skulle dö hjältedöden under försvaret av Pariskommunen. Om till och med han dukade under för de massiva krigsvänliga stämningarna bland folket, då stod det illa till i Frankrike.

Detta nya utbrott av chauvinism inom det franska folket, och i synnerhet inom den franska vänstern, orsakade ett utbrott från Marx. I sitt brev slog Marx an ett tema som han och Engels skulle upprepa under hela kriget i sina *privata* brev.* Delvis som ett resultat av bonapartismen och att den del av den franska vänstern (den överlägset största delen) som tittade tillbaka på 1793 års traditioner *kaptulerade inför den*, kom Marx och Engels fram till uppfattningen att fransmännen, åtminstone för tillfället, hade överlämnat ledningen över den revolutionära rörelsen till tyskarna.

... tidningen [*La Réveil*] är också intressant på grund av den gamle Delescluzes ledartiklar. Trots att han är mot regeringen [så uttrycker han] helt och fullt chauvinismen, *car la France est le seul pays de l'idée* (nämligen de tankar det har om sig själv). Dessa republikanska chauvinister irriteras bara av det faktum att den verkliga bilden av deras idol – Louis Bonaparte ... inte motsvarar deras fantasibild av honom. Fransmännen behöver få stryk. Om preussarna vinner [kommer] centraliseringen av statsmakten [att] bli till nytta för att centralisera den tyska arbetarklassen. Dessutom borde en tysk övermakt flytta den västeuropeiska arbetarrörelsens tyngdpunkt från Frankrike till Tyskland, och man behöver bara jämföra rörelsen i de två länderna från 1866 till idag för att se att den tyska arbetarklassen är överlägsen den franska arbetarklassen teoretiskt och organisatoriskt. Dess dominans över fransmännen på världsscenen skulle på samma gång innebära att vår teori kommer att dominera över Proudhons, etc. ...²⁵

Detta stycke är det starkaste beviset för Marx' ”propreussianism” och det som oftast används för att anklaga honom för att stöda kriget. Han vill att fransmännen ska ”få stryk”! Han ser fram mot en *preussisk* seger eftersom det skulle säkerställa hans teoretiska överlägsenhet! Bakgrunden, explosio-

23 Citerat ur den franska sektionens resolution i *The First Address of the International Working Men's Association on the Franco-Prussian War*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 4.

24 *The General Council Minutes*, s 30.

* Efter kriget skulle Engels upprepa ett liknande tema i två offentliga uttalanden. Hans broschyrer *I bostadsfrågan* och *De blanquistiska Kommunflyktingarnas program* [båda på marxists.org] riktades till stor del mot den franska radikala nationalismens förlegade traditioner. Men vid den tidpunkten var de frågor som hade sysselsatt allmänheten före kejsardömet inaktuella.

25 Marx, ”Brev till Engels”, 20 juli 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 3.

nen av fransk chauvinism, bortser man från.

En mycket mer sansad analys fanns i ett brev till Paul och Laura Lafargue den 28 juli. Marx bifogade två urklipp från *Der Volkstaat* (Liebknechts tidning) och kommenterade, ”Ni kommer att se att han och Bebel uppträdde utomordentligt bra i riksdagen.” Därefter skisserade han, i ett lugnare tonläge än i sitt tidigare brev till Engels, sina funderingar om de positiva effekterna av en preussisk seger:

För egen del skulle jag önska att båda två, preussare och fransmän, gav varandra stryk, och att – som jag tror kommer bli fallet – tyskarna *till sist* kommer att vinna. Jag vill det eftersom ett definitivt nederlag för Bonaparte sannolikt kommer att framkalla en revolution i Frankrike, medan ett definitivt nederlag för tyskarna bara skulle förlänga sakernas nuvarande tillstånd ytterligare 20 år.²⁶

Båda dessa stycken bör jämföras med Marx brev till Lassalle 1859, där han varnar för de *reaktionära* konsekvenserna av ett krig mellan Frankrike och Tyskland. Och det finns andra uttalanden 1870 om reaktionära resultat av en tysk seger, som måste vägas in om man vill få en balanserad syn på Marx' funderingar om kriget. Senare betonade speciellt Engels de reaktionära resultaten av segern, och som vi snart ska se gick Marx redan under krigets första skeden mot annektering av Alsace-Lorraine, som han och Engels förväntade sig, och han gjorde det till en central punkt i *Internationalens* resolutioner. Det står klart från dessa brev att Marx och Engels tänkte högt om kriget vartefter det utvecklades. Men detta ”tänkande högt” avgjorde inte vilken officiell politik Marx yrkade på att Internationalen skulle anta.

Men det är inte bara Marx' offentliga uttalanden mot kriget som ignoreras. De privata brev som *redan under krigets inledning* uttrycker hans förakt för den preussiska kungen, Bismarck och den tyska nationalismen försvinner ur de flesta redogörelserna.

I sitt brev till Engels den 28 juli, knappt en vecka efter att kriget hade börjat, uttryckte Marx sitt djupa förakt för den preussiska sidan. Han anmärkningar orsakades av kontrasten mellan respektive sidors ”öppningsceremonier” av kriget. I Frankrike var givetvis *Marseljäsen* bakgrundsmusik. Det var en parodi, sa Marx, ”precis som hela det andra imperiet”. Men ”den hunden” visste åtminstone att han inte kunde komma undan med sin imperialistiska favoritpsalm, ”Res till Syrien”. Men på grund av den tyska allmänna opinionens efterblivenhet hade Wilhelm I och Bismarck inget behov av ”sådana tokigheter”. De sjöng en gammal protestantisk psalm som påminde världen om att det Tyskland som snart skulle bli ett imperium inte bara ännu inte var en republik utan inte ens en modern nationalstat. Det var förläning till en protestantisk dynasti, vars ideologi inte bara var främmande för 1800-talets alltmer sekulära Europa, utan också fränstötande för de många blivande undersåtar som var katoliker.

Marx kommenterade den entusiasm som hälsade denna uppvisning:

De tyska brackorna verkar helt saliga över att de nu helt ogenerat kan ge utlopp för sin naturliga inställsamhet. Vem skulle ha trott att ett nationellt krig i Tyskland skulle anta ett *sådant* teoretiskt uttryck 22 år efter 1848!²⁷

De goda nyheterna var att arbetarklassen inte hade blivit lurad:

... lyckligtvis har kriget mellan klasserna i båda länderna, Frankrike och Tyskland, utvecklats så mycket att inget krig utomlands på allvar kan vrida tillbaka historiens hjul.

26 Marx, ”Brev till Laura och Paul Lafargue”, 28 juli 1870, *ibid*, s 12.

27 Marx, ”Brev till Engels”, 28 juli 1870, *ibid*, s 10.

Här skulle man kunna anklaga Marx för att överskatta arbetarklassens motstånd mot kriget (även om man i ljuset av den senare explosionen i Pariskommunen kan säga att hans optimism grundade sig på en bättre bedömning än cynismen hos de som manipulerar den allmänna opinionen) men han kan inte anklagas för propreussianism.

5. "Neutralitetsandan"

Om Marx först "ville ha" en preussisk seger som det mest önskvärda resultatet, så vacklade han aldrig i sin övertygelse att *Internationalen* och den organiserade arbetarklassen måste gå emot båda sidor. Samma vecka som Marx uttryckte sin våldsamma reaktion mot den franska chauvinismen fortsatte han sin kampanj av *offentligt* stöd till och betoning av de franska och tyska arbetarklassernas arbete mot kriget. På Generalrådets andra möte efter att kriget hade inletts, det var den 26 juli, lade Marx fram ett förslag till *Internationella Arbetarassociationens Generalråds första uttalande om kriget*. På samma möte rapporterade han att Tolain och 15 andra av Internationalens medlemmar hade arresterats av polisen i Paris, att en fredsdemonstration i Lyon hade slagits ned av militären och att gruvarbetare i Alsace, "som inte brydde sig om kriget", hade strejkat. Det var också vid detta möte som han rapporterade om Bebel och Liebknechts vägran att rösta på krigskrediterna i det nordtyska statsförbundets riksdag. Det finns inte ens en antydning om några offentliga propreussiska uppfattningar. Än mer, det finns ingen antydning om att övertygelsen att kriget åtminstone delvis var ett försvarskrig fick Marx att tycka att *Internationalen* borde stöda Tyskland på något sätt. Inte ens skrivningen i det *Första uttalandet* att kriget *började* som ett försvarskrig från tyskarnas sida ledde till någon uppmaning att stöda den tyska sidan. Tvärtom. Men det fanns mer. I samma brev till paret Lafargue där han uttryckte sin önskan att preussarna "till sist" skulle segra, förklarade Marx vad han försökte göra i *Internationella Arbetarassociationen*:

Vad gäller de engelska arbetarna så hatar de Bonaparte mer än Bismarck, främst för att han är angripare. Samtidigt säger de: "Fan ta dem båda", och om den engelska absolutismen, som den lutar åt, skulle delta i kriget mot Frankrike, så skulle det bli "full fart" i London. För egen del gör jag allt i min makt, via *Internationalen*, för att stimulera "neutralitetsandan" och förbrylla den engelska arbetarklassens "betalda" ledare (betalda av de "respektabla"), som gör sitt yttersta för att vilseleda dem.²⁸

Det klargör verkligen det hela. Men det finns ytterligare en fråga som han tar upp i detta brev, och som har förbisetts och som vi bör nämna innan vi lämnar den. Det är kriget som aldrig ägde rum. Nämligen Englands intervention på tyskarnas sida som Marx förväntade sig. Just innan det stycke som citeras ovan behandlade Marx detta hot:

Den engelska överklassen är fylld av ilska mot Bonaparte, vid vars fötter den har fjäskat i 18 år. Då ville de att han skulle skydda deras privilegier, arrenden och profiter. Samtidigt visste de att mannen satt på en vulkan, en obehaglig ställning som då och då tvingar honom att störa freden ... Nu hoppas de att det pålitliga Preussen, det protestantiska Preussen, med stöd av Rysslands ska få rollen att hålla nere revolutionen i Europa. För dem vore det en tryggare och mer respektabel polisman.²⁹

Det är inte någon enstaka observation. Marx hade påpekat samma sak i brevet till Engels samma dag, och han upprepade den på nytt i ett brev till Engels den 1 augusti.³⁰ Där applåderade han den engelska arbetarklassens fiendlighet mot "vår förbannade tyska dynasti" som "av familjeskäl vill dra in oss i kriget på kontinenten ..." Denna fiendlighet var utbredd, trots att Bismarck "vederbörligen

28 Marx, "Brev till Laura och Paul Lafargue", 28 juli 1870, *ibid*, s 12.

29 *Ibid*.

30 Marx, "Brev till Engels", 1 augusti 1870, *ibid*, s 22.

har köpt upp delar av pressen i London.” Marx berättade för Engels att en av dessa tidningar, *Reynold's*, krävde att Frankrike skulle styckas upp. Hur kommenterade han att det engelska etablissemanget plötsligt övergav Bonaparte? ”De här svinen sköter om sina helomvändningar på ett ohyfsat sätt.”

Som en förklaring av den engelska allmänna opinionens propreussianism i början av kriget är det intressant. Men saker och ting utvecklade sig inte på det sätt som Marx trodde från början. Preussens oväntade, överväldigande seger och avslöjandet av Frankrikes svaghet tvingade in England och Ryssland i allians med Frankrike mot det nya tyska kejsardömet. Och det stod snabbt klart för Marx och ännu mer för Engels att det skulle bli det mönster som skulle dominera framtiden. Men alldeles i början av kriget, när Marx fortfarande betraktade det som ett försvarskrig från Tysklands sida, var han ändå beredd att leda en kamp mot ett engelskt ingripande. Hans funderingar om kriget fick honom inte att förespråka stöd till någon av de inblandade regeringarna, inte ens hans erkännande att ena sidan hade överordnade anspråk. Han underordnade sina krav under ansträngningarna att bevara och hävda den internationella arbetarrörelsens oberoende.

6. Problemet med Wilhelm Liebknecht

August Bebels och Wilhelm Liebknechts vägran att rösta för krigskrediterna den 20 juli 1870 var en av de handlingar som definierar ett politiskt parti. Som vi har sett grep Marx omedelbart ivrigt tag i den som en symbol för arbetarklassens motstånd mot kriget i Tyskland, och han fortsatte att använda det så i alla sina offentliga uttalanden. Efter kriget, åtminstone fram till 1914, pekade majoriteten av de tyska socialisterna med stolthet på denna dramatiska demonstration av oförsonligt motstånd mot Bismarck. Det var så socialister antogs agera. Marx stödde förvisso den åsikten. Men samtidigt var aktionen i högsta grad kontroversiell i det tyska partiet. Och under en kort period var också Engels mot den.

Den lassalleanska riksdagsdelegationen, under ledning av Schweitzer, röstade entusiastiskt för krediterna. En ledare i lassalleanernas tidning, *Sozial-Demokrat*, förkunnade att ”varje tysk som kastar sig mot den som brutit freden [Bonaparte] kämpar inte bara för fosterlandet ... [utan också] för frihet, jämlikhet och broderskap.”³¹ Denna sammanblandning mellan Wilhelm I, Preussens kung, och Robespierre var naturlig för lassalleanerna, eftersom hela deras politik grundade sig på en allians med den preussiska monarkin mot de borgerliga liberalerna. De hade inga betänkligheter eller svårigheter att övervinna och välkomnade chansen att föra fram sig själva som det mest patriotiska partiet.

Mer problematiskt var att medlemmarna i Liebknechts eget parti, SDAP, också svarade med krigsvänlighet. Motviljan att stå upp mot vågen av folklig chauvinism som svepte fram över landet spelade givetvis en roll, men en del av problemet var att det fanns en avsevärd andel tidigare lassalleaner i partiet. Dessa oliktankande hade brutit med Schweitzer på grund av hans envishet att upprätthålla sin personliga diktatur i partiet och den unga fackföreningsrörelsen (på samma sätt som Lassalle själv). När möjligheten till sammanslagning uppkom 1869, mindre än ett år innan kriget bröt ut, bortsåg Liebknecht och hans vänner, som drog sig för att gå i konfrontation om frågan, från den propreussianism som Lassalle och Schweitzer hade inympat i deras nya kamrater. (Samma mönster upprepades 1875 då de två partierna förenade sig, och frågan löstes aldrig före 1914 då partiet splittrades på den.)

Den propreussiska, patriotiska tendensen hos huvuddelen av medlemmarna i SDAP:s exekutivkommitté i Brunswick* visade sig snabbt. De kallade till ett offentligt möte den 16 juli, just innan krigs-

31 Dominick, *op cit*, s 194.

* Tyskarna kallar denna stad för Braunschweig. Men i alla engelska översättningar av Marx' och Engels' skrifter

förklaringen, och antog en resolution som med beklagande accepterade ”försvarskriget som ett oundvikligt ont”.³² Fyra dagar senare informerade de Liebkecht att han skulle anpassa sin tidnings, *Der Volkstaat*, redaktionella politik till Brunswickresolutionen. Den 24 juli förstärkte de sin ståndpunkt i ett flygblad som förpliktigade partiet att försvara fosterlandet så länge landet hotades av franska trupper, stödde ”det tyska folkets strävan efter nationell enhet” och ”hoppades” att den nya staten skulle bli en socialdemokratisk folkstat istället för en dynastisk, preussisk stat.³³

Ännu mer problem blev det för Liebkecht när han försökte använda Generalrådets *Första uttalande* som vapen mot exekutivkommittén, ty då sökte de sistnämnda råd hos Marx och Engels – och Engels lutade åt att ta parti för Brunswickarna, åtminstone vad gäller deras kritik av Liebkecht. Svarebrevet skrevs under av Marx men det skrevs tillsammans med Engels.³⁴

Den ståndpunkt som skisseras i detta gemensamma brev skilde sig avsevärt från både exekutivkommitténs och Liebkechts uppfattningar. Medan Brunswickkommittén *likställde* försvaret av Tyskland med Bismarcks krig och Liebkecht förnekade att det handlade om *något annat* än en konflikt mellan dynastier, såg Marx och Engels ett mer komplicerat mönster. De såg att Bismarck *utnyttjade* den verkliga frågan om att ena Tyskland som förevändning för sina dynastiska kejserliga syften. Den tyska arbetarklassens *främsta* uppgift – och det upprepade temat i det *Första uttalandet* – var att omintetgöra Bismarcks planer på annekteringar från Frankrike.

Men om Tysklands nationella integritet verkligen hotades, borde inte socialister ha stött kriget, i alla fall till en viss punkt?

I sitt brev till Marx i denna fråga angrep Engels Liebkechts uttalande i riksdagen hårt, och om än indirekt även den linje som Marx själv hade antagit i det *Första uttalandet*. I sitt svar försvarade Marx bara Liebkecht på ett ljumt sätt.

Det som oroade Engels var en långvarig dispyt mellan London och Liebkecht angående ett antal frågor, tillsammans med en överhuvudtaget låg uppfattning om Liebkechts politiska skarpsinne. Medan Marx och Engels – motvilligt – hade dragit slutsatsen att Tyskland skulle enas av Bismarck, så vägrade som vi såg i förra kapitlet Liebkecht att acceptera detta faktum. Liebkecht gav en läpparnas bekännelse till idealet från 1848 om att Tyskland skulle enas av en demokratisk revolution, men eftersom det inte var aktuellt flörtade han i praktiken med liberalerna i södra Tyskland, som hoppades uppväga Preussens makt genom att backa upp småfurstarna och till och med ta hjälp av proösterrikiska reaktionära präster.

Marx och Engels ville inte ha något med en sådan politik att göra. De ville se ett aggressivt, självständigt socialistiskt parti använda det nya, förenade Tyskland som ett slagfält, ett mycket mer gynnsamt slagfält för arbetarrörelsen än vad det gamla halvfeodala tyska statsförbundet hade varit. Utifrån denna måttstock låg Schweitzer och hans lassalleaner ofta närmare måltavlan än Liebkecht, även om Marx och Engels var mot Schweitzer i mer grundläggande principiella frågor.

I detta fall har vi ett exempel på ett allmänt mönster. Även om Engels var mycket mer positivt inställd till Liebkecht på en grundläggande nivå, så var han rädd för att Liebkechts blindhet för de verkliga fördelarna med ett enat Tyskland skulle få honom att röra till angreppet på Bismarcks planer på annekteringar. Och enligt Engels åsikt hade Marx hjälpt till att vilseleda Liebkecht.

hänvisar man till centralkommittén som ”Brunswickarna”. För att undvika förvirring kommer jag att använda det engelska namnet.

32 Dominick, *op cit*, s 195.

33 *Ibid*.

34 Se Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 14 oktober 1892, *Frederick Engels Paul and Laura Lafargue: Correspondence*, Moskva: Foreign Language Publishing House, odaterad, band III, s 200.

7. Engels' attack på Liebknecht

För att reda ut det tyska partiets tilltrasslade politik blev Engels tvungen att tänka igenom sin egen inställning till kriget. I egenskap av politisk ledare för Generalrådet hade Marx tvingats komma på ett minsta uttalande som Internationalens alla sektioner kunde stöda. Det han och Engels nu nödgades göra var att i detalj utarbeta ett politiskt program för ett arbetarparti i ett land som var indraget i kriget och som därför kunde räkna med att isoleras politiskt. Hur skulle partiet kunna återta initiativet och vända på den våg av chauvinism som hotade att överväldiga det?

Engels försök, som skisserades i detalj i ett brev till Marx den 15 augusti, var det första och enda uttalandet av någon av de två som övervägde att stöda ena sidan under kriget. Han föreslog att man skulle stöda den tyska sidan samtidigt som man gick mot den preussiska regeringen. Hans måltavla var det han kallade Liebknechts "röstskolk"³⁵

Det huvudargument som Engels förde fram liknade det han senare skulle lägga fram i brevet till Kautsky från 1882 som citerats i ett tidigare kapitel.³⁶ Det var samma resonemang som Lenin skulle göra till grundval för sitt försvar av nationernas rätt till självbestämmande. Engels drog slutsatsen att om kriget handlade om ett lands existens så skulle ett nederlag för Tyskland hejda arbetarrörelsen eftersom den nationella frågan skulle lägga sig över och trycka ner den sociala frågan. Det tyska partiet var därför förpliktigt att stöda detta självförsvarskrig upp till en viss punkt:

[Bonaparte] har tvingat in Tyskland i ett krig för sin nationella existens. Om [Bonaparte] besegrar henne kommer bonapartismen att stärkas för flera år framåt och Tyskland knäckas för flera år framåt, kanske i generationer. I denna händelse kommer det inte heller att kunna bli frågan om någon oberoende tysk arbetarrörelse, kampen för att återupprätta Tysklands nationella existens kommer att suga åt sig allting ... Om Tyskland segrar kommer den franska bonapartismen att krossas, vi kommer äntligen att bli av med det oändliga bråket om att upprätta Tysklands enhet, de tyska arbetarna kommer att kunna organisera sig i nationell skala ... och oavsett vilken regering som kommer att efterträda den nuvarande, så kommer de franska arbetarna säkerligen att ha ett friare fält än under bonapartismen.³⁷

Precis som polackerna och irländarna behövde de tyska arbetarna nationellt oberoende för att få "en grund – luft, ljus och svängrum".³⁸ Engels frågade sarkastiskt hur en nation som lät sig "utsättas för sparkar och slag" kunde förväntas göra en social revolution. Utifrån denna utgångspunkt var Engels tvungen att gå emot "total röstnedläggelse *à la* Wilhelm".* Efter en mening eller två som betonar "de franska befolkningsmassornas" chauvinism och det omöjliga att uppnå fred innan "man satt stopp för" denna chauvinism, kommer han fram till vad han föreslår gentemot Liebknecht:

- 1) gör gemensam sak med den nationella rörelsen – du kan se i Kugelmans brev hur stark den är – i så måtto och så länge den begränsar sig till att försvara Tyskland (vilket inte utesluter en offensiv under vissa omständigheter, tills det blivit fred);
- 2) betona på samma gång skillnaderna mellan Tysklands nationella och Preussens dynastiska intressen;
- 3) arbeta mot varje annektering av Alsace och Lorraine – Bismarck antyder nu att han ämnar annektera dem till Bayern och Baden;

35 Engels, "Brev till Marx", 15 augusti 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 46.

36 Se kapitel 2, s 43.

37 Engels, "Brev till Marx", 15 augusti 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 46.

38 Engels, "Brev till Kautsky", 7 februari 1882, Marx/Engels, *Collected Works*, band 46, s 192.

* Det är inte klart om Engels när han skrev detta brev var medveten om att deklarationen till riksdagen i själva verket var Bebel och inte Liebknechts.

Liebknecht hade ursprungligen tänkt sig att gå mot motionen om krigskrediter. Bebel övertygade honom om att istället lägga ner rösten just på grund av att en "nej"-röst kunde fås att se ut som ett indirekt stöd till Bonaparte.

- 4) arbeta för en ärofull fred så fort en icke chauvinistisk republikansk regering sitter vid rodret i Paris;
- 5) understryk hela tiden de tyska och franska arbetarnas gemensamma intressen, arbetarna gav inte sitt samtycke till kriget och krigar heller inte med varandra;³⁹

Kärnan i detta programförslag är betoningen av Alsace-Lorraine. För Engels måste en del av de tyska socialisternas politik vara att gå mot att de preussiska militaristerna annekterade denna franska region. Det var nyckeln till en arbetarallians mot både den preussiska militarismen och den franska revanschismen. Engels betonade dess betydelse under hela kriget och under de följande decennierna – under hela sitt resterande liv. Det var den fråga som i praktiken skilde Preussens dynastiska och Tysklands nationella intressen. I motsats till det som han betraktade som Liebknechts försök att dölja en politik av röstskolk bakom revolutionära fraser (vilket Liebknecht hade gjort förr och skulle göra igen) föreslog Engels att man skulle angripa Bismarck på en politiskt svag punkt.

Men man ska inte anta att Engels förespråkade något stöd till Brunswickkommittén. Hans ståndpunkt låg lika långt från deras som från Liebknechts. Exekutivkommittén hade inte alls skiljt sin krigsvänliga politik från regeringens, utom i den mån som dess stöd till kriget var motvilligt snarare än entusiastiskt. Brunswicks deklARATIONER hade inte gått mot Bismarcks planer på annekteringar. De hade i själva verket inte ens antytt att några sådana planer existerade.⁴⁰ Men å andra sidan hade inte heller Bebel och Liebknecht gjort något av den frågan.

Engels taktik var förnuftig under två förutsättningar. Den första var att ett nederlag för Preussen var en verklig möjlighet. I så fall skulle landet ha kastats tillbaka i en allians med Ryssland (en fara som Marx hade varnat för i det *Första uttalandet*) och Tyskland skulle ha återfallit till tillståndet före 1866. Den andra förutsättningen, som hängde ihop med den första, var att Bismarck fortsatte att ha en starkare politisk ställning än den alltmer isolerade Bonaparte.

Och det är den mest intressanta, och förvirrande, sidan i Engels' brev. I dess andra halva byter han, efter ytterligare några stycken där han klår upp "Wilhelm", spår och börjar beskriva vad som pågår i Frankrike. Det är uppenbart att Engels vid denna tidpunkt insåg att Bonaparte var på god väg att förlora kriget. Det vill säga, den situation då Engels' förslag skulle ha varit förnuftiga hade passerat, eller var åtminstone mycket nära att göra det.

I början av kriget hade Engels avtalat med en tidning i London, *The Pall Mall Gazette*, om att skriva en artikelserie och redogöra för de två arméernas militära operationer. Serien varade från 29 juli 1870 till 18 februari 1871 och bestod av omkring 52 artiklar. I mitten av augusti beskrev Engels i detalj för sina läsare hur mycket stryk de bonapartistiska arméerna fick. Den andra delen av hans brev till Marx är en ögonblicksbild av situationen som han såg den.

Nederlaget i Frankrike verkar vara fruktansvärt. Allt är bortkastat, sålt, bortlurat. *Chassepot-gevären* är dåligt tillverkade och klickar under strid. Det finns inga fler av dem och man måste jaga reda på de gamla flintlåsgevären igen. Om det *snart* uppstår en revolutionär regering behöver den trots det inte misströsta. Men den måste lämna Paris åt sitt öde och fortsätta kriget från söder. Då skulle det fortfarande finnas möjlighet att hålla ut tills vapnen kommit fram och nya arméer har organiserats, som gradvis skulle kunna tvinga tillbaka fienden vid fronten.⁴¹

Det är ett mycket egendomligt brev. I den första halvan går Engels länge än han och Marx någonsin gjort i riktning mot att öppet stöda den tyska sidan under kriget. I den andra halvan skriver han som revolutionär förkämpe för den franska revolutionära regering som han förväntade sig och hoppades

39 Engels, "Brev till Marx", 15 augusti 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 45.

40 Beike, *op cit*, s 85-94.

41 Engels, "Brev till Marx", 15 augusti 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 48.

att snart få se gå *mot* samma preussiska arméer som bara några få korta meningar tidigare försvarade Tysklands nationella existens.

Orsaken till denna motstridiga övergång måste sökas i den snabba händelseutvecklingen. Brevet skrevs mindre än en månad efter att kriget hade börjat. Både Engels och Marx var indragna i en intern debatt i den tyska rörelsen, en debatt som uppstått under krigets första dagar. Som vanligt hade hans gode vän Liebknecht, som ofta sågs som hans och Marx' kontakt och till och med företrädare i den tyska rörelsen, intagit en ståndpunkt som var alltför nära att vara rätt för att fördömas men inte tillräckligt nära att vara rätt för att omfattas. Det var detta problem som Engels ombads att lösa, och brevets första hälft försöker lösa det genom att skissera vad Liebknechts uppfattning *borde ha varit* i början när alla trodde att det fanns ett verkligt hot mot Tyskland. Men i mitten av augusti visste Engels bättre än de flesta att det inte längre fanns något hot mot Tyskland, om det någonsin hade funnits något allvarligt hot. Som ett resultat av det tittar brevet åt två håll. Den ena mot krigets början, den andra mot nuet och den omedelbara framtiden.

Under tiden väntade SDAP:s exekutivkommitté på svaret från London på deras brev.

8. Marx' svar till Engels

Marx insåg helt klart att Engels inte bara kritiserade Liebknecht utan också hans entusiastiska och odelade stöd till Bebels och Liebknechts röst i riksdagen. I viss mening var det Generalrådets *Första uttalande*, som Marx hade skrivit, som hade utlöst diskussionen i Tyskland. Liebknecht hade översatt uttalandet (dåligt hävdade Marx) och tryckt upp det i *Der Volkstaat*. Dess kraftfulla anti-krigsformuleringar och fientlighet mot Bismarck – vilket saknades i Brunswickkommitténs ursprungliga resolution – stödde Liebknechts påstående att det var han och inte Brunswickkommittén som företrädde den internationella rörelsens uppfattning.*

Dessutom var inte Liebknechts publicering av Marx' uttalande någon isolerad händelse. För att komma runt exekutivkommitténs krav att han redigerade *Der Volkstaat* i linje med den partipolitik som den hade slagit fast, hade Liebknecht börjat fylla sina spalter med ”nyhetsrapporter” om varje yttring av antikrigsstämningar bland de tyska arbetarna som han kunde gräva fram. Uppenbarligen fanns det ganska många.⁴²

I själva verket hade det *Första uttalandet* inte intagit någon öppen ståndpunkt om de interna partidiskussionerna i Tyskland. Det förespråkade inte någon praktisk politik för det tyska partiet – utöver att protestera mot kriget – mer än det gjorde för det franska. Men det var uppenbarligen skrivet med debatten i Tyskland i åtanke.

Det började med att citera ur Internationella arbetarassociationens Inauguraladress, som fördömde ”rövarkrig”, fortsatte med ett angrepp på Louis Bonaparte och hans ”krigskomplott”, och betonade därefter Internationalens franska sektionens motstånd mot kriget och mot Bonaparte. Först därefter, halvvägs in i det, nämnde det att kriget var ett försvarskrig från Tysklands sida. Men det var ett förbehållsamt stöd till denna syn:

Från tysk sida är kriget ett försvarskrig. Men vem bragte Tyskland i tvångsläget att försvara sig?
Vem gjorde det möjligt för Louis Bonaparte att föra krig mot Tyskland? Preussen! Det var

* Det finns en annan sida på denna strid. Det viktigaste skälet till att de lassalleanska oppositionella hade brutit med Schweitzer var hans diktatur över ADAV. Speciellt skrev han vad han ville i tidningen utan hänsyn till partimajoritetens uppfattningar. Nu använde Liebknecht SDAP:s viktigaste tidning för att agitera för sin egen åsikt mot kriget medan partiets valda ledning var för kriget. De före detta lassalleanerna anklagade Liebknecht för att införa samma diktatur i partiet som Lassalle och Schweitzer hade gjort. De hade naturligtvis inte valts till sina poster på en krigsvänlig plattform. Varken de eller Liebknecht hade något mandat att tala för partiet i sin helhet.

42 Dominick, *op cit*, s 197. Beike tillskriver detta uttalande till en ledarartikel av Hasselmann, s 44.

Bismarck som konspirerade med samme Louis Bonaparte för att undertrycka en folklig opposition hemma hos sig och annektera Tyskland åt Hohenzollern-dynastin ... Den bonapartistiska regimen, som dittills frodats bara på ena sidan om Rhen, hade därmed fått sin motsvarighet på andra sidan om Rhen.⁴³

Hela detta stycke var en indirekt syftning på grälet mellan Bebel-Liebnecht och Brunswickkommittén. Marx citerade Bebel och Liebnecht här och inte bara deras uttalande till riksdagen. Samma Bismarckfientliga språk präglade en deklaration som utfärdades i Chemnitz av en regionalkongress med SDAP som snabbt hade sammankallats av de två riksdagsledamöterna den 20 juli. Det var deras svar på exekutivkommitténs krigsvänliga demonstration den 16 juli. Den resolution mot kriget som kongressen antog publicerades givetvis i *Der Volkstaat*.⁴⁴ Vem kunde ifrågasätta dess nyhetsvärde?

Marx publicerade också den del av Brunswickkommitténs resolution från 16 juli som uttryckte dess beklagande och sorg över att behöva utkämpa ett självförsvarskrig, men han förenade den med utdrag ur Chemnitzkongressens rakt motsatta resolution. Den församlingen hade deklarerat att kriget var ”uteslutande dynastiskt” och svor att aldrig glömma ”alla länders arbetare är våra vänner och alla länders despoter våra fiender.”⁴⁵ Och det är denna del som Marx valde att citera i sitt *Första uttalande*.

Men i det *Första uttalandet* nämnde Marx inte Bebel-Liebnechts röst i riksdagen trots att han vid den tidpunkten säkert kände till den och redan hade publicerat deras protest vid Generalrådets möte den 26 juli.⁴⁶ Det är svårt att undvika slutsatsen att han tog med utdrag ur *både* Brunswick- och Chemnitzresolutionerna i det första uttalandet därför att han ville betona att *alla* delar av den tyska rörelsen var mot regeringen och i viss mening kriget. Av samma skäl kanske inte Marx nämnde röstningen eftersom han visste att det var en tvistefråga och inte ville betona skillnaderna inom den tyska sektionen. En splittring av den tyska sektionen i en majoritet som var för kriget och en minoritet som var mot det skulle ha underminerat Internationalen och även krossat det nya tyska partiet. För att undvika det måste Marx vinna över Brunswickkommittén, inte driva bort dem. Att ta med ett stycke ur exekutivkommitténs officiella resolution som lät åtminstone något kritiskt mot kriget var ett sätt att indirekt knyta dem till hans egen ståndpunkt mot kriget.

Vilket var då den tyska arbetarklassens ansvar? Enligt det *Första uttalandet* var det att hindra kriget från att urarta till ett krig mot det franska folket. Denna politiska kärnpunkt var Marx' och Engels' specifika bidrag. Dess starka antikrigstema låg mer i linje med Bebels och Liebnechts inställning i riksdagen än Brunswickkommitténs motvilliga utfästelser till ett försvarskrig. Man skulle till och med kunna hävda att det var ett hårdare och bättre inriktat angrepp på Bismarck än Bebel och Liebnechts resolution, eftersom det direkt utmanade hans posering som oskyldigt offer för aggressioner. Bismarck betraktade förvisso denna utmaning som en fientlig handling.

Även om inte riksdagsomröstningen nämndes direkt, så var på det hela taget uppenbart att det *Första uttalandets* stil och innehåll låg närmare Liebnecht och Bebel än Brunswickkommitténs exekutivkommitté. Liebnecht hade all rätt att åberopa det till sitt försvar.

Vi vet också att Marx privat redan hade uttryckt förbehåll om Brunswickresolutionen i ett brev till

43 Marx, *Generalrådets första manifest om det tysk-franska kriget*, i *Pariskommunen*, på marxists.org.

44 Beike (s 18) nämner mötet i Chemnitz, men han citerar inte resolutionen som innehåller den deklaration som utgör titeln för detta kapitel, och inte heller har han med det i sin bilaga med dokument. Marx citerade emellertid ur det i sitt första uttalande.

45 Marx, ”Generalrådets första manifest...”, *op cit*. Beike återger för övrigt inte detta uttalande i sin bilaga med viktiga dokument från denna period.

46 *The General Council Minutes*, s 32.

Engels den 20 juli. Med detta brev bifogade han en kopia av resolutionen, och tillade att han höll med om Kugelmans kritik av dess odiplomatiska begäran att de franska arbetarna skulle störta Bonaparte för att bevisa sin solidaritet.⁴⁷

Vad gäller Schweitzer så hade Marx i sitt brev till Engels den 28 juli avfärdat hans anhängare som inkonsekventa: ”Med undantag för Schweitzers direkta anhängare tar arbetarklassen [i Tyskland] inte någon del i det.”⁴⁸ [Marx syftar på den tyska borgarklassens chauvinistiska demonstrationer.] Det viktigaste för Marx var att den tyska rörelsens majoritet, inklusive Brunswickkommittén, var misstänksamma mot Bismarck och ovilliga att ansluta sig till den nationella krigsvänliga yran. I det *Första uttalandet* försökte han uppmuntra denna ”neutralitetsanda”.

Engels höll naturligtvis inte med. Även om han inte hävdade att Internationalens ståndpunkt skulle förändras, så var hans brev en varning till Marx att det första uttalandet hade skickat fel signal till Liebknecht. Pinnen måste böjas åt andra hållet.

Marx försvarade sina handlingar på ett återhållsamt sätt, men han ändrade inte sin uppfattning. Han kunde inte bara bortse från Engels’ kritik av Liebknecht. Den var alltför nära hans egen syn på honom, och han hade alltför ofta själv blivit politiskt besvärad av Liebknecht. Men han kunde heller inte undvika att tänka på de *internationella* återverkningarna av striden i den tyska rörelsen. De franska sektionerna delade Frankrikes allmänna ointresse för politiken i andra länder, och brydde sig inte ett dyft om dispyter mellan sydtyska separatister och Preussenanhängare. För dem kunde den betoning som Engels föreslog för det tyska partiet ses som en eftergift till den tyska chauvinismen.

Det Marx sa till Engels var att det inte var ”frågan om Wilhelm utan om *anvisningar för de tyska arbetarnas inställning* [till kriget].”⁴⁹ Han tog därefter avstånd från Liebknecht på följande grundval: 1) att Liebknecht för att kunna använda det *Första uttalandet* som stöd för sin ståndpunkt först måste översätta det till ”Wilhelmska” och 2) att hans stöd till Bebel-Liebknechts inställning till krigskrediterna i riksdagen inte kunde ses som ett stöd till Liebknechts övergripande ståndpunkt. Den andra punkten är särskilt förvirrad i brevet:

Det fanns en ”tidpunkt” när det var en modig handling att hålla fast vid en princip, men av den följer inte alls att den tidpunkten fortsätter, och ännu mindre att det tyska proletariats uppfattning att kriget blivit ett nationellt krig innebär att det omfattar Wilhelms motvilja mot Preussen. Det skulle vara precis som om vi, på grund av att vi i rätt ögonblick hade höjt våra röster mot den ”bonapartistiska” befrielsen av Italien, skulle vilja upphäva den relativa självständighet som Italien uppnått som ett resultat av detta krig.⁵⁰

Problemet med detta resonemang är att valet av tidpunkt är helt fel. Valet av tidpunkt är i själva verket bakvänt. *I början av kriget*, då Bonaparte fortfarande måste tas på allvar och togs på allvar av alla, så hade Engels’ kritik av Liebknecht vissa förtjänster. Men just då hade Marx själv gjort så mycket av de två riksdagsledamöternas protest. I mitten av augusti, när dessa brev skrevs, hade Bonapartes militära skicklighet avslöjats som det tomma skryt det troligen alltid hade varit. I efterhand vet vi att *Bismarck* aldrig hade varit särskilt oroad över fransmännens militära styrka. I det *Andra uttalandet* hävdade Marx själv för den delen att: ”Innan krigsoperationerna ännu börjat behandlade vi alltså den bonapartistiska såpbubblan som någonting förflutet.”⁵¹

47 Marx, ”Brev till Engels”, 20 juli 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 3.

48 Marx, ”Brev till Engels”, 28 juli 1870, *ibid*, s 10.

49 Marx, ”Brev till Engels”, 17 augusti 1870, *ibid*, s 50.

50 *Ibid*, s 51.

51 Marx, *Generalrådets andra manifest om det tysk-franska kriget*, i *Pariskommunen* på marxists.org.

Vad gäller Tysklands enhet och självständighet hade Preussens segrar vid denna tidpunkt redan avgjort frågan, och Liebknecht accepterade själv snart den nya politiska verklighet som Bismarcks seger tvingade fram. Under de efterföljande decennierna tvingades Marx och Engels faktiskt bekämpa Liebknechts benägenhet att anpassa sig själv och partiet till denna nya verklighet. Precis som de tidigare hade tvingats kämpa mot hans benägenhet att anpassa sig till de sydtyska liberalernas lantliga fördomar.

Oavsett hur förvirrat Marx' svar till Engels var i sina detaljer, så var huvudtemat i hans resonemang tydligt. *Liebknechts tokerier är inte så viktiga*. Engels' invändningar mot Liebknecht i denna fråga var överspelade när han skrev sitt brev till Marx och de dök uppenbarligen inte upp i svaret till exekutivkommittén i Brunswick. Brevet till Brunswickkommittén som Marx och Engels skrev under de kommande veckorna var om något mer fientligt mot Bismarck och Preussen än något de tidigare hade skrivit.

I en mening visade sig Engels ha rätt. Preussens slutgiltiga seger i kriget begravnade frågan om Tysklands enhet. För den tyska rörelsen fanns det nu en klar fiende.

9. Brevet till Brunswickkommittén

Det brev som Marx och Engels arbetade på mellan 22 och 30 augusti är försvunnet. Men en stor del av det citerades ordagrant i ett flygblad som Brunswickkommittén gav ut den 5 september 1870 och publicerade i *Der Volkstaat* den 11 september 1870.⁵² Datumen är betydelsefulla. Även om flygbladet gavs ut efter Bonapartes förödmjukande kapitulation vid Sedan den 2 september, så skrev Marx och Engels sitt brev medan frågan ännu inte var avgjord. Men inte ens då var frågan särskilt oviss. Engels skrev två artiklar medan han arbetade med svaret till Brunswick. Den första den 27 augusti och den andra den 31.⁵³ Ingen av dessa artiklar säger uttryckligen att den franska armén är slut, men båda väntar sig helt klart ett försvarskrig från fransmännens sida. Under de följande månaderna, fram till mitten av februari 1871, är Engels' artiklar – trots hans konstlade ställning som "objektiv" militär expert – öppet profranska. Den fråga som hade splittrat SDAP var inte längre relevant.

I Brunswickflygbladets utdrag ur Marx' och Engels' brev nämns inte försvaret av Tyskland mot hotet från Bonaparte. Det betyder inte att det inte kan ha funnits i originalet. Eftersom Bonaparte hade kapitulerat tre dagar innan det skrevs och troligen mer än en vecka innan det publicerades⁵⁴ så är det med tanke på vad Engels skrev i *The Pall Mall Gazette* förvisso sannolikt att kommittén klippte bort alla hänvisningar till "försvarsvänlighet" i brevet.

Men andra delar av Engels' brev till Marx från den 15 augusti återspeglas kraftfullt i Brunswicks flygblad. Huvudtemat i flygbladet var ett angrepp på den ökande folkliga entusiasmen i Tyskland för att annektera Alsace och Lorraine:

... Den militära klicken, professorskåren, medborgarna och ölsjappspolitikerna hävdar att detta [annekteringen av Alsace-Lorraine] är ett sätt att för alltid skydda Tyskland från ett krig med Frankrike. Tvärtom är det det mest välbeprövade sättet att förvandla detta krig till en *europaisk institution*.*

52 Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 260 ff.

53 *Ibid*, s 71, 74.

54 Liebknechts levnadstecknare säger att "datum högst upp på *Der Volkstaat* var alltid [sic?] åtminstone tre dagar senare" än utgivningsdatum. Se Dominick, *op cit*, s 191.

* I Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 260 översätts felaktigt "diesen Krieg" (som det står i Marx/Engels, *Werke*, band 17, s 268) med "war [krig]". Men krig hade varit en "europaisk tradition" under flera årtusenden. Det är konflikten mellan den tyska och franska chauvinismen som Marx och Engels är intresserade av här, inte krig i allmänhet.

Varken i svaret den 16 juli eller något annat offentligt uttalande hade Brunswickkommittén ställt frågan om annekteringar. När de tog med detta utdrag i flygbladet den 5 september var det första gången. Bebel och Liebknecht hade förstås angripit Bismarcks aggressiva planer ända från början.

Marx och Engels upprepade sina fördömanden av Preussens politik från 1848, och förutspådde att Alsace-Lorraine skulle bli ”ett Polen i väst”, det vill säga inte bara ett med våld förtryckt land utan ”det säkraste sättet att vidmakthålla den militära diktaturen i ett vitaliserat Tyskland.”

Än värre var att den naturliga reaktionen hos ”ett livskraftigt folk” bara skulle uppmuntra en ökning av den franska chauvinismen, vilket preussarna borde ha lärt sig av sina egna erfarenheter under Napoleons ockupation. Brevet hävdar till och med att en chauvinistisk reaktion i Frankrike delvis var berättigad:

Om den franska chauvinismen – så länge det *gamla statsystemet* existerade – hade ett visst materiellt berättigande i det faktum att Frankrikes huvudstad Paris, och därmed Frankrike själv, efter några få förlorade slag sedan 1815 har blivit försvarslös, vilken ny näring kommer inte denna chauvinism att tillägna sig så fort gränsen går vid Vosgebergen i öster och Metz i norr.⁵⁵

Risken att en annektering av Alsace-Lorraine skulle leda till att chauvinism och *revanschlusta* skulle bli ett *bestående* drag i den franska politiken kom att sysselsätta Engels under resten av hans liv. Innan det fransk-preussiska kriget hade Marx och Engels främst sett imperialismen och militarismen som ett resultat av dynastiska ambitioner. Både de traditionella dynastierna med mer än en fot i det feodala förflutna som Habsburg, Hohenzollern och Romanov och uppkomlingspretendenter som Bonaparte, hade svårt att framställa sig som försvarare av folket och nationen. Deras gräl var inte folkens gräl.

Det som var i annalkande var ”folkkrig”, krig där nationen själv var hotad eller kände sig hotad. Sådana krig skulle undergräva trenden mot internationell solidaritet och ge ett kraftfullt vapen mot stridbar klasskamp på hemmaplan. Den uppmärksamhet som Engels gav detta fenomen under det sista decenniet eller så av sitt liv medan Första världskriget växte fram, kommer att bli ämnet för nästa kapitel. Jag nämner det nu eftersom det är lätt för oss att underskatta hur ny denna fråga var för Marx, Engels och den socialistiska rörelsen. För oss är den tyvärr välbekant.

Eftersom kriget inte var slut – det skulle fortsätta till mitten av februari och var i själva verket inte ens över till hälften – fanns det fortfarande tid för Frankrikes militära motstånd och den tyska arbetarklassens motstånd att föregripa annekteringen av Alsace-Lorraine och de katastrofer som skulle följa.

Brevet till Brunswickkommittén ställde den tyska rörelsen inför ett klart val. Som vi mycket väl vet var valet verkligen så ödesdigert som Marx och Engels konstaterade.

Var och en som inte har blivit alldeles döv av det aktuella larmet och som inte är *intresserad* av att göra det tyska folket dövt, måste inse att kriget 1870 förebådar ett *krig mellan Tyskland och Ryssland* precis som kriget 1866 förebådade kriget 1870.⁵⁶

Om tyskarna ”roffade åt sig” Alsace-Lorraine, skulle Frankrike kämpa tillsammans med Ryssland i det krig som Marx och Engels såg komma. ”Det är onödigt att peka på de katastrofala konsekvenserna.” Om man å andra sidan slöt en hedersam fred, skulle Frankrikes legitima nationella krav inte skylas över Rysslands dynastiska anspråk. I så fall, och med det viktiga förbehållet att en social revolution i Ryssland skulle kunna avstyra det annalkande kriget, skulle resultatet av en konfrontation mellan det nya preussiska kejsardömet och Ryssland på det hela taget vara progressivt:

55 Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 260.

56 *Ibid*, s 261.

... då kommer detta krig att befria Europa från moskoviternas diktatur, det kommer att leda till att Preussen går upp i Tyskland, det kommer att tillåta en fredlig utveckling i kontinentens västra delar, och kommer slutligen att hjälpa den ryska sociala revolutionen att bryta igenom ...⁵⁷

Detta flygblad låg mycket närmare den militanta antikrigsinställningen i Bebel-Liebknachts uttalande till riksdagen och det *Första uttalandet* än Brunswickkommitténs resolution från 16 juli. Det är i själva verket det förenade partiets första uttalande *mot kriget*. Om Brunswickarna nu anslöt sig till Babels och Liebknachts opposition mot kriget och regeringen, så var det inte på grund av att de inte längre var rädda för en häftig motreaktion från folket eller åtal från regeringen. Det tyska folket var mer, och inte mindre, rusigt av chauvinism efter den förkrossande segern vid Sedan, och inom kort anklagade regeringen Brunswickkommittén för förräderi och skickade iväg dem i bojor till en fästning i östra Preussen. Även Bebel och Liebknacht skulle snart också anklagas för förräderi. Förklaringen till Brunswickledningens fullständiga politiska kapitulation måste delvis ligga i Marx', Engels' och Internationalens prestige och den övertygande styrkan i Marx' brev. Men den politiska verkligheten hade också förändrats. Som brevet fortsatte:

Genom att Tyskland har bevisat att hon kan gå sin egen väg även utan Österrike, *oberoende av andra länder*, inleder det nuvarande kriget en ny världshistorisk epok. Det faktum att hon hittar sin enhet i de *preussiska barackerna* är ett straff som hon förtjänar med råge. Men tack vare just detta faktum har hon omedelbart uppnått *ett* resultat. De små struntsakerna, som exempelvis konflikten mellan Nationalliberalernas norra Tyskland och Folkpartiets Sydtyskland, kommer inte längre att stå i vägen till ingen nytta.⁵⁸

Det sista var en dräpande slutreplik till Liebknacht, vars flört med Folkpartiet var välkänd, och som lassalleanerna hade utnyttjat mot honom. Det visade inte bara att Marx och Engels var mot Liebknachts politik när den var felaktig, utan gjorde det otvivelaktigt också lättare för Brunswickkommittén att acceptera ett uttalande om kriget som låg mycket närmare Bebel-Liebknachts ståndpunkt än deras ursprungliga uppfattning.

Slutligen var det deras sätt att säga att Tysklands enhet var ett steg framåt, men att det mest progressiva med den var att den redan var slutförd. Man hade, med Engels ord, "blivit kvitt" frågan. Det finns ingen orsak att betvivla att Bonapartes krigsförklaring hade orsakat verklig oro för Tysklands säkerhet inom SDAP:s ledning. Detta brev sa: det är över och ur världen. Och det är också vår dispyt med Liebknacht.

Enligt brevet var den allvarligaste konsekvensen av kriget och Tysklands enande det ökande ansvar detta lade på den tyska rörelsen. "Detta krig har flyttat tyngdpunkten för kontinentens arbetarrörelse från Frankrike till Tyskland", hävdade Marx. Tyskarna hade därför ett större ansvar för att höja sina röster mot "de bedragare och idioter" som ville fortsätta sitt "vansinniga spel".

10. Det som förändrades vid Sedan

Vi kan nu se hur överförenklat det vanliga påståendet är att Marx och Engels förändrade sin uppfattning efter Bonapartes fiasko. Bonapartes nederlag ledde förvisso till att maktbalansen i Europa förändrades avsevärt, och Marx och Engels insåg det lika snabbt och klart som alla andra. Men det hävdas att Marx och Engels stödde den tyska *regeringen* fram till Sedan och gick mot den först efter Bonapartes nederlag. Och det är inte sant. Marx krävde aldrig, varken offentligt eller privat, någon annan praktisk inriktning från det tyska partiet eller någon annan sektion i Internationalen än att gå mot sin egen regerings krigspolitik. Det är uppenbart av hans tidiga och entusiastiska stöd till

57 *Ibid.*

58 *Ibid.*

Liebknecht och Bebel. Engels kanske hade rätt när han bestämt hävdade, att om – som alla till en början trodde – Tyskland hotades av uppsplittring, så var Liebknechts åsikt ett misstag, oavsett hur ärlig den var. Och utifrån detta resonemang hade Marx fel när han stödde honom så okritiskt. När Bebel och Liebknecht lade ner rösten i riksdagen, så blottade det, återigen utifrån Engels' resonemang, dem verkligen för lassalleanernas och Bismarcks demagogi och försatte verkligen partiet i en ohållbar situation. Vi kan inte veta hur diskussionen skulle gått mellan Max och Engels om kriget hade varat längre. Som det nu var släppte de helt enkelt frågan. Det som ändrade sig vid Sedan, och till och med före Sedan, var inte Marx' uppfattning om kriget utan hur relevant Engels' invändningar mot den var.

Uppenbarligen insåg Engels själv detta. I december 1870 skrev han till Liebknechts fru, Natalie, som svar på nyheten att Bebel, Liebknecht och Adolph Hepner hade arresterats:

Den [arresteringen] är Preussens hämnd för det moraliska nederlag som det preussiska kejsardömet tack vare Liebknecht och Bebel drabbades av redan innan det uppstod. Vi glädde oss alla åt de bådas modiga uppträdande i riksdagen under omständigheter då det inte var någon liten bedrift att öppet och trotsigt föra fram våra åsikter ... med tanke på de tyska arbetarnas verkligt beundransvärda reaktion, som till och med har tvingat svinet Schweitzer att erkänna Liebknechts och Bebels ledarskap, kan denna våldsamma handling mycket väl helt missa sitt mål ...⁵⁹

11. Efterskrift

Marx var rasande över att delar av hans brev hade publicerats i *Der Volkstaat* och öppet tillskrivits honom. Han klagade till Engels över att han hade skickat brevet som en uppsättning politiska riktlinjer uttryckt med ett rättframt språk (Marx använder adjektivet ”brutalt”) som inte var ämnade att publiceras.⁶⁰ Den enda specifika invändningen han gör är att de tagit med stycket som beskrev hur arbetarrörelsens tyngdpunkt hade flyttats från Frankrike till Tyskland. Det var ämnat att ”sporra dem [tyskarna]” men borde aldrig ha publicerats på grund av att det kunde reta fransmännen. Engels trodde inte att någon större skada var skedd eftersom det är den enda punkt i flygbladet som man kan protestera mot.⁶¹

Under tiden hade den nu lagliga franska sektionen, som för första gången sedan krigets inledning kunde fungera fritt och öppet, spridit ett manifest som vädjade till de tyska arbetarna att de omedelbart skulle dra sig ”tillbaka till Rhen” eller vara beredda på ett krig där ”vi kommer att bli tvungna att utgjuta ert blod.”⁶² Även om man bortser från skrävlet – den franska armén hade ju trots allt precis lidit ett förkrossande nederlag – så var brevet förkastligt eftersom det sannolikt skulle röra upp de tyska nationella känslorna. Rhens västra strand hade varit tysktalande i decennier.

För att kröna det hela hade både tyskarna och fransmännen översatt sina respektive manifest till de andras språk och skickat kopior till vederbörandes adress. Liebknecht publicerade i vederbörlig ordning det franska flygbladet i *Der Volkstaat*. Marx hade all anledning att frukta ett utbrott av chauvinistiska ömsesidiga beskyllningar från båda sidor, vilket var just vad han hade försökt undvika ända från dag ett.

Men ingenting hände. Delvis var det på grund av att båda sidor var vana vid att slå på trumman för deklARATIONER vars exakta politiska innehåll inte skulle granskas alltför noga eller tas alltför allvarligt. Delvis var det på grund av att, som Engels påpekade i sitt svar till Marx, fransmännen hade

59 Engels, ”Brev till Natalie Liebknecht”, 19 december 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 95.

60 Marx, ”Brev till Engels”, 10 september 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 69.

61 Engels, ”Brev till Marx”, 12 september 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 71.

62 Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 70.

annat att tänka på när de stod inför en tysk invasion och ockupation av sitt land.⁶³ För den delen var tyskarna utan tvekan också helt upptagna av sin kommande förräderirättegång. Till syvende och sist innebar den häxjakt som hemsökte den socialistiska och arbetarrörelsen inte bara i Tyskland och Frankrike utan i hela Europa, att arbetarrörelsens stridbara delar enades trots sina politiska meningsskiljaktigheter. Man kunde inte gärna anklaga utländska kamrater för bristande solidaritet när deras egna regeringar forslade bort dem till fängelse.

12. "Hur man ska kämpa mot preussarna"

Varken Marx eller Engels sa aldrig rent ut vilka politiska konsekvenser som följde av deras övertygelse om att kriget för Tysklands del till att börja med var ett försvarskrig. Om Bonaparte hade kämpat emot bättre så kanske de hade gjort det. Från Engels angrepp på Liebknecht kan man sluta sig till att han tänkte sig något i stil med en förändring eller ersättning av den regeringsmotion som hade lagts fram i riksdagen. SDAP kunde ha gått med på att rösta för krigskrediterna men med begränsningar som skulle ha hindrat regeringen från att föra kriget utöver den punkt där det upphörde att vara ett försvarskrig. Ett sådant ändringsförslag eller alternativ motion skulle säkert ha röstats ner – den skulle troligen ha tystats ned med skrik – men Bismarck skulle ha tvingats visa sina kort. SDAP skulle ha fått övertaget över honom politiskt, och skulle ha visat sin vilja att försvara Tysklands legitima nationella intressen och på samma gång avslöjat "de rent dynastiska intressen" som låg bakom Bismarcks intriger. Det är den sorts parlamentarisk taktik som Engels skulle komma att tillråda för det tyska partiet i framtiden.⁶⁴ Men det är bara spekulationer.

Men vi behöver inte gissa vilka speciella aktioner Marx och Engels skulle ha föreslagit under de återstående fem och en halv månaderna av kriget. Engels' artiklar i *The Pall Mall Gazette*, som Marx' brevväxling visar att han följde noga och samarbetade om, utgjorde en liten handbok i gerillakrigföring. Deras gemensamma tema sammanfattas i den rubrik han gav sin artikel den 17 september 1870. Artikelnen kallades *Hur man ska kämpa mot preussarna*.

Det ironiska är att den våldsamma debatten om Marx' och Engels' påstådda "försvarsvänlighet" riktar in sig på deras *förbehållsamma* inledande karakterisering av kriget som ett försvarskrig från Tysklands sida. Alla bortser från deras *oförbehållsamma* stöd till den franska republikens krig mot den preussiska invasionen från 4 september till krigsslutet i februari 1871. De var aktiva under försöken att få de andra europeiska regeringarna och speciellt Englands regering att erkänna den nya republiken. Engels' artiklar var delvis tänkta som råd till republikens försvarare. Om man skulle vilja ha en föregångare till den "försvarsvänliga" ståndpunkten under Första världskriget så vore dessa entydiga artiklar mycket mer användbara än det tidigare materialet. Men av ett antal skäl har de till stor del negligerats.⁶⁵

För det första skrevs dessa artiklar *innan* revolten under Pariskommunen. Den republik vars militära sak artiklarna försvarade och i vars intresse de skrevs, var samma republik i vars namn Kommunens försvarare massakrerades. Många i den nya republikens första regering var ansvariga för angreppet på Kommunen och det efterföljande mordet på fångar och andra grymheter. Även utan det skulle de dramatiska händelserna kring Kommunens fall ha överskuggat republikens krig mot de preussiska ockupanterna.

För det andra fanns det problem i dessa artiklar för båda grupperna av krigsvänliga socialister 1914. Å ena sidan hade Marx' skrifter aldrig behandlats med samma vördnad i Frankrike som i Tyskland,

63 Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 71.

64 Se diskussionen om ångfartygsstödet i *KMTR*, band 4, s 104-106.

65 Se Marx, "Brev till Engels", 10 september 1870 om Marx' organisatoriska arbete kring frågan om att erkänna republiken. Marx/Engels, *Collected Works*, band 44, s 70, 77.

och under Första världskriget ansåg de franska "försvarsvännerna" att traditionen från 1793 var ett mer användbart ideologiskt verktyg. Dessutom fanns Tredje republikens tidigare nämnda rykte som Kommunens slaktare. För de tyska krigsvänliga socialisterna skulle å andra sidan Engels' artiklar i *The Pall Mall Gazette*, som hyllade de franska gerillasoldaterna som idkade krypskytte mot "tyska pojkar" och förbannade de preussiska ockupanterna, inte alls ha varit användbara.

Men den grundläggande svårigheten med dessa artiklar var att Engels grundade hela sin serie på tesen att preussarna bara kunde besegras med revolutionära medel som på allvar skulle hota själva den borgerliga republiken. Och det var i själva verket vad som hände i Paris. Upproret inleddes när befolkningen i Paris själv tog över försvaret av staden och upptäckte att Tredje republikens politiker föredrog nederlag mot Preussen framför seger som ledare för en revolutionär rörelse.*

1914 var de krigsvänliga socialisterna inte intresserade av den sortens föregångare. De ville ha en föregångare som stödde deras politik att samarbeta med den militära regeringen och hålla nere all sorts självständig aktivitet från arbetarklassens sida så länge kriget varade. Artiklarna av *The Pall Mall Gazette's* "militärexpert" var uppenbarligen fel ställe att leta efter det.

13. Förräderi

Denna mycket förbisedda artikelserie av Engels förtjänar en längre behandling, eftersom dess sätt att närma sig hela frågan om förhållandet mellan krig och revolution låg till grund för Engels' tänkande under de följande decennierna. Vi kommer att ta itu med denna fråga i det sista kapitlet. Men det är på sin plats med en liten efterskrift till detta kapitel. Det fanns en biprodukt av dessa artiklar som senare skulle orsaka en del besvär för det tyska socialdemokratiska partiet. Det är värt att nämna, både för att denna händelse kastar ljus över Engels' rykte som påstådd protysk patriot och för det ljus den kastar över socialdemokratins senare utveckling, speciellt i Tyskland.

På basis av sina studier av det preussiska militära systemet skisserade Engels mot slutet av 1870 uppenbarligen en plan för den franska republikens försvar mot Preussen. Engels kvalifikationer på detta område var synbarligen reella och hans skrifter studerades faktiskt av preussiska studenter av militär strategi och taktik.⁶⁶ Detta är inte ett fall där en politisk ledares inställsamma anhängare "gör reklam för" dennes påstådda talang på olika områden.

Enligt Engels' levnadstecknare Gustav Mayer hittade hans litterära testamentsexekutorer, Eduard Bernstein och August Bebel (i en senare personifiering), ett grovt utkast till denna plan bland Engels' papper, och de brände den. Mayer förklarar denna handling med en rädsla för att partiet kunde anklagas för förräderi, trots att ingen annan än Engels egentligen var ansvarig för dokumentet eller ens kände till det. Mayers redogörelse, som grundade sig på flera samtal med Bernstein efter 1920, bekräftas av följande not som återfanns i Engels' arkiv: "Paket nr 38 förstördes idag, efter gemensamt beslut, av A Bebel, Eduard Bernstein, London, 24 juli 1896."⁶⁷

* Det har gjorts en hel del av Marx' och Engels' upprepade varningar för att arbetarklassens uppror var förhastat. Vissa har försökt utnyttja dessa varningar för att visa att de "egentligen" inte var för Kommunen. De har ofta använts av reformister för att visa att Marx och Engels var lika rädda som de för en "förhastad" revolution. Och reformister definierar en "förhastad" revolution som varje revolution som äger rum under deras livstid. Men det enda Marx och Engels gjorde i dessa brev var att uttrycka sin misstro mot de borgerliga politiker som ledde försvaret av landet mot Preussen. De fruktade just den sorts förräderi som verkligen skedde.

66 Martin Berger har skrivit en monografi om *Engels, Armies & Revolution* som diskuterar frågan om Engels' militära expertis. I allmänhet talar han nedsättande om vissa personers försök att överdriva Engels' inflytande på det militära tänkandet. Men han erkänner verkligen att Engels var väl beläst om ämnet och att han, när han publicerades anonymt, som han gjorde i *Po und Rhine*, vann gehör. Se kapitel 2 i Bergers bok. För mottagandet av *Po und Rhine*, se sid 52.

67 Se Gustav Mayer, *Friedrich Engels: Eine Biographie*, s 197 och fotnot på sid 544.

Boris Nikolajevskij har också tittat på denna fråga.⁶⁸ Även han intervjuade Bernstein och daterade minnesanteckningen (Bernsteins ord) till vintern 1870-1871.*

Vad gäller innehållet i Engels' plan så kan det finnas en antydning i ett dokument som Engels skrev mycket senare, i början av 1877. Det är en lång not på sidan 29 i Lissagarays *History of the Commune*.⁶⁹

Hela affären var löjlig. Det är något av ett mysterium varför Bernstein och Bebel trodde att de genom att bränna en minnesanteckning utan titel som fanns bland hans privata papper, skulle kunna dölja den "landsförrädiska" inställningen hos en man, som publicerade artiklar som "Hur man ska kämpa mot preussarna" i välkända och lättillgängliga tidskrifter. För den delen var *Generalrådets andra uttalande*, som skrevs under av Marx, ganska "landsförrädiskt". Det brännmärkte kriget som inget annat än ett försök att stycka upp Frankrike, och uttryckte farhågor för att motståndet mot kriget kanske inte skulle bli framgångsrikt med en gång. Bebel av alla människor borde ha vetat att Bismarck förvisso ansåg ett sådant språk vara landsförräderi. Bebel satt i fängelse för sin protest mot kriget 1870. Man kan bara förstå vad Bebel och Bernstein gjorde om man inser hur nervös till och med det bästa av socialdemokraternas ledarskap var över arvet efter Marx och Engels.

68 *International Review of Social History*, vol 1, 1956, s 239.

* I sin biografi från 1933, *Karl Marx, Man and Fighter*, uppgav Nikolajevskij att "Bernstein vägrade diskutera frågan under hela sin livstid..." s 339. Även om boken gavs ut 1933, mer än tjugo år innan artikeln i *IRSH*, så måste intervjun med Bernstein ha ägt rum minst ett år tidigare, eftersom Bernstein dog 1932. Kanske manuskriptet var färdigt före intervjun, men boken antyder klart att Bernstein är död. Eftersom artikeln i *IRSH* är ense med Mayers redogörelse kan den verka mer tillförlitlig. Men varför skulle Nikolajevskij tjugo år senare minnas en händelse som han hade glömt inom ett år? Det finns ingen politisk poäng med detta eftersom Nikolajevskij inte ifrågasätter Mayers redogörelse. Det pekar bara på hur suddig linjen mellan påhitt och facklitteratur kan bli.

69 Se Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 351-354. *History of the Commune of 1871*, London: Reeves and Turner, 1886.

Kapitel 6. Det ”tsaristiska hotet” begravs

Det bästa sättet att betrakta Engels' skrifter från 1880- och 1890-talen om krig och dess förhållande till revolutionen är att se dem som hans bidrag till den debatt som splittrade Socialistiska internationalen under Första världskriget. Inte bara därför att alla sidor i denna debatt åberopade hans auktoritet. Engels var själv som besatt av den fara som detta krig utgjorde för den socialistiska rörelsen, och praktiskt taget allt han skrev från slutet av 1880-talet berörde denna fråga. I sina skrifter om de två kontroverser med det socialdemokratiska partiets ledning som präglade hans sista år, begravde han efter en del omprövningar slutligen det ”ryska hotet”.

1. *Faran för krig*

Louis Bonapartes nederlag vid Sedan 1870 och den franska nationens efterföljande förödmjukelse orsakade verkligen en radikal förändring av hur Marx' och Engels' politiskt närmade sig frågan om krig och dess förhållande till revolutionen. Men det var inte en förändring som gick från att stöda den ena eller andra av de inblandade regeringarna till att gå mot dem. De kunde inte överge en ståndpunkt som de aldrig hade haft. Vad bestod då förändringen av?

Så sent som 1866 betraktade Marx och Engels fortfarande internationella konflikter på samma sätt som de hade gjort sedan 1848. Krig var ett hot mot den etablerade samhällsordningen. Konflikterna mellan stormakterna skapade inrikespolitiska spänningar som folkliga rörelser kunde utnyttja. De behandlade till exempel kriget mellan Preussen och Österrike 1866 på i stort sett samma sätt som de hade behandlat Krimkriget. Det var en blodig fars som bara kunde väcka avsky hos folket och avslöja det militära och politiska etablissemangets inkompetens och hyckleri. Och det var en framtidsutsikt som de välkomnade. Även om de inte uppvisade den förhärdade likgiltighet för människoliv som ofta kännetecknar skrivbordsanalytiker av militära angelägenheter, så behandlade de följaktligen ledningen av och resultatet för konflikten som ett ämne för saklig analys snarare än ivrigt intresse.

Det var också så de till en början betraktade det fransk-preussiska kriget. Men en ny underton började smyga sig in, först till största delen i deras privata brevväxling. Sinsemellan diskuterade de öppenhjärtigt sin gemensamma fruktan för att de chauvinistiska känslor som släpptes loss kunde utgöra ett hot, inte mot den etablerade samhällsordningen utan mot den framväxande arbetarrörelsen. Och det var huvudtemat i deras brev till Brunswickkommittén i september 1870. I detta dokument ligger betoningen på arbetarklassens, i detta fall den tyska arbetarklassens, plikt att gå mot den chauvinism som svepte fram över landet.

Under åren efter Marx' död 1883 blev Engels den främsta talesmannen för den socialistiska rörelsens internationella vänster, och hans tänkande dominerades av rädsla för det hotande världskriget. Jämför följande citat ur ett brev från Engels till Bebel 1882 med Marx' brev i början av det fransk-preussiska kriget som citerades i det förra kapitlet:

Jag tror att ett europeiskt krig skulle vara ytterst olyckligt. Den här gången skulle det verkligen bli allvarligt, det skulle piska upp chauvinismen överallt under årtal framåt eftersom alla folk skulle kämpa för sin egen existens. Allt arbete som genomförts av revolutionärerna i Ryssland, som är på randen till seger, skulle bli meningslöst och tillintetgöras, vårt parti i Tyskland skulle tillfälligt översvämmas av en våg av chauvinism och skingras, och samma sak skulle hända i Frankrike.¹

¹ Engels, ”Brev till August Bebel”, 22 december 1882, i *August Bebels Briefwechsel mit Friedrich Engels: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Deutschen und Österreichischen Arbeiterbewegung, Vol. VI*, Haag: Mouton & Co, 1965.

Vartefter seklet framskred blev Engels alltmer oroad över den moderna krigföringens förödande konsekvenser för själva den europeiska civilisationen. I den en gång i tiden välkända inledningen till en broschyr av den tyska socialisten Sigismund Borkheim, skrev Engels:

För Preussen-Tyskland är när allt kommer omkring inga andra krig längre möjliga än ett världskrig, och i sanning ett så omfattande och våldsamt världskrig som vi hittills inte kunnat drömma om. Åtta till tio miljoner soldater kommer att råka i luven på varandra och därmed klä av Europa in på bara kroppen som ingen gräshoppsvärm någonsin har gjort. Ödeläggelsen under Trettioåriga kriget ... svält, pest, allmänt förfall av civilisationen ... ohjälplig desorganisering av vårt konstgjorda maskineri ... som slutar i allmän bankrutt, sammanbrott av de gamla staterna och deras traditionella statliga klokhet, så att dussintals kungakronor kommer att rulla på gatorna och ingen kommer att plocka upp dem, det helt omöjliga att förutse hur allt detta kommer att sluta och vem som kommer att stå som segrare ...²

Vid ett tillfälle, visserligen i ett privat brev och inte ett officiellt uttalande, avslutade Engels ett sådant stycke med att beskriva sin ståndpunkt som ”fred till varje pris”.³ Oavsett vad man tycker om en sådan paroll så understryker den tydligt hur ohygglig situationen i världen verkade för den vanligtvis så optimistiska Engels.

2. *Det tsaristiska hotet*

För Engels och många andra verkade hotet om ett allmänt krig i Europa på 1880-talet komma från den bisarra alliansen mellan den franska republiken och den tsaristiska absolutismen. Som Marx och Engels hade förutspått, hade Bismarcks politik lett till att Tyskland isolerades internationellt. På hemmaplan skulle den preussiska militären och hovet kring den stridslystne och inte alltför intelligenta monarken förvisso utnyttja krigskrisen som en förevändning för att krossa arbetarrörelsen, men en seger för det tsaristiska Ryssland i förbund med den våldsamt arbetarfientliga franska republikanska borgarklassen skulle innebära samma hot. Det fanns bara en utväg för arbetarklassen och Tyskland som enad nation. Den socialistiska rörelsen var tvungen att rädda sig själv och landet från både inre och yttre fiender. Det Engels tänkte sig var det revolutionära försvar som den franska nationen åstadkom 1793 genom att mobilisera folket. Det var en välbekant revolutionsmodell för Marx och Engels och för den europeiska vänstern. Det var en modell för Marx och Engels långt innan de blev socialister.

Men för Engels väckte denna modell en hel rad minnen om 1848, som inte längre gällde. Exempelvis krävde mönstret från 1848 att Engels skulle betrakta Bismarck och Preussen som beroende av Ryssland. Vid varje verklig sammandrabbning skulle tsaren vara tungan på vågen mellan Tyskland och Frankrike. Han skulle diktera villkoren.

Citat som detta kan mångfaldigas:

Det Mohr sa i Cirkuläret till Internationalen 1870, att annekteringen av Alsace etc. har gjort Ryssland till Europas enväldshärskare, börjar nu till sist bli uppenbart. Bismarck har tvingats ge efter fullständigt och Rysslands vilja måste genomföras. Drömmen om ett tyskt Imperium, väktare av Europas fred, förutan vars tillstånd inte ett enda kanonskott kan avfyras, har skingrats, och de tyska brackorna upptäcker att de är lika mycket tsarens slavar som när Preussen var ”das fünfte Rad am europäischen Wagen” [det femte hjulet under Europas vagn].⁴

2 Engels, Inledning till Borkheims pamflett *Zur Erinnerung für die deutschen Mordpatrioten, 1806-1807*, i Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 350 f, av Engels daterad 15 december 1887.

3 Engels, ”Brev till Paul Lafargue”, 25 oktober 1886, *Friedrich Engels Paul and Laura Lafargue: Correspondence*, Moskva: Foreign Languages Publishing House, icke daterad, band I, s 391.

4 Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 13 september 1886, *ibid*, s 369.

I ett långt brev till Lafargue 1886⁵ betonade Engels hur *oansvarigt* stormaktsspelet var. De engelska liberalerna och de franska republikanerna var inte bara hycklare som använde paroller om frihet och självbestämmande för att förhärliga nationalistiska känslor som enligt Engels uppfattning manipulerades av deras nya allierade tsaren för imperialistiska syften. De riskerade kontinentens framtid för i grund och botten småaktiga ändamål.* Under de sista åren av sitt liv utnyttjade Engels regelbundet bilden av en lättsinnig spelare för att beskriva statsmännen. Om och om igen använder han frasen *va banque* (satsa allt man har) för att beskriva deras beteende.

Icke desto mindre var Engels själv medveten om att 1848 års Europa, ett Europa som dominerades av Heliga alliansen mot revolutionen, var förbi. Det fanns ekon av detta förflutna överallt, inte bara i Engels' huvud. Ändå var det bara ekon, som dessutom höll på att tona bort. Följande utdrag ur ett brev till en socialdemokratisk redaktör är lika typiskt för Engels under denna period.

Även jag har sedan 1848 ofta sagt att den ryska tsarismen är den europeiska reaktionens sista bålverk och största reservarmé. Trots det har mycket förändrats i Ryssland under de senaste 20 åren. Böndernas så kallade befrielse har skapat en i grund och botten revolutionär situation ...⁶

Engels fortsätter med att beskriva kapitalismens tillväxt i Ryssland samtidigt med en revolutionär rörelse. (En rörelse som Engels förväntar sig mycket snart kommer att orsaka en borgerlig revolution.) En konsekvens av detta är att tsarismen blivit ekonomiskt mer beroende av länderna i Europa. I det fall som diskuteras i detta brev är det Bismarck som ställer borgen åt tsaren. ”Därmed sätter Bismarck sitt ok på Ryssland, som inte ens nu får några pengar utan hans tillåtelse, ...”⁷

Som vi ska se är det den franska republiken som senare kommer till tsarens räddning. Trots ekona från 1848 och den Heliga alliansen beskriver Engels under hela denna period oftast tsarismen som en ”papperstiger” snarare än det mäktiga ”onda imperiet” från 1815.

Delvis är Engels' förvirrade bild en riktigare återspeglning av den verklighet som rådde på hans tid än vår otidsenliga syn. När vi tittar bakåt från en utkiksplats efter Första (och till och med Andra) världskriget, så är uppdelningen av Europa i två strikta läger given. Men på 1870-, -80 och -90-talen var det ingalunda uppenbart ens för statsmännen själva hur uppställningen skulle bli i det krig de alla förväntade sig. Vi får inte glömma att Italien tog så lång tid på sig att bestämma sig för vilken sida de stod på i Första världskriget att det nästan missade händelsen helt och hållet.

Trots förvirringen i verkligheten och i Engels' huvud sticker en viktig skillnad ut mellan hans ståndpunkt 1848 och efter 1870. 1848 såg Marx, Engels och radikaler av alla politiska schatteringar fram mot att det revolutionära Tyskland under ledning av de borgerligt demokratiska revolutionärerna skulle gå ut i krig mot det tsaristiska Ryssland. Efter 1870 önskade Marx och Engels inte krig med Ryssland. De fruktade det. Och de var orubbliga på att de inte skulle stöda någon av regeringarna under ett sådant krig. De var för att utnyttja krisen under kriget för att ersätta regeringarna i alla länder, oavsett om de var republiker eller monarkier.

Den mest slående redogörelsen för denna ståndpunkt kom från Engels 1888. Det var i ett brev till Ion Nadejde, redaktör för en ny socialdemokratisk tidning i Rumänien vid namn *Contemporanul*.⁸ Det var inte något personligt brev, utan ett offentligt brev till redaktören som gratulerade de rumänska socialisterna till deras nya tidning.

5 Engels, ”Brev till Lafargue”, 25 oktober 1886, *ibid*, s 381.

* För en längre diskussion om denna aspekt på situationen i Europa före kriget, se *The Balkan Socialist Tradition*, av Dragan Plavsic och Andreja Zivkovic.

6 Engels, ”Brev till Salo Färber”, 22 oktober 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 374-375.

7 *Ibid*.

8 Marx/Engels, *Werke*, band 3, s 6.

Det han skickade till redaktören var inte ett rutinmässigt gratulationsbrev utan en kartläggning av länderna i Europa inför världskriget. Innan vi citerar brevets avslutning bör vi klargöra att brevet var lika våldsamt antitsaristiskt som någonsin. Det fanns inte minsta tecken på ökande mjukhet mot det ryska enväldet: ”Eftersom Ryssland har en strategisk ställning som nästan är omöjlig att erövra, så utgör den ryska tsarismen kärnan i denna allians [’den gamla Heliga alliansen mellan Polens tre mördare’], hela den europeiska reaktionens stora reserv. Att störta tsarismen, krossa denna mardröm som tynger ner hela Europa – är i mina ögon den första förutsättningen för att befria alla nationaliteter i Central- och Östeuropa.” Och det fanns mer av samma sort. Brevet är ett av de klaraste exemplen på det grepp som 1848 års politik fortfarande hade om Engels. Engels upplyste faktiskt Laura Lafargue om att ett av syftena med brevet var att dämpa all entusiasm som de rumänska socialisterna kunde ha för befrielsekrig som stöddes av tsarismen.⁹

Innebar det att Engels själv tyckte att arbetarna skulle ge politiskt stöd till ett krig av det ”progressiva” väst mot denna världsreaktionens reserv? Det är dit brevets logik verkar leda. Men på grund av att kriget verkade ”överhängande” slutar uttalandet med följande politiska slutsats:

Jag hoppas att freden kommer att bibehållas. Under ett sådant krig kan man inte sympatisera med någon av de stridande. Tvärtom skulle man om det var möjligt önska att alla förlorade.

Precis som var fallet under Krimkriget fick inte ”Rysslands speciella ställning” Engels att stöda den antitsaristiska alliansen.

Ändå lever myten vidare att Engels var för ett försvarskrig mot det tsaristiska Ryssland. Bevisen för denna myt härstammar huvudsakligen från en artikel från 1891 av Engels, vid namn *Socialism in Germany* [Socialismen i Tyskland] och den polemik som ledde fram till dess publicering.

3. Engels ”krigsvänliga” avvikelser 1891

Under perioden mellan Frankrikes nederlag vid Sedan 1870 och sin död 1895 utarbetade Engels en uppfattning mot kriget som i allt väsentligt var den ståndpunkt som fanns i Lenin-Luxemburgs resolution som antogs av Andra internationalens Stuttgartkongress 1907 och Zimmerwaldvänsterns uppfattning under Första världskriget. Denna ståndpunkt var: 1) krig, i synnerhet ett krig mellan Frankrike och Tyskland, skulle vara en katastrof för arbetarrörelsen och den europeiska civilisationen; 2) ingen av de krigförande regeringarna kunde stödas på något sätt; 3) den socialistiska rörelsens roll var att utnyttja möjligheten under krigskrisen för att störta regeringarna och det gamla samhället som de representerade och försvarade; och 4) hotet om en sådan revolutionär rörelse var det enda trovärdiga och effektiva avskräckningsmedlet mot regeringarnas ”galna spel”. Engels trodde naturligtvis inte att ett pacifistiskt, ickevåldsmotstånd kunde avvärja krigsfaran.

Det fanns ett delvis undantag till denna inriktning i Engels’ skrifter. Under en kort period 1891-92 återvände, eller verkade Engels återvända, till den politik som han och Marx hade omfattat före 1870. 1891 talade Engels helt klart för åsikten att det krig som inom kort hotade att bryta ut som ett resultat av den nybildade alliansen mellan det tsaristiska Ryssland och det republikanska Frankrike, skulle bli ett krig för att stycka upp Tyskland och krossa den tyska socialistiska rörelsen. Under ett sådant krig skulle den tyska arbetarklassen tvingas försvara Tysklands rätt att existera. Ännu värre. Vid ett tillfälle accepterade Engels i ett privat brev till Bebel möjligheten att det socialdemokratiska partiet kanske skulle bli tvunget att bryta sin långvariga tradition och rösta för krigsbudgeten. Offentligt angav Engels huvuddragen i sin ståndpunkt i en artikel på franska till *Almanach du Parti*

⁹ Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 9 maj 1888, *Friedrich Engels Paul and Laura Lafargue: Correspondence*, band II, s 123.

*Ouvrier pour 1892*¹⁰ som senare översattes till tyska med en ny inledning och avslutning, till *Die Neue Zeit*.

Denna artikel var det prejudikat som användes 1914 av de krigsvänliga socialisterna speciellt i Tyskland, men inte bara i Tyskland, för att rättfärdiga sitt förräderi mot Internationals resolutioner mot kriget. Det föreföll trots allt mycket sannolikt att, oavsett vilken sida som förlorade kriget, så skulle de besegrade länderna hotas, om inte av att styckas upp, så säkerligen av ekonomisk katastrof och politisk förödmjukelse. Och arbetarrörelsen skulle få ta emot stöten från dessa katastrofer. Ekonomiskt skulle arbetarklassen i de besegrade länderna tvingas betala för krigsskadestånden till segrarna, och politiskt skulle den organiserade arbetarklassen i alla länder hotas av den oundvikliga chauvinistiska motreaktionen. Engels hade själv medgivit att arbetarklassen i sådana fall måste försvara nationen, eller hur?

Allt det rikhaltiga materialet i Engels' övriga skrifter om det kommande kriget, både offentliga och privata, mellan 1870 och 1895 ignorerades. Själva artikeln blev också förvrängd, eftersom den till skillnad från Engels' privata brev till Bebel inte tänkte sig möjligheten av stöd till den tyska regeringen vid den invasion som inte ägde rum. Den avvisade klart och uttryckligen ett sådant stöd.

Det finns andra problem med den felaktig användningen av denna artikel, tillsammans med några av de brev som Engels skrev vid samma tid, för att skapa en "krigsvänlig" Engels. Som vanligt bortser man från alla bevis på motsatsen. Till att börja med tyder andra av Engels' skrifter under denna period, speciellt hans brev, på att han ogillade tanken. Dessutom hävdade Engels bestämt att det enda möjliga försvaret måste vara revolutionärt. Polackerna och elsassarna skulle erbjudas frihet, den stående armén måste underordnas folkmilisen och så snabbt som möjligt upplösas i milisen, och den preussiska statens repressiva lagstiftning måste avskaffas.

1914 övergav alla de socialister som var för kriget allt politiskt motstånd till förmån för samhällsfred, den beryktade *Burgfrieden*, men här föreslog Engels att man skulle intensifiera den politiska agitationen som ett sätt att samla arbetarklassen till nationens försvar. En preussisk regering med ryggen mot väggen *kanske* kunde tvingas att gå med på dessa krav. Om inte så skulle den knuffas åt sidan. Kort sagt tänkte sig Engels ett Tyskland i samma sorts besvärliga situation som Frankrike hade befunnit sig i efter nederlaget vid Sedan. Dessutom krävde liknelsen med 1793 att det skulle finnas en revolutionär kris (eller möjlighet) som orsakades av att den gamla regimen bröt samman militärt. Engels använde förstås inte någon paroll eller formulering som ens avlägset liknade den som Lenin använde senare, och som *efterlyste* att "ens egen" regering skulle besegras av fienden. Men han sa definitivt att ett hotande nederlag mot fienden gav det revolutionära partiet möjligheten *och plikten* att ta över.

Det kan vara värt att konstatera att Rosa Luxemburg i sin lysande polemik mot de krigsvänliga socialisterna, "Juniuspamfletten", citerade just dessa delar i Engels' artikel *Socialismen i Tyskland*.¹¹ Och de passar riktigt bra. Men det viktigaste faktum är att Engels i åtminstone ett brev¹² nästan genast övergav tanken på "revolutionärt försvar" *till och med under en borgerlig regering*, och ursäktade sin artikel med att den föranleddes av speciella omständigheter och inte skulle användas för att bygga en allmän ståndpunkt av "revolutionär försvarsvänlighet". Till den tyska upplagan av artikeln, som publicerades i *Die Neue Zeit* i januari 1892, lade Engels till anmärkningar där han tillkännagav att krigsfaran hade försvunnit och att tsarismen inte längre utgjorde ett omedelbart hot mot Tyskland.

10 Marx/Engels, *Collected Works*, band 27, s 237-250.

11 Luxemburg, *Socialdemokratins kris ("Juniuspamfletten")*, på marxistarkiv.se, s 49-50.

12 Engels, "Brev till P Argyriades", juli 1892, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 398. Se även Engels, "Brev till Sorge", 24 oktober 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 184.

4. Tsaren lär sig sjunga marseljäsen

Vilka var de speciella omständigheter som orsakade den förändrade linjen från Engels' sida? 1891-1892 fullbordades den politiska allians mellan Frankrike och Ryssland som Engels hade fruktat och förutspått sedan före Frankrikes nederlag vid Sedan. De första närmandena kom i juli 1891, då tsaren själv välkomnade en fransk eskader till flottbasen Kronstadt. Den tsaristiska militärorkestern spelade *marseljäsen*, samma revolutionära hymn som Napoleons soldater hade sjungit när de marscherade mot Moskva. Att tsaren, reaktionens polis under nästan ett sekel, skulle välkomna en fransk flotta med denna ceremoni var ett gott tecken på hur allvarligt han tog den borgerliga Tredje republikens retorik.

Men för Engels var fienden *inte* i första hand tsarismen, vilket hans brev och artiklar klagör. Det var den franska chauvinismen. Redan i mitten av 1880-talet skrev Engels som om förhållandet mellan tsaren och de konservativa västmakterna hade kastats om.¹³ Tsarismens nederlag i Krimkriget hade sårat den allvarligt. Dess ekonomiska och därmed militära svaghet hade avslöjats. Och det fanns nu en växande revolutionär rörelse i Ryssland själv. Utan tvivel överskattade Engels, med sin vanliga optimism, *Narodnaja Voljas* styrka och det borgerligt revolutionära tryck som han trodde att de återspeglade och representerade, men hans främsta påstående – att det gamla, medeltida, Ryssland var slut – var förvisso välgrundat. Och av det följde att tsaren behövde en allierad i väst, antingen Bismarck eller den franska republiken, lika mycket som de behövde honom.

Samtidigt hade erfarenheterna av Tredje republiken fullständigt komprometterat de republikanska traditionerna i Frankrike. Republikens ledande personer var inblandade i den ena finansiella skandalen efter den andra. Och upphovet till denna republik hade varit alliansen mellan Bismarck, besegrade bonapartistiska generaler, borgerliga republikaner och franska monarkister som hade förenat sig för att krossa Pariskommunen. Att minnet av massakern mot kommunarderna inte förbleknade med tiden berodde inte bara på att arbetarklassen omhuldade sina historiska missnöjesanledningar. De republikanska regeringarna var lika fientligt inställda till den växande arbetarrörelsen som den traditionella högern. Militären bröt regelbundet upp strejker.

På 1880-talet hade den traditionella monarkistiska högern i Frankrike hittat en folklig bas som den tidigare hade saknat i ett par nya rörelser, boulangeringen¹⁴ och antisemitismen. Och det kitt som höll samman det hela var den antityska chauvinismen. För de franska antisemiterna var judarna vid denna tidpunkt både ersättare för tyskarna och syndabock för bankir- och bedragarrepublikens synder. Det var samma giftiga blandning som några år senare skulle explodera under fallet Dreyfus.¹⁵

Det som bekymrade Engels var att avskyn mot den korruperade republiken precis som 1851 skulle kunna leda till seger för en auktoritär rörelse som hängivet skulle försöka återupprätta Frankrikes förlorade militära heder. Bara att en sådan seger denna gång omedelbart skulle följas av ett angrepp på Tyskland, och framkalla just den katastrof som han fruktade.

Engels skrev sin artikel *Socialismen i Tyskland* i oktober 1891. Tsarens ceremoniella välkomnande av den franska flotteskadern hade ägt rum i juli, och inom kort, i augusti 1892, undertecknades en pakt som påkallade ömsesidiga konsultationer. Den militära äventyraren Boulanger hade begått

13 Engels, "Brev till S Faerber", 22 oktober 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 374-375.

14 Se *KMTR* band 4 för en diskussion om det *socialistiska* svaret på Boulanger.

15 Se R F Byrnes, *Anti-Semitism in Modern France, vol I*, för en uttömmande beskrivning av denna chauvinistiska rörelse. Även om inte det inte går att lita på alla Byrnes bedömningar, och även om boken lider av en tendens att tillskriva personer och rörelser känslor som inte stöds av de källor som anges, så ger den absolut läsaren en övergripande känsla för de politiska stämningar som svepte över Frankrike och väckte Engels' oro.

självmod för andra gången i slutet av september 1891,* men det fanns nu nya organiserade rörelser som tog hans plats. Och till och med vanliga republikanska politiker hade upptäckt hur effektiv chauvinismen kunde vara som ett sätt att avleda allmänhetens uppmärksamhet från landets tillstånd och allmänhetens ilska från sig själva. Engels var orolig för att de franska socialisterna skulle frestas att vara undfallande mot dessa växande stämningar. Som band 4 av detta verk visade¹⁶ hade han inte uppmuntrats av deras svar på Boulangers agitation, och han skulle inte ha blivit förvånad (eller nöjd) över förvirringen i deras led om han hade levt några år till och bevittnat Dreyfusaffären.

Engels skrev sin artikel *motvilligt*. Som han skrev till Laura Lafargue den 12 juli 1891, så trodde han inte att en artikel eller intervju till den franska pressen var en så god idé:

Jag borde ha påmint dem om det faktum att de genom sin underdånighet under 20 år gentemot äventyraren Louis Bonaparte hade lagt grunden till alla de krig som har drabbat oss sedan 1850, inklusive det fransk-tyska kriget, att detta krig *en dernier lieu* [när det kommer till kritan] hade haft sitt ursprung i deras anspråk på att få lägga sig i tyska interna angelägenheter, ett anspråk som de till och med nu tror sig ha rätt att göra ... Allt detta kan verka nyttigt att säga till dem, men kommer de ens att lyssna på det ...?¹⁷

Uppenbarligen ville inte Engels ta sig an den franska chauvinismen själv. Han tyckte att de franska socialisterna borde ha gjort det.

5. Konflikten med Bebel

Men det var en annan sak som drev på Engels i riktning mot att öppna för en ”revolutionär försvarsvänlighet”. 1890 hade Engels inlett sin sedan länge planerade offensiv mot den tyska socialdemokratins höger. Det är lätt att visa att Engels åtminstone sedan tiden för diskussionen om ångfartygsstödet 1884¹⁸ hade tänkt tvinga fram denna kamp i syfte att driva bort högern från deras positioner i partiet, även om det skulle innebära en splittring. Detaljerna i denna viktiga och bortglömda händelse kommer att diskuteras i den nästa och sista delen av detta verk. Det som hör till vår nuvarande undersökning är att Engels hade räknat med Bebels stöd, precis som han hade räknat med hans stöd mot högern under 1880-talet.

Men Bebel backade. Och det var Bebel som 1891 slog larm och varnade för en nära förestående rysk invasion av Tyskland. Bebel inledde i det närmaste en kampanj mot detta påstådda hot med en artikel i *Vorwärts* den 27 september 1891. Engels ställdes inför uppgiften att gå mot Bebels krigsvänliga politik utan att driva bort honom ännu längre. Han besvarade Bebels artikel i ett brev från 1 oktober 1891.¹⁹ I brevet skisserade Engels sin syn på hotet från Ryssland. Större delen av brevet används för att på ett mycket diplomatiskt sätt avslöja Bebels artikel. Engels’ argument kan sammanfattas så här: tsarismen vill inte ha krig; den hoppas bara uppnå sina diplomatiska mål med hjälp av högljudda men tomma hot, genom att hota med krig; om det verkligen bryter ut krig så innebär det ett nederlag för den tsaristiska diplomatin; det Ryssland försöker göra är att lura till sig några mindre framsteg i öst, och när de uppnått det kommer de franska chauvinisterna bara att bli ”petade i ögat”; tsarismen står inom en nära framtid inför en revolution och redan nu inför svält. Och brevet fortsätter i denna stil ganska länge.

I brevet avslutande stycken övergår Engels så till hotet från Frankrike, som han anser vara viktigare. Det är i dessa anmärkningar inte klart om Engels beskriver hur en revolutionär regering ska

* Se *KMTR* band 4 för en redogörelse för denna anmärkningsvärda bedrift.

16 Se *KMTR* band 4, kapitel 8.

17 Engels, ”Brev till Lafargues”, *Friedrich Engels Paul and Laura Lafargue: Correspondence*, band III, s 90.

18 Se *KMTR* band 4, kapitel 4, s 104 ff.

19 Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 159.

föra krig eller hur den socialistiska rörelsen kommer att tvinga kejsarens regering att föra det. Det förefaller faktiskt som om Engels inte är klar över det själv. Det är Engels som är förvirrad, inte bara hur han skriver. Det som *är* uppenbart är att Engels betonar att kriget måste föras med ”revolutionära medel”. De specifika åtgärder som nämns i detta brev handlar om att avstå från tyska anspråk på Alsace-Lorraine och Polen. Engels avslutar:

Så mycket förefaller mig säkert: om vi blir besegrade så kommer varenda dörr i Europa att stå vidöppen för chauvinism och ett revanschkrig under årtal framåt. Om vi vinner kommer vårt parti att komma till makten. Tysklands seger är därför revolutionens seger, och om det blir krig så måste vi inte bara önska seger för det utan befrämja det med alla medel.²⁰

Detta är ett brev. Engels tänker högt och skriver inte för publicering. Men ändå, hur kan Engels dra slutsatsen att det *enda* sätt som Tyskland skulle kunna föra krig på var ett revolutionärt sätt? Vilka är ”vi” i den sista meningen? Är det det tyska partiet eller bara Tyskland? Säger Engels att socialdemokratin ska ”befrämja” kriget ”med alla medel” även om krigshandlingarna från tysk sida, som det i själva verket blev, genomfördes av generalstaben och den vanliga armén med reaktionära medel? Som vi ska se svarade tyvärr inte heller Engels’ artikel på denna fråga. I båda fallen hävdar Engels bestämt att kriget bara går att vinna med revolutionära medel, men det är lika obevekligt att Tyskland måste segra annars ... blir det katastrof. Det är lätt att inse varför krigsvänliga socialister kastade sig över detta prejudikat. Det är också troligen orsaken till att Engels redan i sin artikel började backa från detta sätt att resonera.

I ett svar till Engels den 9 oktober fortsatte Bebel att trycka på sin åsikt att ett ryskt angrepp var nära förestående.²¹ Det han ville göra gällande var att partiet borde sätta fart på sin agitation om denna överhängande utveckling. Bebel underströk det genom att hänvisa Engels till en artikel som han hade skrivit i *Vorwärts* samma dag. I den nämnde Bebel att ”ni – Marx och du – alltid har fört fram samma åsikter [som jag, Bebel, för fram nu? EH] om Ryssland.” Bebel lägger här helt medvetet grunden för det som skulle bli partiets krigsvänliga linje 1914. Engels svarade den 13 oktober:

... Utifrån detta [Engels beskrivning av läget i Ryssland] förefaller det mig uppenbart att man befinner sig på tunn is om man villigt sätter tilltro till våra militära budgetförespråkares försäkningar när de räknar med krig till våren. Precis som det är den ryska diplomatins uppgift att aktivt förbereda för krig ju mindre de är på väg i den riktningen, så är det även generalstabernas uppgift att lura oss genom att säga att det definitivt blir krig i april -92 ... Om vi är övertygade om att det kommer att bryta ut i vår, då kan vi knappast *av princip* vara mot önskemålen om pengar. Och det vore en ganska obehaglig situation för oss. Alla de fjäskande partierna skulle jubla över att de hade rätt och vi skulle tvingas trampa på vår politik sedan 24 år. Och en sådan oförberedd förändring av vår hållning skulle också skapa en oerhörd massa slitningar inom partiet. Och även internationellt.²²

Engels’ utväg ur detta dilemma var av samma sort som vi har sett honom använda förut. Han föreslog ett antal krav och förslag som Bebel och resten av partiledningen kunde ställa, och som skulle göra det möjligt för dem att lägga det politiska ansvaret för krigshotet på regeringen och dess anhängare i parlamentet. Om omröstningen om den militära budgeten gjordes avhängig av att regeringen antog socialdemokratins krav på demokratisering av armén, och om partiets agitation riktade in sig på att avvisa en annektering av Alsace-Lorraine som nyckeln till att avvärja tsarens politiska offensiv, då skulle en av två saker hända. Antingen skulle regeringen gå mot dessa krav

20 *Ibid*, s 162.

21 Werner Blumenberg, red, *August Bebels Briefwechsel mit Friedrich Engels*, London, Haag, Paris: Mouton & Co, 1965, s 446.

22 *Ibid*, s 450.

och partiet kunde vägra att rösta för budgeten utan att verka kallsinniga inför ett verkligt hot mot nationen, eller om landet angreps och stod inför ett nederlag, så skulle regeringen tvingas gå med på krav som skulle försvaga den. I båda fallen kunde socialisterna utnyttja krisen för att undergräva regeringen.

I detta fall tror jag att Engels' sedvanliga taktik är mer än bara det vanliga försöket att bemöta regeringens offensiv. Jag tror att en noggrann genomläsning av Engels' korrespondens med Bebel stöder tesen att han också letade efter ett sätt att låta Bebel backa från en omöjlig ståndpunkt.

Enligt Engels' uppfattning var det ett allvarligare problem hur man skulle hantera den franska chauvinismen. Hur skulle de franska socialisterna reagera på vad som för dem bara kunde se ut som ett svavelosande stöd till Tysklands krigsförberedelser från Bebels sida?

Engels avslutar sitt brev till Bebel:

Jag ska förbereda fransmännen för att ett krig kan tänkas inträffa. Men det är förbaskat svårt att inte göra mer skada än nytta, de här människorna är så känsliga. ...

Enligt min åsikt bör möjligheten av krig – om du så säkert tror att det kommer att bryta ut i vår – diskuteras vid partikongressen, åtminstone i korridorerna.²³

Varnar Engels Bebel för att han står inför en strid om sin krigsvänliga vändning i både det tyska partiet och den internationella rörelsen? Den övergripande tendensen i hans brevväxling är förvisso tydlig. Engels försöker få ner Bebel på jorden utan att angripa honom öppet. Engels tror i själva verket uppenbarligen inte på ett överhängande hot om krig.

Engels' artikel till den franska pressen börjar med antagandet att den franska borgarklassen vill ha krig. Han instämmer i att:

Det finns inget tvivel: i förhållande till det tyska kejsardömet representerar den franska republiken som det är nu revolutionen, visserligen den borgerliga revolutionen men ändå revolutionen. Men i det ögonblick denna republik underkastar sig den ryska tsarens order är det en helt annan sak. Den ryska tsarismen är fiende till alla länder i väst, till och med till borgarklassen i dessa länder.²⁴

Om de tyska socialdemokraterna kommer till makten, fortsätter Engels, kommer frågan om Alsace-Lorraine såväl som Polen att lösas ”i en handvändning”, men är det värt mödan för ”patrioterna i Alsace-Lorraine” att satsa på ett krig där Frankrike och Tyskland kämpar till döds medan Ryssland väntar på att plocka upp smulorna?

Engels fortsätter sedan med att skissera konsekvenserna av ett tyskt nederlag. Han är särskilt orolig för konsekvenserna för den tyska socialistiska rörelsen. Om Tyskland krossades militärt så skulle det åtminstone för en period överväldigas politiskt av en chauvinistisk våg. Kort sagt hävdar Engels att det krig som de franska chauvinisterna planerar är en spegelbild av det krig som Bismarck planerade 1870. Och de tyska socialisterna skulle bli tvungna att reagera på samma sätt som de franska republikanerna gjorde efter Sedan.

Engels upprepade samma resonemang som till Bebel:

Ett krig där ryssar och fransmän invaderade Tyskland skulle, för Tyskland, bli ett krig på liv och död, där det för att säkerställa sin nationella existens skulle tvingas ta till de mest revolutionära medel. Förvisso kommer den nuvarande regeringen inte att släppa lös revolutionen om den inte tvingas till det. Men det finns ett starkt parti som skulle tvinga den till det, eller om så krävs

²³ *Ibid*, s 452.

²⁴ Marx/Engels, *Collected Works*, band 27, s 242.

ersätta den.²⁵

Återigen undviker Engels helt enkelt frågan om vad socialisterna skulle göra om den tyska militarismen förde kriget på sitt eget sätt och vägrade låta sig tvingas att försvara landet på ett revolutionärt sätt. Han avvisar helt enkelt möjligheten. Det bara antas att regeringen i så fall skulle bli störtad. Men Engels lägger till en anmärkning som saknades under hans diskussion med Bebel:

Ingen socialist, oavsett i vilket land, kan önska sig seger i detta krig, varken för den nuvarande tyska regeringen eller den franska borgerliga republiken. Än mindre för tsaren, vilket vore likvärdigt med Europas underkuvande. Det är därför socialister överallt kräver att freden bevaras.²⁶

Engels slutar med sin nu välkända varning att detta krig skulle bli förödande för alla. I den tyska upplagan av artikeln lade han till de avslutande anmärkningarna som jag hänvisade till tidigare. I denna nya avslutning säger han entydigt att krigshotet är över:

Men då påtvingades den ryska krigshetsaren en mäktig broms. Först kom nyheten om att skörden hade misslyckats, och att det fanns alla skäl att förvänta sig hungersnöd. Sedan kom misslyckandet för lånet i Paris, vilket innebar att de ryska statliga krediterna kollapsade.²⁷

Och Engels avslutar sin tyska artikel med följande stycke.

För Europa betyder det för tillfället fred. De ryska krigsivrarna har förlamats för många år framåt. Istället för miljontals soldater som dör på slagfälten dör miljontals ryska bönder av svält. Men vad det får för resultat för det ryska enväldet återstår att se.²⁸

Det är bara en sak att tillägga för att fullborda denna historia. I det just citerade stycket och i brev till Adolf Sorge och Paul (Panajonis) Argyriades,²⁹ betonade Engels hungersnöden i Ryssland som den faktor som omöjliggjorde krig under en tid framåt. Men redan i sitt första brev till Bebel hade han hävdade att hungersnöden gjorde kriget osannolikt! Han hade faktiskt så tidigt som 17 augusti, i ett brev till Laura Lafargue, sagt rakt ut att freden var garanterad på grund av den ryska svälten.³⁰ Det behövs inga ytterligare bevis för att Engels hade bestämt sig för att ta detta speciella krigshot, i motsats till ett allmänt hot, mer på allvar än det förtjänade för att undvika en öppen brytning med Bebel.

Engels' erkännande av det tsaristiska väldets *svaghet* är särskilt intressant i ljuset av Rosa Luxemburgs senare försök att försvara hans artikel från 1892.³¹ Hon betonade med rätta den förändring av statssystemet i Europa som revolutionen 1905 ledde till. Arbetarklassens framträdande som självständig och mäktig kraft gjorde Rysslands gamla "speciella ställning" överspelad. Tsarismen var inte längre en orörlig, "asiatisk", relik från det förgångna. Den var inte längre kontrarevolutionens reservstyrka. Den var inte längre "speciell".

Men Engels' brev gör det uppenbart att han hade förstått det redan 1892. Och hans avslutande stycke i den tyska utgåvan av *Socialismen i Tyskland* avvisade öppet och uttryckligt den gamla politik som hade grundat sig på tsarismens "speciella" särdrag. Fram tills den gamla politiken återupplivades 1914 hade uppfattningen om ett "speciellt" Ryssland försvunnit ur Andra internation-

25 *Ibid*, s 245.

26 *Ibid*.

27 *Ibid*, s 246.

28 *Ibid*, s 250.

29 Se not 12 och 13 ovan.

30 Engels, "Brev till Laura Lafargue", 17 augusti 1891, *Friedrich Engels Paul and Laura Lafargue: Correspondence*, band III, s 96.

31 Se not 11 ovan.

nalens utrikespolitiska resolutioner.³² Och det var Engels som uttryckligen övergav den i denna artikel från 1892.

6. Den franska reaktionen

Engels var lika angelägen om att undvika en frontalkollision med de franska socialisterna som han var att undvika det med Bebel. Som han sa i sitt brev till Argyriades, hade hans främsta intresse under denna händelse varit att ”så långt det låg i min makt förhindra varje möjlighet till missförstånd mellan de tyska och franska arbetarna ...”³³

Att Engels inte blev så framgångsrik i sina ansträngningar som han hade önskat visade sig under efterdyningarna. Bebels uttalanden och Engels’ stöd till dem gjorde att de franska socialister som var närmast knutna till Engels och mest åtskilda från republiken och dess chauvinistiska försvarare, folk som Paul Lafargue och Jules Guesde, hamnade på defensiven. I en brevväxling med en av deras kritiker, Charles Bonnier, klagade Engels på att inte en enda tysk socialist ens skulle tänka tanken att förneka fransmännen rätten att försvara sitt land mot ett angrepp från Tyskland, och att det var de franska socialisternas plikt att försvara Tysklands rätt till självförsvar.³⁴ Problemet med detta resonemang är att alla sidor under varje krig som bröt ut skulle hävda att de handlade i självförsvar, och med tanke på de olyckliga konsekvenser som ett nederlag skulle leda till skulle ett sådant påstående ha ett visst berättigande.

Precis som Lenin senare skulle göra, startade Engels denna debatt utifrån en klar men felaktig ståndpunkt att stöda ena sidan i ett krig på grundval av en jämförelse som inte var på sin plats. Men det var inte en ståndpunkt han kunde leva med. Som han insåg i praktiskt taget allt han skrev vid denna tidpunkt gick det inte att stöda någon regering under det kommande kriget. Till och med i denna artikel betonade han att försvaret av legitima nationella intressen krävde ett revolutionärt angrepp på regeringen. Varför då använda ord som ”landets försvar”, som bortser från just denna punkt? Det lät som en ”hård” linje mot den franska chauvinismen, vilket var vad Engels tänkte sig, men i praktiken hjälpte det både den tyska och franska chauvinismen.

7. Ett nytt skede i kapitalismen?

I sitt första brev till Bebel den 1 oktober hade Engels minimerat krigsfaran från tsaren och den tsaristiska regeringen, försvagade som de var av svält och hotet från revolutionen. Men, fortsatte han, det fanns ett allvarligare långsiktigt hot om krig. Den ryska *borgarklassen*, inte det tsaristiska enväldet, hade intresse av krig. Denna borgarklass, skrev Engels, hade utvecklats ur en klass av oberoende bönder (han använder det ryska ordet *kulak*) som hade tjänat pengar på att destillera och sälja vodka och som leverantörer till regeringen. Den var beroende av tsarismen. Men den hade verkligen intresse av krig:

Om denna bourgeoisies uppmärksamhet trycker på i riktning mot krig, så beror det bara på att den har förvandlat panslavismen till något materiellt, eller rättare sagt har den avslöjat dess materiella grundvalar: utvidga den inhemska marknaden med hjälp av annekteringar. Härav följer den fanatiska slavofilismen, det vildsinta hatet mot Tyskland – fram till för 20 år sedan låg Rysslands handel nästan uteslutande i tyska händer! – och judeförföljelserna. Denna tarvliga, okunniga bourgeoisie som inte kan se längre än näsan räcker förtjänar förvisso krig och agiterar för det i pressen.

32 Men se Hal Drapers *War and Revolution: Lenin and the Myth of Revolutionary Defeatism* för en diskussion om det korta återupplivandet av ”Ryssland speciella ställning” under det rysk-japanska kriget.

33 Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 398.

34 Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 498-500, 503.

Engels fortsätter och skriver att borgarklassen utgör det enda verkliga hotet mot tsarismen, eftersom adeln inte längre kan utmana regimen och proletariatet ännu inte är förmöget att göra det:

... Och en palatsrevolution eller ett lyckat *attentat* kan idag bara föra bourgeoisie till makten, oavsett vem som utdelar slaget. Denna bourgeoisie skulle förvisso kunna kasta sig ut i krig ännu mer beredvilligt än tsaren.³⁵

Detta resonemang är en utveckling från ämnet i Engels brev eftersom han *där* bara hävdar att Bebels rädsla för *tsaristisk* aggression är överdriven, åtminstone på kort sikt. Men det är synd att Engels inte tänkte igenom detta resonemang. Inte bara var dess beskrivning av klassallianserna i Ryssland under Första världskriget anmärkningsvärt riktiga – borgarklassen *var* mycket ivrigare att kriga än dynastin och dess anhängare – utan hans tankegång kunde mycket väl ha väglett Engels ur det svåra dilemma som delvis var ansvarigt för den tvetydiga inställning han intog under sin tvist med Bebel.

För Engels, och för Marx före honom, var det dynastiernas förkapitalistiska imperialism som var huvudorsak till kriget och det största krigshotet. Mellan 1815 och 1870 försökte dynastierna gemensamt kväva revolutionen samtidigt som var och en av dem försökte utvidga sig på de andras bekostnad. Och det tsaristiska Ryssland var den mest dynamiska av dessa dynastiska imperialismerna. Borgarklassen, å sin sida, slets mellan att utfärda revolutionära appeller till folket mot dynastierna och att motvilligt acceptera de sistnämnda av rädsla för de förra. I båda fallen lutade borgarklassen åt att vara mot de imperialistiska krig som fördes för rent dynastiska intressen, och den ogillade de kostnader som det innebar att vidmakthålla de stående arméer som krävdes för dessa syften. Från stycken som de i *Socialismen i Tyskland* som har citerats tidigare, med innebörden att ”den ryska tsarismen är fiende till alla länder i väst, till och med till borgarklassen i dessa länder”, framgår det tydligt att det var detta teoretiska system som fortfarande dominerade Engels’ tänkande 1891.

Men Engels’ brev klargör att han ansåg att tsaren 1892 hade blivit den underordnade parten i den fransk-ryska alliansen. Vilken var den teoretiska förklaringen till att den franska borgarklassens politik var för krig? Naturligtvis fanns frågan om Alsace-Lorraine, men Engels såg det helt tydligt som en fråga som borgarklassen *utnyttjade* för att piska upp chauvinistiska stämningar. Vad piskade upp *dem*? Engels utveckling i brevet till Bebel den 1 oktober var ett av ett antal stycken där han på samma nonchalanta sätt pekade på borgarklassens nya, aggressiva imperialism.³⁶

Som vi såg i förra kapitlet var i själva verket både han och Marx väl medvetna om den franska och tyska borgarklassens chauvinistiska känslor 1870. Ändå betonade Internationella Arbetarassociationens officiella uttalanden att det var Bonapartes och Bismarcks dynastiska ambitioner som var drivkraften bakom konflikten.

Det vi har här är en teoretisk eftersläpning. Engels insåg kanske tidigare än någon annan att det fransk-preussiska kriget hade lett till att Europas statssystem hade förändrats på ett dramatiskt sätt. I sitt politiska svar låg han långt före sina samtida och han förekom Andra internationals krigsfientliga vänster, men han satte sig aldrig ner för att tänka igenom vad denna förändring innebar teoretiskt. Han gjorde inte det Lenin skulle göra med sin *Imperialismen, kapitalismens högsta stadium*. Och det innebar att han när han blev tvungen att försvara *sin* politik, som han blev 1891, befann sig i underläge. Bebel kunde utnyttja hans och Marx’ tidigare skrifter – givetvis citerade på ett tendentiöst sätt – till förmån för sin krigsvänliga strömning.

8. Fördröjning

Engels’ artikel och hans försvar av den är en del av en förlegad kvarleva från perioden före 1870, då

35 Blumenberg, *op cit*, s 437.

36 Engels, ”*Brev till N. F. Danielson*”, 29-31 oktober 1891, på marxists.org, är ett bra exempel.

Preussen rimligtvis kunde behandlas som en marionett till tsaren och Bonaparte. 1914 kastade sig de krigsvänliga socialisterna över Engels' artikel, vid en tidpunkt då den hade blivit ett ännu mer ovidkommande eko från ett ännu mer avlägset förflutet. Men redan när Engels lade fram den 1891 var han uppenbarligen obekvämd med denna variant av "revolutionär försvarsvänlighet". I sin artikel, och i sitt svar till Bonnier, modifierade han begreppet så mycket att det försvann.

Till och med i händelse av ett försvarskrig mot det tsaristiska Ryssland, pekade Engels ut den preussiska militarismen som huvudfienden. Han lappade ihop sina formuleringar i ett fåfängt försök att förhindra att Bebels krigsvänliga artiklar och tal missförstods – eller blev förstådda. Han hade trots allt gjort Guesde och Lafargue samma tjänst när *de* flörtade med chauvinismen vid Boulangerkrisens höjdpunkt. I båda fallen gjorde han sitt bästa för att upprätthålla freden mellan de franska och de tyska socialisterna, samtidigt som han pressade båda att förbli ståndaktiga mot den ökande antisocialistiska, patriotiska hysterin hemma. Det var en uppgift som krävde en hel del diplomati från en man som var "utlänning" i ögonen på både de franska och tyska chauvinisterna.

Kapitel 7. Att bränna ner kejsarens palats

Under de sista åren av sitt liv försökte Engels utarbeta ett politiskt svar på den annalkande krigsfaran. Han utarbetade faktiskt en taktik som de revolutionära socialisterna tvingades uppfinna på nytt under Första världskriget, eftersom den socialdemokratiska ledningen gjorde sitt bästa för att begrava Engels' politik efter att han själv hade kremerats. Det Engels kom att inse var att nyckeln till revolutionen under en era av allmän rösträtt och allmän värnplikt var ett militärt uppror.

1. Kan Europa nedrusta?

I mars 1893 publicerade *Vorwärts*, det tyska partiets officiella organ, en rad artiklar av Engels under den övergripande titeln *Kan Europa nedrusta?*, och gav senare ut verket som en broschyr. Orsaken till artikelserien var att regeringspartierna hade lagt fram en proposition i riksdagen som krävde en utökad militärbudget. Vid denna tidpunkt var det absolut inte frågan om att socialdemokratin skulle stöda propositionen. De liberala parlamentsledamöterna var i detta skede fortfarande vältaligt antimilitaristiska, och de föreslog att tjänstgöringstiden skulle begränsas till två år. Det var ren demagogi. De förväntade sig inte att propositionen skulle gå igenom, men förslaget fick socialdemokraterna på defensiven. Om de stödde liberalerna skulle deras rykte som opatriotiska spås på, och deras egna anhängare kunde inte förväntas vara entusiastiska över en allians med arbetsköparnas liberala företrädare. Det försatte dem också i ett läge där de antydde, att om denna förändring accepterades så skulle de överge sin principiella vägran att rösta på en militärbudget. Bebel bad Engels om råd, i hans egenskap av militär expert.¹ Han fick mer än han räknade med. Engels svarade med en artikelserie i fem delar som skisserade förslagen till en socialdemokratisk proposition om militära reformer. Engels' propositionsförslag lades aldrig fram av den socialdemokratiska parlamentsgruppen. Vi kommer att inse varför.

Engels försökte visa partiet hur parollen om allmän värnplikt i en civil milis kunde användas för att utnyttja befolkningens ökande farhågor för krig och den utbredda förbittringen över de okontrollerade ekonomiska kostnaderna för kapprustningen. Broschyren/serien orsakades förvisso delvis av de spänningar som den fransk-ryska alliansen gav upphov till inom de franska och tyska rörelserna. Men i grund och botten var det ett genomtänkt svar från Engels' sida på Bebels vacklan under de föregående arton månaderna.

Formellt var artikelserien och broschyren ett försök från en välkänd "militär expert" att visa att det militärt gick att grunda landets försvar på civila reserver med en mycket kort obligatorisk tjänstgöringstid. Till sin innebörd var den ett angrepp på den stående armén. Engels hävdade att den dåtida militära disciplinen och dess meningslösa exercis inte alls behövdes för att försvara landet. Den behövdes bara i en armé vars viktigaste funktion var att angripa främmande länder och kväsa civilbefolkningen på hemmaplan. Det enda som kunde fylla denna funktion var en armé som hölls skild från civilbefolkningen med hjälp av många års tjänstgöring och meningslös disciplin, det som tyskarna kallade *kadavergehorsam* (att lyda som en zombie [kadaverdisciplin på svenska – öa]).

Det specifika förslag som Engels förespråkade var tänkt att vara ett förslag som en socialdemokratisk regering kunde ställa till de andra europeiska länderna eller som den socialdemokratiska riksdagsdelegationen kunde föreslå att den nuvarande regeringen skulle anta. Och det var enkelt. Sammankalla en internationell konferens för att utarbeta ett avtal som omedelbart skulle begränsa tjänstgöringstiden i alla länder som skrev under det och sedan under en period av fyra eller fem år gradvis införa ytterligare förkortningar. Resultatet skulle bli ett europeiskt statssystem som var beroende av arméer som bestod av korttidsutbildade och stora civila reserver. Inget land behövde

¹ Bebel, "Brev till Engels", i Blumenberg, *op cit*, s 661-664. Den faktiska anmodan finns i ett PS.

frukta invasion och inget land skulle kunna gå till angrepp.

I denna serie iklädde sig Engels masken av en sansad, måttfull, praktisk, väl bevandrad militär expert. Hans förslag till överenskommelse skulle införas gradvis, inte utfärdas som ett ultimatum. Den minskade tjänstgöringstiden skulle uppnås i en rad steg. Och den var beroende av en internationell överenskommelse mellan stormakterna som de befintliga regeringarna inte skulle och inte kunde sluta.* Denna måttfulla attityd har i alla de fall jag har återfunnit fullständigt lurat dagens historiker. De avfärdar Engels' förslag som "utopiska". Första världskriget var en så brutal, blodig, mekaniserad och industrialiserad händelse att ingen kunde tänka sig att en lätt beväpnad civil milis kunde spela en roll i det. Men det var just poängen.

Som vi har sett var Engels mycket väl medveten om att nästa krig skulle leda till ett blodbad. Han visste vad de vapen som de kapitalistiska staterna hade i slutet av 1800-talet kunde åstadkomma. Det han föreslog var en sorts *politisk krigföring*. Först och främst politisk krigföring mot den tyska regeringen, som om den gick mot denna synbarligen lindriga åtgärd skulle tvingas medge sina egna aggressiva planer mot utländska och inhemska fiender. I händelse av en socialdemokratisk seger i Tyskland skulle den politiska måltavlan bli de utländska regeringar som hyste liknande planer mot *sina* fiender.

En sak är särskilt intressant i denna broschyr. Måltavlan här är den franska chauvinismen, som var ett svar på det preussiska imperium som Bismarck byggde,. Engels tillbakavisar uttryckligen hotet från Ryssland.²

Den civila milisens värde låg inte i dess förmåga att besegra en utländsk eller inhemsk yrkesarmé militärt, utan i dess förmåga att undergräva arméns stridsvilja. Hur ofta har inte gerillaarméer med folkligt stöd visat sig överlägsna tekniskt mäktigare reguljära arméer till och med på 1900-talet, då den militära teknologin har utvecklat ännu mer fruktansvärda vapen.

Men i denna artikelserie har inte Engels som mål att visa eller argumentera för milissystemets överlägsenhet på ett abstrakt plan. Det som gjorde förslagen i dessa artiklar så farliga för regeringen var deras "måttfullhet". De kunde inte avvisas som opraktiska. Engels betonade själv detta i ett brev till Lafargue som förklarar exakt vad hans syfte var. Tilldragelsen var den socialistiska representanten Edouard Vaillants proposition om en milis i den franska församlingen. Det var en proposition som Engels ansåg att man inte kunde ta på allvar:

Om det ska läggas fram en proposition som bourgeoisien och militären inte kan göra giltiga invändningar mot måste man därför ta hänsyn till detta faktum [att det kommer att ta en period på flera år för att utveckla ett effektivt milissystem]. Det var vad jag försökte göra i de artiklar som publicerades i *Vorwärts* förra året och som jag skickade till dig ...

Vaillants proposition behöver ändras betydligt av någon som känner till vad som är vad i militära angelägenheter, den innehåller saker som skrivits i all hast och inte klarar av allvarliga argument.³

Eftersom varken de tyska eller de franska socialistpartierna hade möjlighet att få igenom sina propositioner, så hävdar inte Engels att propositionen är opraktisk *som proposition*. Det var uppenbart. Han säger att den är opraktisk *som propaganda*. En effektiv propaganda mot chauvinismen måste säga saker som inte gick att tillbakavisa. Om socialisterna verkade föreslå löjliga och dåligt genom-

* Men som vi förklarar nedan tog Engels faktiskt upp möjligheten att Tyskland, eller förmodligen något annat europeiskt land, åtminstone skulle *ta de första stegen* mot att ersätta den stående armén med en civil milis. Återigen understryker detta det faktum att Engels' "blygsamma förslag" är tänkt som ett politiskt fälttåg. Att inleda en process av ensidig nedrustning är bara meningsfull om man talar över huvudet på andra regeringar direkt till deras folk.

2 Marx/Engels, *Collected Works*, band 27, s 383 ff.

3 Engels, "Brev till Paul Lafargue", 3 januari 1894, *Correspondence*, band III, s 322.

tänkta motioner i en fråga som det nationella försvaret, så skulle chauvinisterna vinna på det och då vore det bättre att inte säga någonting.

Efter Första världskriget var den socialistiska rörelsen starkt påverkad av Lenins paroll om ”revolutionär defaitism” (som föraktfullt avvisade risken att besegras av en fientlig makt), och den hade en benägenhet att betona att den enda möjliga antiimperialistiska ståndpunkten var att principiellt vara mot militärtjänstgöring. Till största delen ignorerades Engels’ uppfattning.

2. *Revolutionens armé*

I sina detaljer är broschyren en pacifistisk mardröm. Alla tonåriga män som var fysiskt lämpade för uppgiften skulle tränas för strid.* Det skulle genomföras som en del av deras skolutbildning, och vid ett tillfälle föreslår Engels, uppenbarligen med glimten i ögat, det som en lösning på problemet vad man skulle göra med pensionerade furirer som var omöjliga att anställa.

Men det som börjar som en pacifistisk mardröm förvandlas snabbt till en preussisk officers mardröm. Efter ett kort stycke som beskrev den svåra omvandling som exercisinstruktörerna skulle tvingas genomgå om de skulle lära sig att undervisa oregerliga skolpojkar i militära färdigheter istället för vettskrämda rekryter, ägnar Engels avsevärt utrymme åt frågan om militär disciplin i en folkmilis. Efter att ha beskrivit de brutala metoder som användes för att ”knäcka” nya rekryter inom den preussiska militären, hävdar Engels att disciplinen i en demokratisk milis skulle vara annorlunda. Den skulle inte riktas mot bångstyriga rekryter utan mot brutala officerare:

... Med den slätborrade mynningsladdaren var det under en manöver en enkel sak att släppa ner småsten i gevärspipan ovanför den lösa patronen, och det var på den tiden ingalunda ovanligt att hatade officerare råkade bli skjutna under manövrar ... Med den småkalibriga bakladdaren är det inte längre möjligt att göra det så lätt och diskret. Av den anledningen visar arméns självmordsstatistik på ett ganska riktigt sätt hur mycket soldaterna plågas. Men om skarp ammunition används i ”skarpa lägen” så finns det all anledning att undra om den gamla praktiken inte återigen fått sina förespråkare, det sägs ju ha ägt rum här och där under de senaste krigen ...⁴

Tydligen hade masken som objektiv expert glidit av lite för mycket för Bebel. I ett brev den 28 februari 1893 skriver han att tycker att stycket gick att misstolka och att författaren kan misstänkas *förespråka* sådana åtgärder. Han försökte övertala Engels att stryka dessa meningar.⁵

Det var förstas ett gammalt demokratiskt krav att ersätta den stående armén med en civil milis. Det härrörde åtminstone från det amerikanska frihetskriget. Engels hade sedan en tid diskuterat schemat i sin privata brevväxling, men detta var ett offentligt uttalande i partiets officiella, ledande, tidning. Och Engels föreslog det inte som en aspekt av det framtida socialistiska samhället utan som ett omedelbart krav för det största partiet i det militärt starkaste landet i Europa. Den socialdemokratiska partiledningens reaktion visade hur långt de bästa av dem hade glidit iväg från Marx’ och Engels’ revolutionära politik.

I sitt brev den 28 februari⁶ vände sig Bebel inte bara mot att Engels på ett provocerande sätt nämnde något som var liktydigt med myteri, och kunde göra att partiet bestraffades av de militära myndigheterna, utan han förde också fram andra, motsägelsefulla, invändningar mot Engels’ proposition. En sådan proposition, hävdade han, skulle aldrig kunna genomföras eftersom militarismen gav

* I brevet till Lafargue som citerades ovan kritiserade Engels Vaillants militära proposition på grund av att den tydligen tog med flickor i utbildningen! Men det vore malplacerat att göra feministiska angrepp på Engels här. Han var inte ute efter att integrera militären utan undergräva den.

4 Marx/Engels, *Collected Works*, band 27, s 389.

5 Blumenberg, *op cit*, s 669.

6 *Ibid*, s 669-670.

affärsvärlden alltför stora förtjänster och erbjöd adelns och borgarklassens söner alltför mycket latmansgöra. De borgerliga liberalerna skulle aldrig stöda ett allvarligt försök att skära ner på militären, trots de katastrofala ekonomiska konsekvenserna av skatterna som krävdes för att stöda den. Om socialdemokratin verkligen föreslog en sådan lag, så skulle de indirekt förneka sin långvariga tradition att vägra att överhuvudtaget rösta för den militära budgeten.

Som Bebel rapporterade till Engels den 12 mars, kompromissade liberalerna till slut med regimen och hela affären blåste över. Det blev bara en oviktig diskussion om hur man skulle förbättra armén. Bebel skrev till Engels:

Det är omöjligt för oss att använda ditt militära förslag. Av taktiska skäl kan vi inte stöda den plan på tvåårig tjänstgöring som ligger till grund för de Progressivas och de andra [borgerliga oppositions-] partiernas ståndpunkt. Och vi kan inte på något sätt stöda den nuvarande armén på grund av militärkommandots aristokratiska karaktär och arméernas inre organisation – krigsrätt, militärdomstolar, etc., etc.⁷

Men Engels' artikel var ju ett angrepp på detta militära system, och hans propositionsförslag var ämnat att ta initiativet från de liberala kritikerna av militären genom att förelägga dem en plan som skulle undergräva det existerande militära systemet. Och dess revolutionära antimilitaristiska, officersfientliga ton var en av de saker som avskräckte Bebel.

Bebels invändningar visar mycket klart att partiets berömda vägran att rösta för militärbudgeten hade en konservativ karaktär. Till skillnad från Engels' förslag, som på allvar utmanade liberalerna och verkligen kunde ha förbryllat dem att öppet gå emot regeringen, så innebar den traditionella "principiella" ståndpunkten att partiet lade ner rösten. Det betydde att partiet inte hade något svar på frågan om hur man skulle försvara landet i händelse av ett allmänt europeiskt krig. Den garanterade nästan att partiet skulle falla samman inför ett sådant hot. Och det fanns en alltmer inflytelserik flygel inom partiets höger som av just det skälet var nöjda med att lämna frågan om militarismen och partiets motstånd mot den till "principernas" sfär. Men *deras* verkliga uppfattningar skulle inte visa sig förrän i augusti 1914. Det faktum att Bebel och personer som han underlät att driva Engels' taktik vidare gjorde det möjligt för denna flygel att inta en vänsterpose eftersom det *var* just en pose.

3. "... och den tyska armén är vår"

Bebels rädsla för Engels' knappt dolda uppmaning till myteri var ett förebud om vad som komma skulle. Sedan åtminstone 1866 hade Engels betonat hur viktigt det preussiska användandet av allmän värnplikt var ur revolutionär synvinkel. Att denna ärkereaktionära regim började använda den i den moderna krigföringen tvingade alla länder att "bevärna folket". Och det vid en tidpunkt då socialistpartierna var en växande kraft i varenda europeiskt land. Det var den existerande samhällsordningens akilleshäla.

Och det löste ett problem som hade plågat Engels sedan kuvandet av Kommunen. Enligt Engels var den gamla taktiken med barrikadstrider, som hade kännetecknat varenda revolution sedan 1789, förlegad. För att lyckas hade även den taktiken varit beroende av att undergräva arméns vilja att kämpa. Men den förutsatte också att trupperna faktiskt stod ansikte mot ansikte med folket på barrikaderna. Det moderna artilleriet och det moderna sättet att planera städerna (modernt i Engels' termer) gjorde det onödigt. Barrikaderna med deras nu ansiktslösa försvarare kunde sprängas i stycken från kilometervis avstånd. Engels beskrev sitt dilemma för Paul Lafargue:

Du har sett rapporterna i tidningarna om de nya projektilernas ohyggliga effekter i Dahomey ...

⁷ *Ibid*, s 671-672.

Det är en utmärkt sak för att bevara freden, men också för att minska lusten hos de så kallade revolutionärerna, vars utbrott våra regeringar räknar med. Barrikadernas och gatustridernas era är slut för gott. *Om militären strider* är det vansinne att göra motstånd. Därav behovet att hitta en ny revolutionär taktik. Jag har funderat över detta sedan ett tag och har inte har bestämt mig ännu.⁸

Engels kom alltmer att se lösningen i att socialistpartiet skulle växa med hjälp av aktivitet under valen. Men målet med denna aktivitet var inte bara att erövra parlamentsplatser. Engels uttryckte sig enkelt och otvetydigt i en kort mening i ett brev till Laura Lafargue. I en rapport om socialdemokraternas segrar i lokalval där väljarna var bönder och lantarbetare i östra Preussen (som var den traditionella källan till den preussiska arméns kanonmat, Bismarcks älskade ”pommerska grenadjärer”) utropade Engels ”... om vi får landsbygdsdistrikten i Preussens sex östligaste provinser ... är den tyska armén vår.”⁹

4. Kampen om Klasstriderna i Frankrike

Det var kring denna fråga Engels hamnade i allt hårdare opposition till det tyska partiets ledning, inklusive – man är frestad att säga speciellt – August Bebel. Återigen på önskemål från partiledningen skrev Engels 1895 inledningen till en ny utgåva av Marx’ *Klasstriderna i Frankrike*. I denna inledning skisserade han ett program för den tyska socialdemokratin som, på ett så tydligt sätt som censorerna tillät, föreslog att de skulle använda valsyste­met för att underminera armén. Och han gjorde det samtidigt som riksdagens konservativa partier övervägde att införa en ny ”antisubversiv” lagstiftning som skulle förbjuda den socialdemokratiska rörelsen, som bara fyra år tidigare hade rest sig ur illegaliteten.

Engels stod inför en svår uppgift. För det första var han, som vi har sett, bekymrad över hur det skulle gå för ett väpnat uppror mot en disciplinerad, tungt beväpnad modern armé. För det andra måste han undvika att ge den preussiska monarkin ursäkter för den kupp som han tillsammans med alla andra förväntade sig. Det var livsviktigt att socialisterna skulle framstå som försvarare av den representativa regeringen mot monarkin. Men en alltför öppen framställning av partiets monarkifientliga mål kunde ge förevändning för en olagligförklaring och grumla de politiska vattnen. Slutligen måste Engels brottas med det faktum att de personer, i synnerhet Bebel, som hade stött honom under den tidigare underjordiska kampen klart hade visat att de inte skulle följa honom den här gången.

Efter att utförligt ha beskrivit de svårigheter som gjorde att det inte längre var lämpligt med barrikadstrider under ett upprors *inledande stadier*, gjorde Engels en detaljerad jämförelse med det romerska kejsardömet slutperiod. Det var i denna Aisoposfabel han skisserade den strategi som partiet borde driva gentemot den hotande kuppen. Som ett försök att kringgå sina interna kritiker och undvika att verka uppmana till ett militärt myteri, var Engels’ knep kanske lite väl genomskinligt.

Det är nu nästan exakt 1.600 år, sedan likaledes ett farligt omstörtningparti hemsökte det romerska riket. ... Detta omstörtningparti, vars medlemmar var kända under namnet kristianer eller kristna, var också starkt representerat i hären. Det fanns hela legioner, som var kristna. När de kommenderades att tjänstgöra som hedersvakt vid den hedniska statskyrkans offerceremonier, drev omstörtning partiets soldater sin fräckhet så långt, att de som protest fäste sitt partis särskilda symbol – korset – på sina hjälmar. Till och med de överordnades sedvanliga kaserntrakasserier var fruktlösa. ...

8 Engels, ”Brev till Paul Lafargue”, 3 november 1892, *Correspondence*, band III, s 207.

9 Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 17 augusti 1891, *ibid*, band III, s 98.

Som svar på denna utmaning inledde kejsar Diocletianus våldsamma förföljelser av de kristna – de sista skulle det visa sig. Engels jämförde öppet, nästan som om han utmanade Hohenzollerns kejsare att agera, dessa förföljelser med den föreslagna ”antisubversiva” lagstiftningen 1894.

Men även denna undantagslag [kejsar Diocletianus’ förordning] blev verkningslös. De kristna rev helt fräckt ner den från murarna, ja, de lär t.o.m. ha satt eld på kejsarens palats i Nikomedia under hans vistelse där.¹⁰

Det tyska partiets exekutivkommitté roades inte av denna fabel. Kommitténs sekreterare, Richard Fischer, skrev till Engels och förklarade de invändningar som hela partiledningen hade mot hans inledning och pressade honom att stryka flera stycken.

Du måste själv medge att en illvillig motståndare inte kommer att ha några svårigheter att framställa kärnan av ditt resonemang som: 1) att vi erkänner att vi för närvarande inte gör revolution på grund av att vi fortfarande inte är starka nog, på grund av att armén ännu inte är tillräckligt besmittad – vilket är ett argument [quad erat demonstrandum] för förslaget om antisubversiva lagar och 2) att vi i händelse av krig eller andra allvarliga förvecklingar, precis som Kommunen skulle höja upprorsfanan inför ett fientligt angrepp etc.¹¹

Men alla, illvilliga eller välvilligt inställda, som hade läst vad Engels sedan 1866 hade skrivit om konsekvenserna av allmän värnplikt skulle ha insett vad han skrev. Fischer gjorde rätt i att hävda att ingen lät sig luras av Engels’ Aisoposfabel. Men Engels försökte ju inte lura någon. Han gjorde bara sitt bästa för att blidka censorn.

Det utbröt ett politiskt och litterärt gräl om detta försök att censurera Engels som fortsatte långt efter hans död, och det trasslades ihop med en rad senare partidebatter inom den tyska och internationella rörelsen. Historien är alltför invecklad för att behandlas här. Den förklaras i en separat not. Men huvudpunkten kan förklaras kortfattat. När Engels oväntat dog hade han slagit in på en politisk linje som ställde honom i allt större konflikt med den tyska socialdemokratins ledning, inklusive Bebel. Det var en konflikt om partiets inställning till den preussiska staten under det kommande kriget. Den tyska partiledningen flyttade sig tum för tum mot en politik av samhällsfred i ett sådant nödläge. Engels var för att utnyttja krisen för att bränna ner kejsarens palats.

10 Engels, Inledning till *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxists.org.

11 *Sozialistische Monatshefte*, oktober 1926, s 676.

Specialnot A: Rosdolsky mot Rosdolsky

Kapitel 2 i denna bok försökte begripa Engels' artiklar om de "icke-historiska" folkens svar på revolutionen 1848. I det kapitlet nämnde jag hur marxologer hade använt detta material på ett felaktigt sätt för att framställa Marx och Engels som tyska chauvinister och till och med urnazister som drevs av ett rashat.¹ Oavsett den aktuella marxologens politiska uppfattning är metodologin i samtliga fall densamma. Det görs inga försök att förklara för läsaren vad som diskuteras, och därmed inga försök att förklara vilken ståndpunkt Marx och Engels tillsammans eller var för sig försvarar. Istället överöses läsaren med utdrag som tas ur sitt sammanhang, och som för att få avsedd effekt är beroende av Marx' och Engels' ofta förekommande användning av den sorts ras- och etniska terminologi som var vanlig på deras tid *och därmed inte visar författarens speciella åsikter*. Chockad av något som i dagens klimat skulle vara ett oacceptabelt språk till och med i konservativa kretsar, märker inte läsaren att marxologen inte har förklarat vad som pågår eller vad Marx och Engels tyckte om vad som pågick. För den delen vet inte läsaren ens vad marxologen tycker om den fråga som läsaren får förbli okunnig om.

1986 gavs det ut en engelsk översättning av en bok om *Engels och de "icke-historiska" folken: den nationella frågan under revolutionen 1848*² som verkade vara ett undantag. Författaren Roman Rosdolsky var en lärd person vars gebit var 1800-talets jordbruks- och nationella rörelser. Han var också författare till en vida respekterad analys av ursprunget till Marx' *Kapitalet*.³ Politiskt stod han till vänster och var marxist. I Rosdolskys fall var det inte bara en intellektuell eller akademisk inställning. Som ung var han medlem i det ukrainska socialdemokratiska partiet och medlem i den fraktion som under det ryska inbördeskriget kom att stöda bolsjevikerna. Han blev en av de teoretiska ledarna i västra Ukrainas kommunistiska parti. Enligt professor John-Paul Himka – som har översatt Rosdolskys monografi om Engels och den nationella frågan 1848 – hade Rosdolsky i slutet av 1920-talet uteslutits ur partiet på grund av sin antistalinism, och som så många andra försökte han ompröva marxismen genom att gå tillbaka till Marx. Hans studier av jordreformerna och revolutionerna i Östeuropa drevs av detta syfte och inte enbart av akademiskt intresse. Det var historien och hans egna politiska erfarenheter som tilldelade honom dessa ämnen, inte hans professorer.

Professor Himka beskriver Rosdolskys decennielånga kamp för att få vänstern att uppmärksamma sitt material. När hans monografi slutligen gavs ut på tyska 1964 och därefter på engelska 1986 så hittade den en publik. Seriösa studenter av denna omdebatterade fråga söker sig till Rosdolsky för vägledning, och hans verk har haft en betydande inverkan på hela diskussionen. Och det är problemet.

Trots sitt allvar och sin uppenbara goda vilja, trots sitt förflutna och trots sina politiska uppfattningar – som faktiskt ligger nära de som Engels egentligen hade – har Rosdolsky skrivit en redogörelse som fullständigt förvränger bevisen. Ingen av de antimarxistiska smådeskrifterna har i detta avseende överträffat Rosdolskys monografi. Skälet till denna paradox är inte uppenbart även om vi kommer att ge ett försök till förklaring i slutet på denna not. Men först måste vi dokumentera förvanskningens omfattning.

För det första: trots verkets titel handlar det egentligen inte om Engels' blunder, hans användande av Hegels metafysiska kategori "icke-historiska folk". Istället försöker Rosdolsky förklara, eller rättfärdiga, Engels' misstag genom att tillskriva honom en ståndpunkt som han inte hade. Och det

1 "Ot redatskij", *Kontinent*, nr 9 (1976), s 265.

2 Roman Rosdolsky, *Engels and the 'nonhistoric' peoples : the national question in the Revolution of 1848*, Glasgow : Critique, 1986.

3 Roman Rosdolsky, *"Kapitalets" tillkomsthistoria*, 2 band, Göteborg : Röda bokförlaget, 1977-1979.

enda sättet att göra det är att censurera Engels' skrifter (Marx ignoreras till stor del) så mycket att han framställs som att ha en ståndpunkt som är motsatsen till den han faktiskt försvarade.

I korthet är Rosdolskys tes att Engels räknade med en mer eller mindre omedelbar övergång från en borgerlig till en proletär revolution.⁴ Med tanke på denna bedrägliga förhoppning var inte Engels och Marx alltför nogräknade med vilka revolutionära allierade de valde. I synnerhet valde de den polska och ungerska adeln tillsammans med den tyska borgarklassen eftersom de var *absoluta* fiender till den byråkratiska absolutismen och därför att deras seger bara kunde öppna vägen till den proletära revolutionen. Engels och Marx kände inte till, och brydde sig inte om, problemet med dessa "revolutionära demokraters" förtryck av bönderna och de etniska minoriteterna. Hursomhelst trodde Marx och Engels att både bönderna och de små etniska grupper som var skingrade över hela Öst- och Centraleuropa var medeltida relikter som med nödvändighet måste försvinna i och med den moderna civilisationens seger.

Som en något parodierad version av delar av *Kommunistiska manifestet* har denna skiss vissa förtjänster. Men som band 2 av detta verk bevisade på ett utförligt sätt var dessa i vida kretsar missbrukade delar av Manifestet en avvikelse.⁵ Och det var en avvikelse av Marx, inte Engels. Ännu viktigare är att Rosdolskys tes inte handlar om Kommunistiska manifestet utan *NRZ* och dess politik gentemot den demokratiska revolutionen och bonderevolutionerna i Östeuropa. Här har inte Rosdolsky något att luta sig mot. Hans tes tillåter honom att "ursäkra" Engels, och tillskriva hans linje om "icke-historiska folk" till överdriven entusiasm och "underskattning av bönderna". Men oavsett hur goda intentioner den har, så är Rosdolskys tes både en förvrängning av Engels' åsikt om jordbruksrevolutionen 1848 och ett misslyckande att förstå de verkliga bristerna i Engels' (och Marx') behandling av den nationella frågan.

1. Marx och Engels om 1846

Centralt i Rosdolskys resonemang är upproret i Polen 1846, den polska demokratins reaktion på det, och Marx' och Engels' påstådda stöd till den "demokratiska" polska adeln under detta uppror. I sitt försvar av denna tes lutar sig Rosdolsky på en rad indirekta argument, eftersom han inte kan lita till Marx' och Engels' *uttryckliga* uttalanden om jordbruksrevoltens roll i Östeuropa.

Ett knep är att använda citat från Engels där han *betonar* de ungerska, tyska och polska demokraternas antifeodala program och tillkännagivanden. Rosdolsky går sedan vidare och hävdar att demokraten i fråga bara låtsades stöda böndernas krav. Det finns ett antal exempel på användningen av detta knep.⁶ Men vad bevisar det? Att Engels, när han skrev mitt under en revolution, med de kommunikationsmedel som stod till buds för en tidningsredaktör 1848, ofta var omedveten om information som finns tillgänglig för forskare hundra år senare? Det är något ganska uppenbart som inte säger någonting om Engels' politik. Det de citat Rosdolsky använder egentligen visar är att Engels verkligen *var* intresserad av jordbruksfrågan och att han *verkligen* ansåg den vara avgörande för revolutionen. Rosdolskys kräver att Engels antingen var likgiltig inför eller okunnig om bonderörelsen.

Men det ligger mer i dessa citat än det. Engels skrev som propagandist. Jag använder inte ordet i vår samtida betydelse. Han ljög inte "för sakens skull". Det han försökte göra var att *påverka* revolutionens utgång, inte bara rapportera om den. När *NRZ* tryckte en kommentar av en demokratisk med-

4 Rosdolsky, *Engels*, s 4. Det är i själva verket översättarens, professor Himkas, sammanfattning av Rosdolskys tes.

5 Hal Draper, *Karl Marx' revolutionsteori Band II*, på marxistarkiv.se, s 140 f. [På svenska även i *Marx och Engels om den permanenta revolutionen*, på marxistarkiv.se, s 18 f.] Se även H Draper, *The Adventures of the Communist Manifesto*, Berkeley: Center for Socialist History, 1994, s 227 f.

6 Se speciellt kapitel I, om tjeckerna, för denna tillämpning.

lem i den polska adeln eller ett tal av en vänsterdemokratisk representant i Frankfurtsförsamlingen så gjorde den det för att uppmuntra dessa politiska strömningar. Att de flesta av dessa demokrater var halvhjärtade och försagda i försvaret av sina egna intressen, för att inte tala om sina verkliga eller möjliga klassallierades intressen, var förvisso uppenbart för Marx och Engels. Det var uppenbart för varje intelligent observatör, inklusive de personer som organiserade kontrarevolutionen. Än större anledning för Marx och Engels att uppmuntra dessa demokrater, som försagt höll på att röra sig i rätt riktning. Marx och Engels skulle naturligtvis ha kunnat hållas ansvariga om *NRZ* konsekvent hade undvikit all kritik av de halvhjärtade demokraterna. Men ingen av de historiker som skrivit om denna period eller om socialismen har anklagat *NRZ* för detta fel. Tvärtom. Det vanligaste klagomålet är att tidningens svidande angrepp på Frankfurtsförsamlingen och den demokratiska rörelsen i allmänhet ”gick för långt”. Om marxologerna inte har angripit tidningen för att vara alltför kritisk mot den demokratiska lågadeln, så är det på grund av att det är marxologerna och inte *NRZ* som har bortsett från ”bondefrågan” 1848.⁷

Rosdolskys mest tvivelaktiga knep är att han hävdar att Marx och Engels var ansvariga för allt som deras brevskrivare skrev. Eftersom många av deras källor var polska och ungerska demokrater, och i och med att många av dem *var* rädda för framtidsutsikterna av en upprepning av de galiciska böndernas uppror 1846, och eftersom de ofta bara låtsades stöda jordbruksrevolutionens paroller, så gjorde detta knep det möjligt för Rosdolsky att påbörda Marx och Engels uppfattningar och paroller som de inte kan pådyvlas med några andra metoder. Än värre är att Rosdolsky envist hävdar ”skuld genom samröre” *även när Marx som redaktör uttryckligen förkastar brevskrivarens politik*. Rosdolsky citerar följande redaktionella kommentar av Marx, som inleder en rapport från en brevskrivare:

Nedan återger vi ett brev som vi har fått från en polsk adelsman i Lviv. Vi har inte ändrat på en enda rad i brevet. Läsaren kommer med lätthet att kunna skilja den rent faktiska redogörelsen från en adelsmans försök att så rimligt som möjligt förklara förhållandena mellan olika klasser, som han inte förstår.

Rosdolsky kommenterar:

Här kan läsaren protestera: de just citerade raderna visar klart hur *kritiskt Neue Rheinische Zeitung* bedömde sina polska adliga korrespondenter! Jaha. Men tyvärr är detta det *enda stycket* där redaktörerna uttrycker tvivel om dessa korrespondenters uppfattningar. Och oavsett hur intressant detta stycke är så förändrar det inte hela bilden av *Neue Rheinische Zeitungs* ”Polenpolitik”.⁸

Jag vill klargöra att denna läsare verkligen protesterar. Marx redaktionella kommentar visar verkligen hur *kritiskt NRZ* bedömde den polska adeln. Och denna läsare vill också påpeka att det är långtifrån det enda stycke där denna punkt klargörs, utan bara ett av många. Och det förändrar inte *NRZ:s* ”Polenpolitik”, det bekräftar den på nytt.

Vid andra tillfällen påstår Rosdolsky bara det han behöver bevisa utan att försöka grunda sin tolkning på något som hade stått i *NRZ*. Det följande är ett bra exempel:

Först när revolutionen hade besegrats och var dödligt sårad i Ungern, först då förde *Neue Rheinische Zeitung* av och till fram tanken att ett österrikiskt ”bondekrig” skulle kunna komma till revolutionens och Ungerns hjälp.⁹

7 Se *Karl Marx' revolutionsteori Band II*, kapitel 12 till 14.

8 Rosdolsky, *Non-historic Peoples*, s 61.

9 *Ibid*, s 67.

För att bli verkningsfull var den första artikeln om den ungerska revolutionen i *NRZ* i själva verket tvungen att göra en omfattande jämförelse mellan ungrarna under Kossuth och de polska upprorsmakarna 1830.¹⁰ Poängen med jämförelsen är att betona att ungrarna började med en åtgärd som polackerna inte vidtog: att befria bönderna från alla kvarvarande feudala plikter. Av en tillfällighet är det i samma artikel som Engels för första gången för fram sin tes om ”icke-historiska folk”. Rosdolsky kan näppeligen ha missat den.

Ibland missar Rosdolsky helt enkelt poängen. Ett exempel är följande citat ur samma artikel av Engels:

Låt oss anta att marsrevolutionen bara var en revolution av adeln. Ger det den österrikiska ”*Gesamt Monarchie*” rätten att förtrycka den ungerska adeln och därmed också de ungerska bönderna, på samma sätt som den förtryckte den galiciska adeln och genom den även de galiciska bönderna?¹¹

Rosdolsky tolkar detta som att Engels ursäktade den polska lågadeln, som rutinmässigt beskyllde den kejsrerliga staten för de ekonomiska bördor som de vältrade över på bönderna. Men det är en vantolkning. Även om just denna situation är lite oklar, så gör allt annat Marx och Engels skrev om detta ämne innebörden otvetydig. Åtminstone så tidigt som i *Den tyska ideologin* hade Marx och Engels dragit ytterst otvetydiga slutsatser om den absoluta monarkins roll under övergången från feodalism till kapitalism. Enligt denna uppfattning vidmakthöll den absoluta monarkin sin makt genom att balansera mellan de stridande sociala krafterna, av vilka ingen var stark nog att omvandla samhället efter sina egna föreställningar. I fallet med bönderna mot adeln framställde monarkin sig för bönderna som deras beskyddare mot lågadelns glupska krav, och den lovade lågadeln skydd mot böndernas *jacquier*. Den kejsrerliga staten förtryckte bönderna med hjälp av (genom) godsägaren och vice versa. När den demokratiska lågadeln angrep monarkin bröt den, enligt Marx’ och Engels’ sätt att se på 1848 års revolution, med detta mönster. Och det innebar att den måste komma överens med arbetarklassen och bönderna eller drabbas av undergång. I efterhand vet vi och Rosdolsky att den demokratiska lågadeln och borgarklassen inte var uppgiften vuxna. Enligt Engels’ underbara fras, som också sammanfattar saken i efterhand, misslyckades de ”att göra sin förbannade plikt.”¹²

Rosdolsky betonar bara ena sidan av denna dynamik. Och Engels betonar den andra – åtminstone i den censurerade version av *NRZ:s* artiklar som Rosdolsky lägger fram. Rosdolskys betoning av Maria Therasas och Joseph II:s antifeodala reformpolitik är ett tema som upprepas i boken. Även om det aldrig uttryckligen sägs eller aldrig ställs mot Engels’ analys här,* så ligger det till grund för Rosdolskys andra skrifter om detta ämne.¹³ Ironiskt nog är Rosdolskys bild av lågadeln en spegelbild av den bild av bönderna som felaktigt tillskrivs Marx. Den är bara en feodal relik som inte under några omständigheter kan spela en revolutionär roll.¹⁴

Men det allvarligaste felet från Rosdolskys sida är att han utelämnar saker. Marx och Engels grep sig vid flera tillfällen an frågan om jordbruksrevolten i Polen och dess förhållande till den polska demokratin och Polens nationella oberoende. En av de mest omfattande diskussionerna om dessa frågor var minnesbanketten 1848, som hölls just för att hylla 1846 års uppror, som spelar en så

10 Se kapitel 1, s 25 för en diskussion om denna artikel.

11 Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 399.

12 *Ibid*, band 26, s 306.

* För ett exempel se Rosdolskys kryptiska anmärkning att ”det var den österrikiska *kontrarevolutionen* som kunde skörda frukterna av den ’bondebefrielse’ som omständigheterna hade påtvingat Österrike;...” Säger Rosdolsky att det var den absoluta monarkin som spelade en progressiv roll gentemot den upproriska lågadeln och borgarklassen? Det är inte klart här men det skulle göra mycket av hans resonemang begripligt.

13 Roman Rosdolsky, *Untertat und Staat in Galizien*, Mainz: Verlag Philipp van Zabern, 1992.

14 Rosdolsky, *Non-historic Peoples*, s 151.

viktig roll för Rosdolsky. Och Rosdolsky nämner inte denna händelse. Han kan inte det, för då skulle hela hans tes rasa samman.*

Kapitel 2 innehåller omfattande utdrag ur Marx' och Engels' tal vid denna tilldragelse, och jag ska inte upprepa dem här. Det räcker att påminna läsaren om att de var ett våldsamt angrepp på den polska "demokratiska" adeln. På grund av sin klass' skygglappar kunde dessa "demokrater" inte kämpa för en jordbruksdemokrati, "den enda demokrati som är möjlig i Östeuropa". Det som måste betonas i denna not är att Marx och Engels gjorde detta angrepp *rakt upp i ansiktet på* den polska "demokratiska adeln".

Låt oss föreställa oss scenen. Tilldragelsen är ett minnesmöte för en revolution som bara två år tidigare hade krossats brutalt av österrikiska trupper med hjälp av ett bondeuppror, som man vid den tiden i vida kretsar trodde att Metternich hade anstiftat. Och det bör påpekas att omfattningen på Metternichs inblandning fortfarande diskuteras. Till och med Rosdolsky medger att det fanns *en viss* inblandning. Enligt Rosdolsky utnyttjade Metternich och hans tjänstemän på plats upproret även om de inte anstiftade det.¹⁵ Andra forskare hävdar att Metternich var inblandad i upproret ända från början. Men för de polska landsflyktingar, engelska chartister och tyska hantverkarkommunister som var samlade i London var Metternichs roll ett accepterat faktum. Och polackerna var hjältar medan de ukrainska bönderna var trångsynta reaktionärer i Österrikes sold, politiska arvtagare till de franska bönderna i Vendée som hade ställt sig bakom prästerna mot jakobinerna och den första franska republiken. Vid detta tillfälle, inför denna publik, valde Marx och Engels att brännmärka den polska lågadeln. De angrep öppet adeln, och genom att hylla demokrater som Lelewel försatte de *dem* i det förargliga läget att indirekt tvingas hålla med om det politiska angreppet på sina landsmän. Om Lelewel och hans anhängare inte i allt väsentligt tog avstånd från sina landsmän till höger inför denna internationella publik så skulle de ta avstånd från 1846 års revolutionära rörelse och dess antifeodala krav.

Upproret 1846 är nu en sedan länge bortglömd händelse. Det är svårt för oss att föreställa oss vilket intryck Marx' och Engels' tal skulle ha gjort. En jämförelse på basis av en konflikt som vi är mer bekanta med kan vara en talare vid ett möte som hyllar veteraner i Abraham Lincolnbrigaden,[§] och som prompt vill påminna publiken om den negativa roll Stalin spelade under det spanska inbördeskriget. Rosdolskys angrepp på den polska "demokratiska" adeln är inte hårdare än det Marx och Engels gjorde, och han gjorde sitt nästan 50 år efter att någon hyste några som helst illusioner om den polska *szlachtan*s revolutionära eller "demokratiska" potential. Rosdolskys bok kom faktiskt ut nästan 25 år efter att detta samhällsskikt försvann för gott.

För att läsaren inte ska tro att Marx' och Engels' angrepp på *szlachtan* vid detta minnesmöte visserligen var ett kraftfullt förkastande av denna klass men bara en isolerad händelse, och att ämnet i själva verket inte omnämndes i *NRZ*, bör jag nämna att tidningen nämnde upproret i Galicien flera gånger i samband med sina kommentarer kring frågan om jordbruksrevolten. Och i samtliga fall låg skribentens sympatier hos bonderebellerna. Det skulle föra alltför långt i denna korta not att samla alla dessa kommentarer här, så en enda får räcka.

I en artikel om "Förordningen om att avskaffa feodala skyldigheter utan ersättning i Schlesien", skrev *NRZ*:s korrespondent Wilhelm Wolff i förbigående:

Junkrarna vill njuta av minst ännu en uppsluppen fest och utnyttja absolutismens landvinningar till det yttersta. De gör rätt i att skynda sig och dansa och fira med trotsigt övermod. Ty snart

* Band 4 av Marx/Engels' *Werke* som innehåller dessa två tal kom ut 1959 – fem år innan Rosdolsky publicerade sin bok på tyska. Rosdolsky refererar till annat material i detta band.

¹⁵ Rosdolsky, *Non-historic Peoples*, s 72.

§ Abraham Lincolnbrigaden är beteckningen på de amerikanska frivilliga som deltog i spanska inbördeskriget – öa.

kan dessa av Gud uppmuntrade aristokratiska orgier blandas med scener av galiciskt ursinne.¹⁶

Denna anspelning ligger över den nutida genomsnittliga läsarens horisont, men den var uppenbar för *NRZ:s* läsare 1848, och det är svårt att tro att Rosdolsky missade den.* Rosdolsky nämner inte Wilhelm Wolffs långa serie om bondefrågan i Schlesien. Engels och de tyska socialdemokraterna ansåg den vara tillräckligt viktig för att ge ut artikelserien på nytt i bokform 1886, och Engels skrev en lång inledning till den utgåvan, varifrån citatet ovan har tagits. Wilhelm Wolff var själv son till en schlesisk bonde och sedan länge medarbetare till Marx och Engels, en nära personlig och politisk vän före, under och efter revolutionen 1848. Han var medlem i Marx' Kommunistiska korrespondentkommitté och anslöt sig till Kommunistiska förbundet tillsammans med Marx och Engels. Han hamnade till slut i Manchester som nära vän och medarbetare till Engels, och när han dog tillägnade Marx första bandet av *Kapitalet* till honom. Rosdolsky väljer trots det Müller-Telling, en borgerlig liberal vars enda koppling till Marx var hans korta anställning som korrespondent för *NRZ* i Wien, för att bevisa att *NRZ* inte gjorde så stort väsen av jordbruksrevolutionen av rädsla för att förarga lågadeln. Och det är lätt att visa *NRZ:s* bristande intresse för bönderna med hjälp av detta exempel, ty Müller-Telling skrev faktiskt nästan ingenting om bönderna. Tricket blir bara uppenbart för de av Rosdolskys läsare som antingen har alla exemplar av *NRZ* i sitt bibliotek eller ett exemplar av den tyska utgåvan av Wolffs artiklar från 1886.

Rosdolsky sammanfattar sina argument mot *NRZ* på följande sätt:

Hur egendomligt det än kan verka, så kunde inte ens den yttersta vänstern under revolutionen 1848, vars intellektuella ledning var *Neue Rheinische Zeitung*, på ett riktigt sätt bedöma hur extremt viktig bondefrågan var i Österrike, de utomordentliga möjligheter den erbjöd revolutionen eller de allvarliga faror den utgjorde.¹⁷

Detta påstående klarar inte av bevisen. Och det räcker inte att hävda att Marx och Engels överskattade den tyska borgarklassens och den polska och ungerska lågadelns revolutionära potential. Självklart gjorde de det. Men de överskattade också böndernas revolutionära potential. De överskattade alla klassers revolutionära potential, vilket visar sig i det faktum att revolutionen misslyckades. 1848 stödde och anslöt sig Marx och Engels till alla de sociala krafter vars kamp tenderade att undergräva den byråkratiska absolutismens regim, och som, oavsett hur halvhjärtat, kämpade för representativa institutioner och demokratiska friheter. De vidhöll att bara en genomgripande social och ekonomisk demokratisering av samhället kunde bereda vägen för arbetarklassen. De bönder som på grund av sitt hat mot sina omedelbara förtryckare lät sig värvas till Hohenzollern-, Habsburg- eller Romanovdynastins sida blev fiender till revolutionen och demokratin, och det blev även de tyska borgare eller polska adelsmän som sökte en liknande tillflykt av rädsla för den sociala revolutionen.

Det största problemet med Rosdolskys bok är att den inte hjälper till att förklara varken parollen om ”icke-historisk folk” eller politiken bakom den. Man kan inte förklara den med *NRZ:s* ouppmärk-

16 Wilhelm Wolff, ”Decree concerning the interim settlement of seignorial-peasant relations in Silesia”, *Neue Rheinische Zeitung*, 29 december 1848. Citerad i ”Wilhelm Wolff” av Engels, Marx/Engels, *Collected Works*, band 24, s 142.

* Marx var faktiskt väl medveten om faran att bortse från bönderna, speciellt i det habsburgska kejsardömet. Se hans brev till Engels den 13 september 1851 där han kritiserar Mazzini för denna underlåtenhet. I detta brev tar han upp erfarenheterna i Galizien två gånger. Rosdolsky skulle givetvis kunna hävda att det var för lite och för sent. Men han kan bara göra det därför att han ignorerar Wolffs artiklar. Dokumenten visar att både Marx och Engels behandlade upproret i Galizien som ett så välkänt faktum att det inte behövdes några omfattande kommentarer. Man behövde bara peka.

17 Rosdolsky, *Non-historic Peoples*, s 67.

samhet eller fientlighet mot jordbruksrevolutionen, ty Marx och Engels var inte bara för den revolutionen utan också oveckliga på att den (tillsammans med judarnas befrielse) var nyckeln till den demokratiska revolutionen i Östeuropa. Det var den nationella frågan, och i synnerhet dess språkliga dimension, som *NRZ* behandlade illa.

Engels (och Marx) såg jordbruksrevolutionen som en *lösning* av de nationella motsättningarna i det habsburgska kejsardömet. Och i viss mån var den det. Men som Rosdolsky helt riktigt påpekar tog sig jordbruksrevolterna *formen* av nationella revolter. Men denna *form*, och det bortser Rosdolsky alltför ofta från, ledde, speciellt 1849, i slutändan till ett förräderi mot kampens innehåll. Kroaterna, ukrainarna och tjeckerna kämpade till sist på sin fiendes fiendes sida, med sedvanligt resultat. Och det var detta problem Engels inte hade någon lösning på.

Parollen om ”icke-historiska folk” kan faktiskt med lätthet avfärdas som en dålig formulering. Men bakom denna dåliga formulering fanns en verklig politisk förvirring. Vad är lösningen när en nationell rörelse väljer att följa reaktionära ledare och låter sina intressen utnyttjas mot andra nationers och folks lika giltiga krav? Fallen med irländarna mot engelsmännen eller polackerna mot ryssarna och tyskarna är ganska enkla. Men vad gör man när kroaterna allierar sig med habsburgarna mot ungrarna och senare serberna? Och vad gör man när nationer med lika välgrundade krav på landet hävdar sin rätt till självbestämmande? Engels hade inget svar på den frågan. Han hade inget svar 1848 och inte heller hade Marx det. De löste aldrig motsättningen mellan sin ofta upprepade åsikt att demokratin, för att inte tala om en arbetarstat, inte kunde överleva förtrycket av ett helt folk och det tydliga historiska faktum att många små nationer valde att försvara den gamla regimen. Det är det verkliga problemet, och den absurda jämförelsen mellan Marx och Engels och nazisterna döljer snarare än klargör detta – om vi nu alltid kan anta att författaren vill klargöra snarare än att förvirra.

Tyvär hjälper oss inte Rosdolskys föreslagna lösning framåt. Den ger en förklaring till Engels’ paroll som helt enkelt bortser från det mesta av vad Engels skrev. Den leder också till förvirring även om jag inte tror att det var Rosdolskys avsikt.

Låt oss börja med Rosdolskys egen lösning på ”den nationella frågan”. Har han någon? Rosdolsky är vid några tillfällen nära att säga att alla rörelser som strävar efter nationellt oberoende är progressiva. Det är enkelt att angripa Engels’ eller Rosa Luxemburgs extrema formuleringar, men hävdar Rosdolsky att en självständig tjeckisk eller kroatisk republik alltid är att föredra framför, är mer ”progressiv” än, en federation eller till och med att införlivas i en större stat? Vid ett tillfälle tar Rosdolsky upp Engels’ kommentar om det medeltida Provence i Frankrike. I detta stycke argumenterar Engels för de progressiva resultaten av Frankrikes brutala erövring av den södra delen av den icke fransktalande delen av det vi nu kallar Frankrike. Engels påpekar att den södra delen av landet vid den tidpunkten var ekonomiskt och kulturellt mer utvecklad än den norra delen. Han beklagar förlusten av dess vackra språk. Men han hävdar att invånarna i Provence mer än kompenseras av den franska revolutionen, som befriade dem från medeltidsanda och regionalism.

Det är lätt att göra narr av denna jämförelse. Det är osannolikt att detta resonemang skulle ha varit särskilt lockande för den besegrade provensalska adeln eller patricierna. Även om de hade levt de erforderliga flera hundra åren för att få bevittna revolutionen, så skulle deras compensation troligen ha blivit giljotinen. Men innebär det att det skulle vara ”progressivt” om en återupplivad provensalsk nationalism idag skulle kräva självständighet från Frankrike? Rosdolsky ägnar ett helt kapitel med titeln ”Den realistiska sidan av Engels’ prognos” åt att erkänna riktigheten av nästan allt Engels skrev i *NRZ* när det gäller 1848. De österrikiska slaverna visade sig verkligen oförmögna till revolutionär aktivitet. De kämpade verkligen till slut för reaktionen. I det efterföljande kapitlet hävdar Rosdolsky helt enkelt att Engels hade fel när han förutspådde att detta sakernas tillstånd skulle fortsätta. Men han påstår inte uttryckligen att den ”balkanisering” av Östeuropa som blev resultatet

av upplösningen av de romanovska, habsburgska och hohenzollerska kejsardömenas upplösning 1914 var önskvärd.

Vid ett tillfälle anammar faktiskt Rosdolsky en version av linjen om ”icke-historiska folk” som sin egen.

Således klagade polackerna i Poznań på judarnas tyskvänliga uppträdande, och polackerna i kungadömet Polen – på deras ryssvänlighet. Tjeckerna förebrådde judarna i Böhmen för att vara pro-österrikiska, medan ukrainarna anklagade judarna i Galicien för att vara pro-polska. ... Men det kräver bara lite eftertanke för att inse att vi har att göra med beteenden som är typiska för varje verkligt nationell minoritet. I allmänhet försmår eller har ingen förtryckt nationalitet försmått chansen att inhösta fördelar för sig själv på någon annan förtryckt nationalitets bekostnad.¹⁸

Om vi undantar bestämningsorden ”i allmänhet” är detta uttalande lika dumt som Engels’ omskrivning av Hegel.

Det mest slående med Rosdolskys monografi är att han i teoretiskt avseende inte har kommit längre än Engels. Både han och Engels resonerar utifrån en ståndpunkt som är före Lenin. Engels är förstårsäktad. Lenins teoretiska bidrag var skillnaden mellan *rätten* till självbestämmande och *det önskvärda* med självbestämmande. Utan denna skillnad hamnar man bara i valet och kvalet. Om man i ett eller annat fall beslutar att en viss etnisk grupp eller dess självutnämnda ledares deklaration om självbestämmande är befängt och troligen kommer att hjälpa reaktionens krafter, då blir man tvungen att argumentera för att slå ner detta folk. Det vill säga man blir tvingad till denna slutsats logiskt även om man inte är glad åt det. Om man å andra sidan inte vill godta denna slutsats, då tvingas man praktiskt taget hävda att all kamp för självbestämmande är önskvärd och ”progressiv”.

Lenins teoretiska bidrag var att lösa detta dilemma. Man kan erkänna rätten till självbestämmande på grundval av det resonemang som Engels förde i sina ledarartiklar om Frankfurtdömsamlingens debatt angående Polen. På samma gång kan man argumentera politiskt bland sina vänner och kamrater och allierade i det förtryckta samhället att det vore ett misstag att pressa på för självbestämmande antingen överhuvudtaget eller vid en viss tidpunkt. Ännu viktigare är att erkännandet av rätten till självbestämmande ger en revolutionär rörelse ett vapen för att politiskt bekämpa den reaktionära nationalismen. Engels själv är nära att inse detta i det stycke som citerades i kapitel 2 ovan, där han hävdar att *om* de österrikiska slaverna, i synnerhet tjeckerna, *hade* gjort uppror mot habsburgarna då skulle tyskarnas och ungrarnas nationella intressen tvingat dem att foga sig efter deras krav. Och i fallet med polackerna hade *NRZ* krävt territoriella eftergifter som skulle ha lämnat kvar ett stort antal tysktalande människor i den polska staten. Den åtgärd som Engels och *NRZ* inte vidtog var att kräva att de ungerska revolutionärerna skulle göra sådana eftergifter till de nationella kraven som ett sätt att vinna över de kroatisk-, rumänsk- och tysktalande bönderna.

Rosdolsky klargör inte detta gentemot Engels. Utan att säga det direkt hävdar han i grund och botten att kampen för nationellt oberoende är ”progressiv” överallt och alltid. Hans behandling av de nationella rörelserna 1848 är därför kluven. Å ena sidan måste han hålla med om att Engels’ paroll om ”icke-historiska folk” hade en ”realistisk” sida – kroaterna, tjeckerna och andra kämpade verkligen för reaktionen. Å den andra angriper han *NRZ* för att den tog ställning för polackerna, tyskarna och ungrarna. Rosdolsky är i själva verket bakåtsträvande i jämförelse med *NRZ*. Engels’ betoning av jordbruksrevolutionens roll för att lösa de nationella skillnaderna och vinna över bönderna till den ungerska republikens sida saknas hos Rosdolsky. Att nämna den skulle göra hans behandling av *NRZ* meningslös, men det är något annat. För Rosdolsky är den nationella befrielse-

18 *Ibid*, s 192.

rörelsen något gott i sig själv. Det finns ingenting i hans behandling av revolutionen 1848 som pekar på att han skulle vara välvilligt inställd till den benägenhet som klasskampen har att splittra de nationella lojaliteterna.

2. *Två avstickare*

Innan vi försöker förklara Rosdolskys egendomliga behandling av sitt källmaterial måste vi ta itu med två saker. Det vill säga, de är mindre viktiga punkter i detta sammanhang eftersom de avviker från Rosdolskys huvudtes. I sig själva vore de värda flera böcker, och det finns några hundra sidor om dem i detta och tidigare band av *KMR*.

Den första av dessa två avvikelser är den om Bakunin. Det finns smärre problem här. För det första hävdar Rosdolsky, utan att ange några källor, att Engels till skillnad från Bakunin bestämt hävdade ”de österrikiska tyskarnas och ungrarnas anspråk på de slaviska territorier de behärskade ...”¹⁹ Engels’ uttalanden om ”icke-historiska folk” är tillräckligt abstrakta för att tillåta många tolkningar – det är ett av problemen med dem. Men det betyder också att man inte bara kan ge dem vilken tolkning man vill. Man är bunden av de mycket omfattande arkiven med Marx’ och Engels’ artiklar om 1848 års revolution. Det finns inga tecken på att Engels (eller Marx) övervägde någon långvarig ockupation av någon sammanhängande slavisk nationell grupps territorium, av den enkla anledningen att de ansåg att de slaviska grupperna i fråga inte var förmögna till en oberoende nationell existens. Under en kort tid kunde de fungera som ett centrum för kontrarevolutionen, för att på nytt underkastas sina österrikiska eller ungerska länsherrar (vilket var vad som hände) eller så skulle de införlivas i en multietnisk demokratisk republik. Närmare bestämt revolutionärerna i Wien, vars uppror stöddes av *NRZ*, och vars mål var att upprätta en tysk demokratisk republik, som skulle leda till en upplösning av det habsburgska kejsardömet och att kejsardömetts slaviska folk följaktligen skulle befrias från det ”tyska” det vill säga habsburgska styret. I så fall var det bara tjeckerna i Böhmen, där det fanns en betydande tysktalande befolkning, som utgjorde något problem. Och där var Engels’ ståndpunkt tydlig. Om tjeckerna ställde sig på tyskarnas sida mot habsburgarna då måste man förhandla om gränsfrågan. Annars måste tjeckerna bekämpas.

På vissa ställen hävdar Rosdolsky själv att Engels inte argumenterade för en tysk nationalism. Men i detta kapitel anstränger han sig för att ställa den slaviska nationalisten Bakunin mot den påstått tyska nationalisten Engels.

Rosdolsky tar Bakunins revolutionära uppfattningar för givna samtidigt som han avfärdas som alltför romantisk. Men problemet med Bakunins Slaviska federation med sitt allsmåttiga Slaviska råd var inte bara att den var ogenomförbar utom möjligen som ett propagandaknep för den tsaristiska imperialismen. Av nödvändighet måste den ställa sig mot de verkliga slaviska nationer som existerade. Tjecker och ryssar såväl som polacker. Det är poängen med Engels’ jämförelse med en ”pangermansk” stat som omfattade Flandern, Danmark, Alsace och England (förmodligen minus Skottland och Irland).

Trots att Rosdolsky citerar ur Bakunins *Bekännelse* liksom de två appellerna till slaverna, så nämner han ingenstans det mest uppenbara faktumet med det första dokumentet. Det är öppet, uttryckligt och aggressivt protsaristiskt. Tsaren ska bli slavernas befriare. Rosdolsky citerar Bakunins frihetliga retorik om ”Frihet” (vilken talare kunde klara sig utan sådana fraser 1848?) men bortser från det mest iögonenfallande draget hos Bakunins förslag – att, som en förutsättning för den slaviska enheten, bönderna skulle upphöra med sin kamp mot sina frihetsälskande lågadliga herrar! Denna underlåtenhet är särskilt slående eftersom det exempel som Bakunin väljer är just det uppror i Galicien som Rosdolsky betonar så mycket under sitt angrepp mot Engels! Vad gäller Bakunins

¹⁹ *Ibid*, s 163.

protsaristiska *Bekännelse* skulle man kunna avfärda den som ett dokument som framtvingats under tvång, men Rosdolsky använder detta anmärkningsvärda dokument när det passar honom och förbiser då dess tsarismvänlighet och speciellt Bakunins uppmaning till tsaren att ersätta de usla tyska habsburgarna som beskyddare av den frihetsälskande slaviska lågadeln mot böndernas uppror. I dessa dokument talar Bakunin som en ren och skär nationalist utan något som helst socialt program. Han är bara för bönderna på grund av att slaverna till den överväldigande delen var ett bondefolk. Och deras förtryckare är tyska, tysk-judiska eller ungerska borgare och härskare men inte deras slaviska herrar och absolut inte deras Lillefar. Bakunins fientlighet mot borgarklassen var rasistisk och social. Det var en del av hans fientlighet mot den moderna världen.

Det är skillnaden. Engels' kritik av den demokratiska lågadeln (och borgarklassen) tystas ner och han fördöms för att ignorera bönderna. Bakunins stöd till lågadeln (givetvis bara slaverna) tystas också ner och han prisas för sin frihetsälskande värtalighet. Det är inte så historia ska skrivas och till och med som polemik går det för långt.

3. Neue Rheinische Zeitung och judarna

Rosdolskys utveckling om judarna följer samma mönster som hans behandling av *NRZ* och jordbruksrevolutionen. Rosdolsky inleder med att vitt och brett citera en av *NRZ:s* korrespondenter i Wien, Eduard Müller-Telling, vars fördömanden av den judiska borgarklassen i Wien på grund av deras påstådda förräderi av revolutionen är fyllt av det språk som var typiskt för perioden.* Dessa citat flätas samman med Marx' och Engels' artiklar om judarnas roll i det preussiska Polen. De var mot polskt oberoende (bland andra orsaker av rädsla för de polska bönderna) och hyllades givetvis av högerpressen och andra av det preussiska junkerdömets talesmän. De sistnämnda blev omedelbart "judarnas vänner". På denna magra grund säger Rosdolsky rätt ut att *NZR* delade "[1700-talets socialisters] illusioner om det verkliga innehållet i de antisemitiska stämningarna inom folket, och trodde till och med att det gick att utnyttja dessa stämningar för revolutionära syften." Rosdolsky lägger inte fram några bevis för att *NRZ* eller Marx och Engels någonsin riktade någon sådan vädjan till antisemitismen. Han kan det inte därför att det inte fanns några. Som bevis på Marx' antisemitism hänvisar han till den sistnämndas artikel från 1844, "*Om judefrågan*". Han hyllar Marx' raffinerade sätt att närma sig frågan, och Marx och Engels frikänns från anklagelsen att vara simpla antisemiter som Müller-Telling. Men Rosdolsky avslutar med att motvilligt medge att Marx och Engels kapitulerade för den tidiga arbetarrörelsens (enligt Rosdolsky) allmänt utbredda "socialistiska antisemitism". "De såg bara det antikapitalistiska upphovet till folkets antisemitism och förbisåg dess reaktionära grunddrag."²⁰

Det Rosdolsky glömmer att göra i denna skiss är – att nämna vad *NRZ:s* ståndpunkt i "judefrågan" verkligen var.[§] Den var – judarnas befrielse. Fullständiga medborgerliga rättigheter för personer som utövade den judiska religionen.

Det var den enda "judefråga" som existerade 1848. Den moderna rasistiska antisemitismen var bara ett litet moln vid horisonten. Marx dog 1883 när detta moderna fenomen befann sig i ett tidigt skede. När Engels 1890 ombads ta itu med denna nya rörelse så brännmärkte han den som ett nytt utbrott av den "feodala socialism" som Marx hade tillbakavisat i *Manifestet* och anmärkte, "med

* För en längre diskussion om hela frågan om Marx' användning av den judiska ekonomiska stereotypen, se *Marx och stereotypen om ekonomiska judar*, på marxistarkiv.se. Rosdolsky väljer Müller-Telling som exempel därför att han *senare* blev politisk antisemit. Hans första försök på det området var ett angrepp på Marx.

20 Rosdolsky, *Non-historic Peoples*, s 201.

§ Utom i en fotnot. Här säger Rosdolsky att han "kommer att lämna åt sidan den oerhörda *praktiska* skillnaden: att Marx och Engels, såväl som senare socialister (sic?), kämpade för judarnas fullständiga befrielse." Varför denna punkt ska lämnas åt sidan förklaras inte.

den kan vi naturligtvis inte ha något att göra.”²¹

Precis som i fallet med jordbruksrevolutionen har vi även här att göra med ett krav, som Engels speciellt betonade var ett av de två avgörande prov som avgjorde hur allvarlig den demokratiska revolutionen var i Östeuropa. Marx, Engels och *NRZ* tillhörde i denna fråga inte bara den progressiva sidan, utan krävde också att det skulle vara ett centralt krav. Engels nämner det gång på gång i sina artiklar. Ändå går Rosdolsky så långt att han anklagar *NRZ* för att ha underlåtit att ”ta avstånd från den antisemitiska ’folkopinionen’, ...”²²

Men Rosdolsky går ännu längre. I en svepande generalisering i en mycket kontroversiell fråga anklagar han i detta korta tillägg till sin bok *hela* rörelsen, nästan utan några hänvisningar till den historia det handlar om.

Vi har kommit fram till slutsatsen att *Neue Rheinische Zeitungs* bedrövliga ståndpunkt om judefrågan var *en barnsjukdom i arbetarrörelsen*. Och det var dessutom en sjukdom som arbetarrörelsen led av i nästan samtliga länder.²³

Vilka bevis nämner Rosdolsky för denna generella förkastelsedom? I grund och botten tre:

- 1) Marx’ och Engels’ hårda språk när de beskrev den tyska judiska borgarklassens förräderi mot polackerna och den judiska kolonins liknande uppträdande i Wien.
- 2) Liksom huvuddelen av de tidiga socialisterna, i själva verket de flesta av sina samtida, icke-judar och judar oavsett politisk färg, accepterade Marx och Engels stereotypen om den ekonomiska juden, ockraren och finansmannen.
- 3) (Icke namngivna) ”revolutionärer” svävade på målet under Dreyfusaffären, och i Ukraina 1882-1883 uppmuntrade *Narodnaja Volja* till och med till pogromer.

Det första att konstatera är att bara punkterna 1) och 2) har något med Marx och Engels att göra. Båda var döda vid tiden för Dreyfusaffären, och Marx dog till och med utan att höra om händelserna i Ukraina. 1890 hade Engels verkligen tillfälle att uttala sig om den moderna, rasistiska antisemitismen, och som vi har sett fördömde han den. *NRZ*, vars politik antas vara det ämne som diskuteras, hade slutat att komma ut mer än 40 år innan båda dessa händelser.

Vad gäller punkt 1) så håller Rosdolsky med om att den judiska borgarklassen verkligen agerade som *NRZ* hävdade, men att andra etniska grupper av förståeliga historiska skäl uppträdde på liknande sätt, och Marx och Engels angrep inte dem med ett så grovt språk. Men när Rosdolsky skriver denna mening har han redan skrivit 189 sidor som i detalj redogör för just sådana våldsamma angrepp på kroater, serber, rumäner, transsylvanska sachsare och tjecker. Det är den springande punkten i boken! Faktum är att Marx och Engels inte angrep den tysk-judiska borgarklassen varken mer eller mindre giftigt än de angrep resten av den tyska borgarklassen eller de habsburgvänliga nationalisterna.

Anklagelse nummer 2) är den enda verkliga. Det finns ett viktigt samband mellan den religiösa antisemitism som Marx kände till och den moderna rasistiska antisemitismen. Båda är beroende av stereotypen om den ekonomiska juden. I modern tid, i synnerhet i fallet nazisterna, nådde i själva verket uppfattningen om en allsmäktig judisk sammansvärjning som kontrollerar den moderna världen med hjälp av sin kontroll över finanserna en tidigare inte känd paranoid omfattning. Och det finns inget tvivel om att Marx 1844 accepterade denna allmänna stereotyp, om än utan den åtföljande uppfattningen om en allsmäktig konspiration. Men till och med i denna skrift var hans vikti-

21 Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 49-51.

22 Rosdolsky, *Non-historic Peoples*, s 201.

23 *Ibid.*

gaste argument att denna stereotyp var förlegad. I den moderna borgerliga världen var, till skillnad från den medeltida värld ur vilken den växte fram, inskränkningen av alla mänskliga relationer till penningrelationer inte något speciellt för de judiska ockrarna. Och det var på grundval av ett sådant resonemang som Marx gick mot de lagliga begränsningarna för människor som utövade den judiska religionen.* Och det var den enda antisemitism han kände till. Icke desto mindre stämmer det att denna stereotyp av juden som finansman, ockrare och spekulant var och fortfarande är antisemitismens viktigaste ideologiska stöttepelare. Och det är sant att Marx 1844 godtog denna syn på kapitalismen och dess förhållande till den "ekonomiska juden". En antisemit kunde alltid hävda att Marx höll med om den antisemitiska bilden av judarnas ekonomiska roll även om han inte delade antisemitens förkärlek för den gamla tidens "kristet germanska" Europa.

Om Roman Rosdolsky inte hade skrivit *Kapitalets tillkomst historia* så kunde han ha ursäktats för att använda skriften "Om judefrågan" som bevis mot NRZ. Men av alla människor måste han väl känna till att Marx redan 1847 hade övergivit de ekonomiska uppfattningar som han uttrycker i sin skrift "Om judefrågan". NRZ:s Marx och Engels betraktade inte längre köpsläende och dyrkandet av pengar som ett utmärkande kännetecken för kapitalismen. Den kapitalistiska utsugningen av lönearbetet hade sina rötter i produktionen och inte i utbytet. Det var ett misstag av socialister att rikta sin eldgivning mot de ekonomiska verksamheter som ansågs vara särskilt "judiska". Ett av Marx' tidigaste arbeten om politisk ekonomi, hans polemik mot Proudhons *Filosofins elände*, var ett angrepp på just den sortens småborgerliga "socialism" som var en så grundläggande del av den politiska antisemitismen.† Jag tror inte att det är någon överdrift att säga att det ideologiska inflytande som Marx' ekonomi hade på den socialistiska rörelsen, till höger såväl som vänster, spelade en viktig roll för att vaccinera arbetarrörelsen mot antisemitismen.

Rosdolskys svepande angrepp på *arbetarrörelsen* är bara ett försök att understödja ett svagt argument genom att göra en så omfattande anklagelse att den bara går att besvara i ett arbete på flera band. Och det finns förvisso en oerhört omfattande litteratur i ämnet. Tyvärr för Rosdolsky valde han att formulera sin anklagelse på ett sätt som är lätt att tillbakavisa. Om han hade använt begreppet den *socialistiska* rörelsen så hade han haft en bättre grund, eftersom det begreppet, speciellt före Marx, användes på ett så lösligt och brett sätt att varenda kritiker av det kapitalistiska systemet kunde kallas socialist. Och antisemiter använde faktiskt långt innan Hitler i allmänhet begreppet "nationalsocialistisk" för att beskriva sin rörelse. Marx och Engels valde på 1840-talet mycket medvetet att kalla sig "kommunister" just för att undvika att placeras i samma politiska kategori som dessa "socialistiska" kritiker av det kapitalistiska systemet som inte ville ha en klassbaserad rörelse underifrån.

Och Rosdolskys formulering kunde ha fungerat om han hade syftat på antisemitismen som en sjukdom inom *arbetarklassen*. Det finns en oerhört stor litteratur om den antisemitiska demagogins effekter på arbetare. I Tyskland, som av uppenbara orsaker är det fall som har studerats mest genomgripande, visar de överväldigande bevisen att nazisterna före 1933 inte hade några framgångar under sina försök att erövra ett väljarstöd inom industriarbetarklassen.²⁴ Efter Hitlers maktövertagande utsattes industriarbetarklassen för en totalitär kontroll som var större än för något annat befolkningsskikt, så det är så gott som omöjligt att mäta hur starkt arbetarklassens stöd var för regimen. De extrema åtgärder som nazisterna vidtog för att förhindra all form av organisering av

* Vi måste också komma ihåg att Marx alltid hade sett denna borgerliga värld som ett steg framåt, ett steg mot verklig frihet för människan, jämfört med den medeltida värld som den växte fram ur.

† Proudhons anteckningsböcker, som har givits ut först på senare tid, avslöjar honom som en av de första moderna rasistiska antisemiterna, vilket Marx inte kände till.

24 Se Thomas Childers, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*, Chapel Hill N C och London: The University of North Carolina Press, för en diskussion som grundar sig på en regressionsanalys av samhällsklass som förklarande variabel av röstbeteendet under denna period.

denna klass tyder på att de själva inte hade så stort förtroende för sin förmåga att erövra denna speciella väljargrupp.

Situationen är mer komplicerad i Frankrike, speciellt när det kommer till Dreyfusaffären, och även i detta fall finns en enorm och i allra högsta grad kontroversiell litteratur.²⁵

Men vad gäller arbetarrörelsen finns det ingen tvekan. Antisemitismen som politisk rörelse och inte som en personlig fördom uppstod som ett alternativ, ett motgift, till de socialistiska och fackliga rörelsernas ökande inflytande inom arbetarklassen. Den definierade sig som en "nationell" eller "folklig" rörelse till skillnad från en klassrörelse. En arbetare som röstade på eller anslöt sig till en sådan rörelse tog med denna handling avstånd från arbetarrörelsen.

Hursomhelst, vad har allt detta med 1848 att göra? Ingenting egentligen. Det är delvis en reaktion på *NRZ:s* språk, som betydde något helt annat 1848 än hundra år senare. Delvis är det ett försök från Rosdolsky att stöda sitt fall med en annan, ovidkommande, fråga genom att smutskasta Marx och Engels som antisemiter.

4. Rosdolsky: 1929 och 1948

När det gäller de flesta andra marxologer skulle den misshandel av bevisen och flagranta förvanskning av källorna i så stor skala som Rosdolsky praktiserar, vara ett säkert tecken på författarens politiska fientlighet mot Marx och Engels i synnerhet och vänstern i allmänhet. Den är jämförbar med de värsta överdrifterna under kalla krigets antikommunistiska pseudoforskning. Men det vore ett misstag att göra den bedömningen. Det går inte att ifrågasätta Rosdolskys eget politiska goda uppsåt. Jag tror att boken bara går att förklara som en kraftig överreaktion från Rosdolskys sida mot sitt eget tidigare *okritiska* försvar av *NRZ:s* behandling av den nationella frågan. Och både det ursprungliga försvaret och det senare angreppet på *NRZ:s* ståndpunkt härrör ur Rosdolskys svar, inte på de frågor som ställs av 1840-talets nationella rörelser, utan de frågor som ställs av de nationella rörelserna under hans egen tid och i synnerhet den ukrainska nationalistiska rörelsen före, under och efter Andra världskriget.*

Ukrainas oberoende blev möjlig först som ett resultat av oktoberrevolutionen i Ryssland 1917. Under det inbördeskrig som slukade både Ukraina och Ryssland, hamnade socialdemokratins och socialistrevolutionärernas vänster till sist på bolsjevikernas sida, och de stödde en federation med Sovjetunionen på grundval av de principer som Lenin föreslog. Förespråkarna av ukrainsk självständighet hade en benägenhet att söka stöd från Tyskland både mot Ryssland och Polen. Efter 1920 delades Ukraina. Västra Ukraina blev en del av Polen, och den östra delen en formellt oberoende stat inom det förenade Sovjetunionen. Rosdolsky blev ledare i västra Ukrainas kommunistiska parti.

J P Himka skriver i sin inledning till *Icke-historiska folk* att splittringarna av den ukrainska rörelsen ledde till en våldsam diskussion om den nationella frågan. En av deltagarna, Volodymyr Levynskij, angrep bolsjevikerna som ryska imperialister. Under polemikens gång angrep han Engels och *NRZ* som hemliga tyska imperialister och hävdade att Lenin gjorde samma sak, bara som rysk imperialist.

I sin avhandling, som Rosdolsky skrev 1929, efter att han hade uteslutits ur västra Ukrainas

25 Se Stephen Wilson, *Ideology and Experience: Antisemitism in France at the Time of the Dreyfuss Affaire*, London och Toronto: Associated University Presses, för en diskussion om den organiserade och oorganiserade arbetarklassens svar på Dreyfussaffären. Kapitel XI, "A Kind of Socialism" är särskilt relevant.

* Det är inte något ovanligt fenomen. Utan att nödvändigtvis ha för avsikt att luras, har polemiker till vänster, höger och i mitten ofta utnyttjat en påstådd diskussion om Marx' politik som ett knep att kommentera samtida problem. För detta ändamål behövde man inte bry sig så mycket om vad Marx och Engels faktiskt skrev eller under vilka omständigheter de skrev.

kommunistparti, skrev han som försvarare av *NRZ*, om än inte en helt okritisk sådan. Han betonade hur otillräcklig formuleringen ”icke-historiska folk” var, men hävdade att Engels i grund och botten hade haft rätt. (Jordbruksfrågan nämns för övrigt inte alls.) Det mest intressanta med denna avhandling är hur Rosdolsky använder Lenin. Han citerar ur Lenins artikel ”Resultaten av diskussionen om självbestämmandet”,²⁶ där *Lenin* försvarar *NRZ:s* politik (men inte formuleringen ”icke-historiska folk” som inte nämns). Lenin gör det genom att, helt riktigt, betona den konkreta situation som revolutionärerna stod inför 1848-1849, men han är vid ett tillfälle också nära att utnyttja argumentet om ”rangordnade värden”. ”Demokratins enskilda krav, däribland självbestämmandet, är ingenting absolut, utan en *liten del* av den allmändemokratiska (nu allmänsocialistiska) *världs*rörelsen. Det är möjligt att delen i enskilda konkreta fall strider mot helheten och då måste den förkastas.” Rosdolsky bara upprepar detta argument.

Varken Rosdolsky eller Lenin märker att Engels aldrig använde begreppet självbestämmande i detta sammanhang, och inte heller att hans formulering ”icke-historiska folk” inte går att förlika med denna princip. Både Rosdolsky och Lenin citerar utförligt Engels’ uttalanden 1848 och senare där han mer eller mindre klart formulerar det *begrepp* som sammanfattas i formuleringen ”självbestämmande”, utan att påpeka (eller troligen märka) den logiska motsättningen. De upprepar Engels’ förvirring istället för att reda ut den. Det är lätt att inse trycket på både Lenin och Rosdolsky att göra detta. Att helt enkelt säga att Engels’ formulering var ett misstag som dolde istället för klargjorde hans verkliga politik skulle ha hjälpt deras motståndare. De tyska socialdemokraterna under Första världskriget och stalinisterna på 1920-talet kunde ha gjort anspråk på Engels som stöd för sin chauvinistiska politik och fördömt Lenin eller Rosdolsky som ”revisionister”. En sådan demagogi skulle ha hjälpt till att fördunkla frågan. Men Lenins och Rosdolskys sätt att närma sig frågan hjälpe inte det hela.

När den ukrainska nationalismen, precis som nationalismen över hela Öst- och Centraleuropa på 1920-talet, svängde skarpt åt höger kunde Rosdolsky förvisso se likheterna med de ”icke-historiska folkens” uppträdande 1848-1849. Men då kom Andra världskriget emellan.

1940 var nationellt oberoende inte längre bara en fråga för koloniala folk eller små etniska grupper i Europas utkanter. Fransmännen, belgarna och holländarna hade blivit ”icke-historiska folk”. Det såg ut som om engelsmännen när som helst också kunde bli ”icke-historiska”. I slutet av kriget sammanfattade ”nationell befrielse” strävandena bland tiotals miljoner européer, och de skulle snart följas av hundratals miljoner människor i de tidigare koloniala länderna som tog den chans som uppstod genom Europas förnedring att själv behöva göra allt för att erövra sin frihet. I Östeuropa gick Rysslands förtryck av de nationella rättigheterna skarpt emot strömmen. Till och med nationella rörelser som den ukrainska, som var besudlad av sitt samarbete med nazismen, skyddades delvis av auran av ”nationell befrielse”.

I detta sociala sammanhang var Engels’ fördomsfulla syn på nationella rörelser fullständigt förlegad. När Rosdolsky 1929 argumenterade mot en ukrainsk nationalist som Levynskij kunde han med lätthet försvara Engels’ åsikter. Lenins Sovjetunionen av förenade republiker såg ut som ett lockande ideal. Nationalismen i Östeuropa var starkt präglad av fascism och antisemitism, där antisemitismen definierades som en rörelse vars mål inte bara vara att beröva judarna deras medborgerliga rättigheter, utan utsätta dem för ett terrorvälde och driva ut dem ur landet på grund av deras ”ras”.

Men när Rosdolsky 1948 satte sig ner för att skriva sin avhandling, verkade Stalins återupplivade ryska imperium bekräfta alla Levynskijs påståenden, och ”nationell befrielse” var (de verkliga och de låtsade) antifascisternas paroll. Dessutom hade Rosdolskys studier av jordbruksrörelsen i Öst-

26 Lenin, *Resultaten av diskussionen om självbestämmandet*, på marxistarkiv.se. Rosdolskys citat står på sidan 12.

europa och habsburgarnas jordbruksreformer i slutet av 1700-talet gjort honom ytterst misstänksam mot uppsåtet hos 1800-talets polska och ungerska lågadel och deras ideologiska talesmän.

För Rosdolsky måste tesen att Engels hade blivit vilseledd av sin tillit till självutnämnda polska och ungerska "revolutionära demokrater" ha sett ut som en perfekt lösning. *NRZ* hade haft helt fel men med de bästa avsikter. Marx och Engels var inte chauvinister eller imperialister som Levynskij påstod, men deras politik i denna fråga var trots det värre än oanvändbar. I detta skede kan Rosdolsky till och med ha varit omedveten om Engels' skrifter om jordbruksrevolutionen. De källor han citerar i sin avhandling från 1929 nämner knappt frågan om jordbruksreformer och innehåller inte de viktiga talen vid minnesbanketten 1848 för att hedra 1846 års polska uppror. 1948 var förvisso inte de mer fullständiga källor tillgängliga som Rosdolsky hänvisar till i 1964 och 1986 års upplagor av boken. Slutsatsen förefaller vara att Rosdolsky tog sin ståndpunkt under omprövning och skrev om sin avhandling som svar på det politiska och ideologiska tryck som fanns 1948, utan att befinna sig i en ställning att veta vad som verkligen pågick 1848. När han senare verkligen hade tillgång till fakta i fallet, var han så övertygad om avhandlingen att han inte kunde se bevisen framför sina ögon.

Specialnot B: ”Konstitutionellt” eller ”revolutionärt” krig?

I inledningen nämnde jag att det amerikanska inbördeskriget var en av bara två gånger efter 1848 då Marx och Engels stödde ett krig som fördes av en borgerlig regering. Det intressanta är att, såvitt jag har kunnat hitta, åberopade ingen av de krigsvänliga socialisterna under Första världskriget detta exempel. Varför?

1. Lincoln och slaveriet

En del av problemet för oss är att det amerikanska akademiska etablissemangets behandling av det amerikanska inbördeskriget är lika ideologisk och täckt av myter som motsvarande redogörelser för de franska och ryska revolutionerna. I allmänhet tenderar den historiska forskningen att delas upp i två läger. Det ena ursäktar Sydstaterna och hävdar att de inte kämpade för att försvara slaveriet, som hursomhelst höll på att försvinna av ekonomiska skäl, utan för att försvara Sydstaternas på Jeffersons ideal grundade förnäma, kultiverade jordbrukssamhälle, mot den nya, vulgära, borgerliga samhällsordning som grundade sig på en dyrkan av Mammon.

Denna uppfattning, som var den etablerade synen från slutet av 1800-talet till 1920-talet, har nu fått dåligt anseende, även om man fortfarande lyssnar till Shelby Footes försvar av den grundläggande tesen med respekt.

Den förhärskande uppfattningen, som senast fördes fram i James McPhersons bästsäljare om krigets historia, kan bäst beskrivas som en dyrkan av Lincoln. Det var Lincoln, en statsman såväl som en fullkomlig politiker, som höll tillbaka de mer extrema abolitionisterna,* vars idéer, även om de var ädla låg alltför långt före befolkningen i stort. Samtidigt behöll han gränsstaterna i Unionen. Det var bara hans olägliga död som förhindrade honom från att förena nationen utan Rekonstruktionstidens trauma.‡

De enda röster av betydelse som har ifrågasatt detta har inte kommit från akademiker utan från litterära personer. Edmund Wilson på 1950-talet, och mer nyligen Gore Vidal, har tagit Lincolns egna ord på allvar. De tror att han menade vad han sa när han hävdade att han inte kämpade för att krossa slaveriet utan för att försvara Unionen. Wilson jämför Lincoln med Bismarck. Båda var moderna nationsbyggare vars samtida bara förstod dem till hälften. Vidal understryker Lincolns roll under skapandet av ”det kejsarliga presidentskapet”, en bonapartistisk institution som begränsar regeringens lagstiftande del till en hejklack, vars enda verkliga roll är att företräda sina väljare när det blir dags att fördela stödet till delstaterna.

Det finns inte särskilt många redogörelser för den splittring av det republikanska partiet som till sist tvingade Lincoln att befria slavarerna och föra in landet på vägen till Rekonstruktionen, men det vore en avvikelse från ämnet att gå in på det här. Specialnot C gör en kort genomgång av litteraturen om denna mycket förbisedda fråga.

2. Abolitionisterna vid makten

Abolitionisterna var inte bara ideologer. De var en organiserad politisk strömning med viktiga anhängare inom pressen och folkliga anhängare bland invandrare i mellanvästern och bland lant-

* Abolitionism är en åskådning enligt vilken slaveriet bör motarbetas av religiösa, sociala eller moraliska skäl. Termen associeras framför allt med slaveriet i USA – öa.

‡ Rekonstruktionstiden betecknar perioden från amerikanska inbördeskrigets slut 1865 till år 1877, då de besegrade sydstaterna styrdes av den federala regeringen genom ombud och man strävade efter att återuppbygga (rekonstruera) Södern ekonomiskt – öa.

brukare som fruktade en utbredning av slavsystemet, och i nordväst där de republikanska stämningarna var starka och där uppfattningarna om slaveriets avskaffande sedan länge hade tagit formen av civil olydnad med stöd från statliga och lokala myndigheter mot den sydstatsdominerade federala regeringen. När Sydstaterna bröt sig ut hamnade kongressen – där Sydstaternas röster tack vare en del av konstitutionens mer bisarra drag hade blåsts upp kraftigt i jämförelse med de mer folkrika Nordstaterna – plötsligt i händerna på en majoritet av abolitionister. Under årtionden hade Nordstatspolitikerna sett minoriteten från Sydstaterna kontrollera presidentposten, Högsta domstolen och senaten därför att konstitutionen gav varje stat samma röststyrka i senaten och oproportionerlig tyngd åt Sydstaterna under presidentvalen. Men nu upptäckte de att de hade kontroll över senaten och presidentposten. Än mer, inte ens i representanthuset hade storleken på Sydstaternas delegation bara avgjorts av antalet invånare i staten utan också av antalet slavar, som naturligtvis inte kunde rösta. Varje delegat från södern hade inte bara representerat fria medborgare utan också tre femtedelar av slavar utan rösträtt. Nu begränsades ”slavmakten” till en liten minoritet av representanter från gränsstaterna, som dessutom tyckte att det var svårt att fylla rollen som opposition utan att dra på sig misstankor om förräderi. Abolitionisterna var redo för en revolution. Och den allt längre listan på offer under vad man nog kan hävda skulle bli seklets blodigaste krig, gjorde bara dem och det land de företrädde allt bittrare.

3. Marx om krisen efter utträdet

I en lång kommentar till Engels funderade Marx över andan hos denna nya abolitionistiska majoritet, som han var bekant med sedan han skrivit som korrespondent för en ledande dagstidning som var mot slaveriet, *New York Daily Tribune*:

Efter att närmare ha studerat den amerikanska frågan har jag dragit slutsatsen att konflikten mellan Syd och Nord – där den sistnämnda under 50 år har backat och gjort den ena eftergiften efter den andra – på senare tid har dragits till sin spets (om vi bortser från det oförskämda i ”ridderlighetens” nya krav) tack vare den tyngd som de nordvästra staternas extraordinära utveckling har lagt i vågskålen. Med sin rika blandning av nyanlända tyskar och engelsmän, som dessutom till största delen utgörs av självständiga lantbrukare, var befolkningen där inte lika lätt att skrämja som Wall Streets gentlemän och kväkarna i Boston ... Det var nämnda region i norr som var den första att klart och entydigt gå mot att erkänna Sydstatskonfederationens oberoende. De kan givetvis inte låta Mississippis nedre delar och flodmynning övergå i främmande staters händer. Även under händelserna i Kansas (varifrån detta krig egentligen härrör) var det befolkningen i de nordvästra staterna som började strida med gränssluskarna.¹

Marx hade redan förklarat vad allt detta betydde i ett brev till sin farbror Lion Phillips:

Här i London är bestörtningen stor över händelseutvecklingen i Amerika. Våldshandlingarna har inte bara begåtts av utbrytarstaterna utan också av en del av de centrala eller gränsstaterna – och man fruktar att det är alla de 8 gränsstaterna ... Det kan inte finnas något tvivel om att vågskålen under stridernas början kommer att väga över till fördel för Södern, där klassen av egendomslösa vita äventyrare utgör en outtömlig källa åt krigsmilisen. Men i det långa loppet kommer Norr givetvis att segra, eftersom de, om så behövs, har ett kort i rockärmen i form av en revolution bland slavar.²

Marx sammanfattade det hela i ett annat brev till Engels:

Det viktigaste, tror jag, är att den här sortens krig borde föras längs revolutionära linjer, och

1 Marx, ”Brev till Engels”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 297.

2 Marx, ”Brev till Lion Phillips”, *ibid*, band 41, s 276.

hittills har Yankees försökt föra det längs konstitutionella linjer.³

4. *Lincolns rädsla för revolutionen*

Valet av Lincoln framkallade ett uppror i Södern eftersom slavägarna trodde, att om inte slaveriet hela tiden utvidgades så skulle det falla samman.* Trots sitt genuina hat mot slavsystemet svarade Lincoln med att försöka blidka de slavägare som var beredda att stödja Unionens sak.

Abolitionisterna utnyttjade slavägarnas revolt för att driva på kampanjen mot slaveriet. I Missouri, där guvernören och den lagstiftande församlingen var för slaveriet och hade erövrat det federala fortet norr om Saint Louis, lyckades milisen i Saint Louis (som till stor del bestod av tyskamerikanska invandrare ur 1848 års generation och leddes av Engels' befälhavare under upproret mot preussarna i Baden 1849, Franz Siegel) återta fortet och hålla kvar Missouri i unionen. Lincoln utsåg John Charles Frémont till militär befälhavare över Missouri.

Frémont hade 1854 varit den första presidentkandidaten för det som skulle bli det republikanska partiet. Han ställde upp på en plattform som öppet gick mot slaveriet, och det fanns goda skäl att välja honom som företrädare för kampen mot slaveriet. 1848 hade han lett Kaliforniens revolt mot Mexiko och hade hjälpt till att skriva en konstitution åt den till en början självständiga staten, en konstitution som förbjöd slaveri, och intressant nog officiellt förkunnade att staten var tvåspråkig.

Frémont inledde med att 1860 utfärda en Befrielsekungörelse – tre år innan Lincoln vidtog denna åtgärd. Dessutom befriade Frémonts kungörelse faktiskt en del verkliga, levande slavar. 1863 befriade Lincoln slavar i de rebellstater som inte stod under Unionens kontroll, och även om det kan ha uppmuntrat en del slavar att befria sig själva genom att fly till Unionens territorium, så gjorde det inget för de slavar som ”lojala” slavägare hade i de stater som var kvar i Unionen. Men Missouri var en slavstat och Frémonts kungörelse befriade slavar i områden som befann sig under Unionens militära kontroll. Lincolns svar blev att avsätta Frémont och upphäva befrielsekungörelsen.

Den vanliga förklaringen till Lincolns agerande hävdar, som jag har konstaterat, att Lincoln var en praktiskt lagd politiker som försökte bevara Unionen och övertyga en motvillig befolkning att så småningom stöda ett avskaffande av slaveriet. Som vi ska se i nästa not har Lerone Bennett Jr i sin bok *Forced into Glory* effektivt kullkastat denna tes. Bennett dokumenterar i stor detalj Lincolns egen segregationspolitik, som inte bara kan förklaras som en återspeglning av tidsperioden eftersom kongressens majoritet och ledande tidningar inte bara stödde ett avskaffande av slaveriet utan också ge fullständiga medborgerliga rättigheter, inklusive rätten att bära vapen, till de befriade slavar. Bennett lyfter fram Lincolns egna uttalat rasistiska uppfattningar som ett skäl till denna reaktion. Men handlade det om något mer?

Det skulle föra alltför långt att dokumentera denna teori, men låt mig framkasta att Lincolns konservatism gick längre än hans rasuppfattning. Lincoln var med i Whigpartiet. Han trodde på att grundvalen för det amerikanska experimentet skulle utgöras av en allmänt spridd äganderätt av egendom. Hans fiendskap mot slaveriet som system grundade sig uppenbart på denna tes. Men att avskaffa slaveriet innebar att en viss sorts egendom skulle konfiskeras. Det innebar att en hel klass av egendomsinnehavare skulle krossas. Och i Europa, och alltmer även i USA, ifrågasattes det kapitalistiska ägandet. 1848 års revolutioner var färska i minnet.

3 Marx, ”Brev till Engels”, *ibid*, band 41, s 400.

* Eugene Genoveses *The Political Economy of Slavery* tar slavägarna på orden och krossar effektivt det då dominerande akademiska påståendet att slaveriet redan höll på att försvinna, och att de mer upplysta slavägarna visste det och var fullt beredda att anpassa sig till att systemet gradvis försvann, så länge de inte provocerades av bruhuvuden.

Det är i detta sammanhang värt att konstatera att flera ledare bland Lincolns abolitionistiska motståndare, Wendell Phillips och Lyman Trumbull är de mest framstående, senare under seklet slutade som anhängare till arbetar- och den socialistiska rörelsen. Även 1863 var personer ur 1848 års generation framträdande i John Frémonts tredje partiförsök detta år, bland dem Marx' personliga och politiska vänner Adolph Sorge och Joseph Weydemeyer.

5. Marx som betraktare av det amerikanska inbördeskriget

Marx var anställd som frilansande "europeisk korrespondent" för *New York Daily Tribune*, vars chefredaktör då var slaverimotståndaren Charles A Dana, som i sina offentliga skrivelser och ännu mer öppet och starkt i sin privata brevväxling i i allmänhet stödde den abolitionistiska kritiken av Lincoln. Han ansåg inte bara att den enda principiellt riktiga ståndpunkten var att stöda Unionen och avskaffa slaveriet, utan ansåg också att en seger för Unionen var av avgörande betydelse för arbetarklassen både i Europa och Amerika. En seger för slavägarna skulle på obestämd tid, kanske för alltid, skjuta upp en utveckling av kontinenten längs borgerliga linjer. Innebörden för Europa var lika allvarlig. Istället för ett politiskt och moraliskt exempel för de progressiva klasserna i Europa skulle Nordamerika bli en enorm reserv av ofria arbetare. Man får intrycket att de flesta akademiker behandlar dessa varningar som om de var ren retorik och gester. Men de flesta akademiker tillskriver ju också Marx en fatalistisk syn på den historiska utvecklingen som det inte finns något belägg för. Han ansåg verkligen att slaveriet kunde segra och för överskådlig framtid sätta stopp för alla förhoppningar om utveckling. Marx' lidelsefulla stöd till Unionen grundade sig inte bara på en magkänsla mot slaveriet.

Men det fanns ett allvarligt politiskt hinder som förhindrade Marx att offentligt vara lika kritisk mot Lincolnadministrationen som han var privat. Det var tillståndet inom den allmänna opinionen i England. Det fanns mäktiga krafter som drev på för att landet skulle stöda Sydstaternas utträde. Underifrån hotade den ekonomiska krisen inom bomullshandeln den välorganiserade del av arbetarklassen som var anställd inom textilindustrin med allvarliga ekonomiska vedermödor. I andra änden av den sociala skalan fanns Whigpolitikerna, som ännu mer än Tories av egna ekonomiska orsaker var positivt inställda till Sydstaterna.

Tories var positivt inställda till Sydstaterna eftersom även de utnyttjade arbetare, som även om de inte var slavarbetare knappast var fria. Det gällde speciellt på Irland, och bara en generation tidigare hade faktiskt många Toryfamiljer själva ägt plantager som använde slavarbete i Västindien.

Men hur var det med de slaverifientliga Whighhängare och liberaler som utgjorde Palmerstons regering? Svaret är att Unionens bas låg i de snabbt industrialiserande stater som alltmer hotade Englands ekonomiska överlägsenhet. Slavägarna var också fientligt inställda till de industrialiserande nordstaterna, på grund av det hot de utgjorde mot deras "speciella livsstil". Det ideologiska problemet för den liberala regeringen var att den bestod av personer (varav den mest framstående var William Gladstone), som sedan länge hade bekämpat slavhandeln. Principen att vara mot slaveriet var en viktig del av deras varumärke. Som Marx beskrev deras dilemma:

Hela den officiella pressen i England är naturligtvis för slavägarna. Det är samma killar som har tröttat ut världen med välgörenhet mot slaveriet. Men, denna bomull, denna bomull.⁴

De brittiska liberalerna hittade lösningen på detta problem i abolitionisternas angrepp på Lincoln. Om, som *de* högljutt förkunnade, Lincoln kämpade för att bevara Unionen och inte för att avskaffa slaveriet, då fanns det ingen motsättning mellan att stöda Sydstaterna och principen att vara mot slaveri. Ett stöd till Sydstaterna kunde i själva verket betraktas som ett försvar för "nationalitets-

4 Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 291.

principen”, det ord som då användes för att beteckna det vi idag skulle kalla rätten till självbestämmande.

Marx måste därför, precis som abolitionisterna, betona att Lincoln måste omvandla kriget till ett krig mot slaveriet, *eftersom det var det enda sättet att bevara Unionen*.

Marx jobb blev ännu svårare av det som skulle komma att bli känt som ”Trentaffären”. Den 8 november 1861 stoppade den amerikanska flottan *Trent*, ett brittiskt skepp som hade med sig två officerare från Amerikas konfedererade stater [Sydstaterna – öa] på väg till England, arresterade officerarna och transporterade dem till USA. Den efterföljande skandalen gav en öppning åt förespråkarna för ett brittiskt ingripande på de konfedererades sida. Affären blåste så småningom över, eftersom Palmerstons regering till sist bestämde sig för att inte kriga mot Unionen. Men icke desto mindre måste Marx och Engels lägga ner en hel del tid på denna sidofråga. I det stora hela återspeglade dock Marx’ och Engels’ skrifter i ämnet de amerikanska abolitionisternas skrifter.

6. Varför?

Hela denna bakgrund hjälper oss att besvara den fråga vi inledde med. Varför kunde inte Marx’ stöd till Lincolnadministrationen användas som ett argument för att stöda den ena eller andra sidan under Första världskriget?

Svaret är att Marx’ förespråkade ett ”revolutionärt krig”. Precis som 1848 stod konflikten under det amerikanska inbördeskriget mellan en mer eller mindre demokratisk borgerlig republik och ett förborgerligt system som grundade sig på utsugning av ofria arbetare. Precis som 1848 ansåg de 1861 att arbetarklassens roll var att tvinga den motsträviga borgarklassen att helhjärtat kämpa för sina egna intressen. Att ”göra sin förbannade plikt”. De gjorde ingen hemlighet av det faktum att detta angrepp på en föråldrad sorts utsugning enligt deras uppfattning omedelbart skulle sätta ett frågetecken över borgarklassens eget utsugningssystem. Precis som de tyska liberalerna i Frankfurt-församlingen tvekade Lincoln när han ställdes inför beslutet att föra ett revolutionärt krig eller riskera nederlag.

Precis som John F Kennedy räddades troligen Lincolns rykte av att han blev mördad. Men den amerikanska borgarklassen i sin helhet gjorde faktiskt ”sin förbannade plikt”. Den abolitionistiska kongressen tvingade verkligen Lincoln att befria och beväpna slavarna. Och den utnyttjade mordet på Lincoln för att genomdriva ett radikalt återuppbyggnadsprogram som Lincoln själv troligen skulle ha gått emot lika våldsamt som hans efterträdare, Andrew Johnson, gjorde. Lincoln kunde mycket väl själv ha slutat som ifrågasatt.

Det är i detta avseende värt att konstatera att en av kongressens främsta ledare inom den abolitionistiska rörelsen och under den radikala Rekonstruktionen var Thaddeus Stevens, en fabriksägare från Pennsylvania som kanske var den siste borgerlige revolutionären. I egenskap av ägare till vad med dagens standard var en liten tillverkningsindustri, så hatade han inte bara ”slavmakten” utan också den finansaristokrati som var allierad till den. Hans närmaste samtida motsvarigheter var de brittiska liberalerna i Cobden-Brights skola. Inom ett decennium skulle hans sort vara, om inte utrotad, så ersatt av det moderna bolaget som dominerande ekonomiskt företag. De eventuella revolutionära instinkter som den amerikanska borgarklassen hade haft vittrade bort.

1914 var allt detta forntidshistoria. Få europeiska socialister mindes vad det amerikanska inbördeskriget hade handlat om. Förkapitalistiska former för utsugning var ovanliga i Europa, begränsade till kontinentens mer underutvecklade regioner, och slaveriet i Amerika var en historisk kuriositet som Maya- eller Inkacivilisationen. Om de försvarsvänliga socialisterna hade ansträngt sig för att gräva fram Marx’ journalistiska artiklar och privata korrespondens, vilken nytta kunde de ha haft av

hans upprepning av abolitionisternas uppmaning att beväpna slaverna? 1914 uppmanade ju de europeiska och amerikanska försvarsvänliga socialisterna löneslaverna, den enda sortens slavar som fanns kvar i de flesta utvecklade länder, att kämpa för sina herrar.

Specialnot C: Myten om Lincoln

Denna utveckling är nödvändig eftersom det övergripande resonemanget i föregående not går stick i stäv mot den allmänt erkända bedömningen av Lincolns presidenttid. Men för att kunna förstå Marx' och Engels' kommentarer om kriget måste man inse att Lincolns rykte idag står i samma förhållande till hans rykte bland sina samtida som ett foto har till det negativ utifrån vilket det gjordes. Marx' och Engels' låga aktning för Lincoln var inte speciell för dem. Slavägare och abolitionister, sydstatssympatisörer och reaktionärer, alla såg de honom som en pajas, en person som inte var vuxen sitt jobb. Av skäl som beskrivs i föregående not var i själva verket Marx och Engels ganska milda i sina offentliga kommentarer om Lincolns prestationer. Marx' falska komplimang – ”en första klassens andra klassens man” – var hans sätt att medge Lincolns då nästan allmänt erkända brister, på samma gång som han ändå betonade behovet att försvara Unionen mot de européer som argumenterade för att stöda Konfederationen.

Lincolns nutida rykte beror till stor del på mordet på honom. Det var i själva verket hans abolitionistiska motståndare som inledde processen. De utnyttjade på ett skickligt sätt den offentliga ilska som följde på mordet för att genomdriva ett mycket mer radikalt återuppbyggnadsprogram än vad Lincoln själv någonsin skulle ha stött.

Som ett exempel på denna historiska förvandlingsprocess kan vi ta det berömda andra installations-talet där Lincoln uppmanade till ”ondska mot ingen och barmhärtighet mot alla”. Idag åberopar de flesta historiker detta som bevis på hans humanism och pekar på skillnaden mellan detta och den motsträvighet och demagogi som är moderna statsmäns typiska hållning i tider av krig. De har rätt. Men vid den tiden betraktade Lincolns samtida från alla politiska strömningar det som en krigsförklaring mot kongressens abolitionistiska majoritet och dess program för en radikal återuppbyggnad. Och de hade dessutom rätt.

En del av fientligheten mot Lincoln härrörde förvisso ur bildade personers – på den tiden förväntades politiker och journalister åtminstone göra anspråk på att vara bildade – fördomar när de ställdes inför det relativt nya fenomenet med politiker som var som ”vanligt folk”. Idag roas vi förstås, men blir inte särskilt förvånade, av att se akademiker från Groton och Yale mumsa på stekta grissvålar samtidigt som de diskuterar vädret med framstående lantbor, men Lincolns enkla, rättframma, för oss rörande värtalighet gjorde honom okunnig och simpel i sin samtids ögon, som var van vid en mycket mer upphöjd stil.

Och sedan var det skämten, de flesta vulgära, som verkade så malplacerade om en man som var satt att leda en nation mitt under ett inbördeskrig. Det är lätt att avfärda dessa invändningar som en ”bildad elits” fördomar, men det fanns en poäng hos dem, i synnerhet när invändningarna gällde Lincolns förkärlek för ”svartinghistorier”. Denna förkärlek återspeglade inte bara Lincolns eget obehag inför uppfattningen om ett rasintegrerat samhälle, utan var uppenbarligen också ett försök att uppmuntra den vita arbetarklassens farhågor och fördomar som ett sätt att gå mot sina abolitionistiska motståndare.

Så hur är det då med den historiska litteraturen?

Tja, på ett egendomligt sätt kan den gamla synen på Lincoln fortfarande återfinnas i standardredogörelserna, som James McPhersons bästsäljare *Battle Cry of Freedom* [Frihetens stridsrop]. Alla, eller nästan alla, nämner det faktum att det republikanska partiets och kongressens majoritet gick mot Lincoln: 1) på grund av att han vägrade att på ett entydigt sätt stöda frigörelsen, 2) på grund av att han envist krävde att unionens styrkor skulle återlämna förrymda slavar till ”lojala” slavägare, och under perioden före 1860 på så sätt förvandlade Unionens arméer till ökända ”slavfångande”

federala sheriffer, 3) på grund av att han troligen ända fram till sin död vidhöll idealet om ett segregerat samhälle där afroamerikaner förnekades medborgarskap och ”uppmuntrades” att utvandra.

Hur tar standardredogörelserna itu med dessa anklagelser? Genom att hävda att: 1) Lincolns uppfattningar i rasfrågan var de som fanns där och då, 2) att Lincoln måste ta hänsyn till fördomarna och åsikterna hos den vita majoriteten i Nordstaterna, 3) att Lincoln, som god medlem i Whigpartiet, bestämt trodde på lagen och konstitutionen.

Nå: 1) Lincolns motståndare i kongressen var också ”där och då” och de var *för* lika rättigheter för de befriade slaverna, 2) medlemmarna i kongressens slaverifientliga majoritet var *mer* och inte mindre ansvariga inför den allmänna opinionen, 3) Lincolnadministrationen var på sin tid ökad för att bryta mot de konstitutionellt garanterade rättigheterna.

Betänk vad gäller denna sista punkt Lincolnadministrationens ”varaktiga” upphävande av lagen om habeas corpus.* Här talar vi inte om en medborgerlig rättighet som skyddas av den amerikanska konstitutionen. Vi talar om en medborgerlig rättighet som har skyddats inom anglosaxisk lag sedan 1679. Utifrån standardredogörelserna skulle man kunna anta att bara sydstatsanhängare var mot dessa åtgärder. Hur skulle man kunna veta att 1863 års kongress för en Radikal rekonstruktion, som nominerade John Charles Frémont att ställa upp mot Lincoln, också gjorde motståndet mot hans förtryck av medborgerliga rättigheter till en viktig programpunkt i sin plattform? Förvisso inte genom att läsa standardverken. Såvitt jag vet återfinns den mest fullständiga redogörelsen för denna händelse i en tysk avhandling. Jag ska återkomma till den om ett ögonblick. Poängen här är att de enda avsnitt i konstitutionen som Lincoln inte ville röra av respekt för ”rättssäkerheten” var de som skyddade slavägarnas privata äganderätt.

Lincoln har haft sina kritiker till vänster, men de har marginaliserats. Gore Vidal och Edmund Wilson, som var litterära personer snarare än professionella historiker, betonade båda Lincolns ”bonapartistiska” tendenser och ingen av dem fäster speciell uppmärksamhet på hans motstånd mot frigörelsen. Det finns två böcker – Frank Zornows *A Party Divided* [Ett splittrat parti] och John C Waughs senare *Reelecting Lincoln* [Återvalet av Lincoln] som beskriver det republikanska partiets splittring 1863 och de mer radikala republikanernas och krigsdemokraternas bildande av ett nytt parti – det Radikaldemokratiska partiet – i opposition mot Lincolnlojalisterna som begravnade det republikanska partiet i en sammanslagning, Unionistpartiet. Problemet med båda böckerna är att de underlåter att framhålla hur omfattande Lincolns fientlighet mot en radikal återuppbyggnad var, och att det var den som framkallade splittringen. Som ett resultat av det har de en benägenhet att se splittringen som en intressant fotnot i de verkligt intressanta historierna om inbördeskriget som fortfarande tenderar att betona de militära fälttågen. Men det finns en nyutkommen bok som verkligen ställer konflikten om återuppbyggnaden och avskaffandet av slaveriet i centrum för inbördeskrigets historia.

Lerone Bennett Jr:s *Forced into Glory: Lincolns White Dream* [Tvingad till ära: Lincolns vita dröm] är ogenerat ”revisionistisk” för att använda den akademiska historieskrivningens mest populära svordom. Tesen i den är att Lincoln var lika fientligt inställd till ett rasintegrerat samhälle som han var till slaveriet. Enligt Bennetts uppfattning hotade båda den amerikanska drömmen om en demokratisk republik som utlovade ”liv, frihet och strävan efter lycka” till alla människor som var ”skapade jämlika”. Bennett dokumenterar i detalj Lincolns fasta övertygelse att vita och svarta inte

* Principen om habeas corpus säger att varje person som hålls i fängsligt förvar eller på annat sätt är berövad sin frihet har rätt att inom en viss kortare tid få höra anklagelserna mot sig, skälen till frihetsberövandet etc, rätten att bemöta dessa skäl, och att få en domares eller domstols utslag huruvida laga skäl finns till fortsatt frihetsberövande – öa.

kunde leva i endräkt och hans envisa försök att lösa frågan om slaveriet med hjälp av en rad regeringsfinansierade koloniseringsplaner, som avvisades av varenda afroamerikansk talesperson. Bennett återupplivar också de verkliga befriarna – kongressledare som Thaddeus Stevens och Lyman Trumbull, och journalistiska agitatorer som Wendell Phillips. Han nämner också att Trumbull och Phillips till slut blev anhängare till den spirande arbetar- och socialistiska rörelsen. Bennetts bok har avfärdats av de akademiska historikerna för att den läser de historiska dokumenten på ett partiskt sätt. Men hittills har ingen påstått att han har feltolkat dessa dokument eller faktiskt ens att hans påståenden är ogrundade. Bennetts ton är inte den kyliga, akademiska historikerns. Den är polemisk. Bennett är inte bara ”revisionist” utan dessutom en revisionist med attityd. Boken är också tjugig, men författaren har ju till uppgift att blotta en till stor del dold historia om ett avgörande ögonblick i republikens historia, och det på några hundra sidor som skrivits i full vetenskap om att de flesta historiker skulle vara fientligt inställda till det han försökte göra.

Det vore en alltför vidlyftig avstickare att här föra en detaljerad diskussion om debatten mellan Bennett och hans kritiker. Man kan hävda att han har ”böjt pinnen” alltför långt i motsatt riktning. Han kanske har minimerat Lincolns verkliga motstånd mot slaveriet som ett hot mot de förhoppningar som de vita arbetarklasserna – i Europa såväl som USA – ställde till den Amerikanska republiken, och Bennett kan mycket väl ha ”gått för långt”. Men jag tror inte att han skulle motsätta sig Marx’ yttrande som sammanfattade vad det hela handlade om. ”Vita arbetare kommer aldrig att bli fria så länge svarta arbetare är förslavade.”

En sista bok förtjänar att omnämnas. Den är på sätt och vis en olycka. Boken, *Frémont contra Lincoln* av Jörg Nadler, är en tysk avhandling. Det ämne som tilldelades författaren var ”Tysk-amerikanska invandrare under det amerikanska inbördeskriget”. Det bara slumpade sig att de tysk-amerikanska invandrarna i allmänhet var abolitionister. Deras ledarskap dominerades av flyktingar från 1830 och 1848 års revolutioner. Adolph Sorge och Joseph Weydemeyer, som var politiska och personliga vänner till Marx, var framträdande aktivister i denna rörelse. Resultatet blev en bok som berättar historien om splittringen 1863 ur den radikala demokratins synvinkel. Jag känner inte till någon bok på engelska som gör det. Det är den enda bok jag känner till som klargör hur viktig frågan om Lincolns undertryckande av de medborgerliga rättigheterna var för abolitionisterna. Det var påtagligt för tyskamerikanerna eftersom det hotade att återupprepa just de metoder som de hade bekämpat i Europa. Framtidsutsikterna av ett återupplivande av de europeiska monarkiernas polismetoder på amerikansk mark var inte något abstrakt hot för dem.

Men det finns en ännu mer omedelbar parallell som jag tänker på. Som vi konstaterade ovan, kontrollerades den federala regeringen före valet 1860 av Söderns slavägare. De använde sin makt för att förbjuda abolitionistiska tidningar och agitation. Eftersom drivkraften bakom splittringen 1863 var rädslan för att Lincolnadministrationen skulle börja återinsätta slavägarna på sina tidigare maktpositioner utan tillräckliga garantier för de befriade slaverna, så utgjorde en Lincolnadministration med undantagsbefogenheter en omedelbar fara i ögonen på Frémonts anhängare. Det är en stor skam att ingen amerikansk historiker har gjort en seriös studie av denna händelse.

Specialnot D: Engels' ”Sista testamente”: en tragikomed i fem akter.

För mer än 100 år sedan inledde det tyska socialdemokratiska partiets ledning, inklusive huvuddelen av Engels' närmaste politiska medarbetare, processen att förvandla Engels, och i förlängningen Marx, till en förespråkare av fredliga reformer istället för en ”våldsam revolution”.

De var anmärkningsvärt framgångsrika. Rosa Luxemburg lät sig luras trots att hon kände att någonting var fel.¹ Men hon kände inte till och kunde inte ha känt till alla detaljer eftersom desinformationskampanjen hade varit så framgångsrik. Till och med idag, mer än 60 år efter att David Rjazanov dokumenterade grundläggande fakta i historien, upprepar ansedda historiker den gamla sagan.² Än värre, till och med förmenta försvarare av Engels rör oftast till det hela, och förvränger antingen fakta helt och hållet eller ger en så knapphändig redogörelse att läsaren blir vilseledd. Jag har aldrig stött på en fullständig genomgång av denna historia på engelska, men litteraturen är enorm och jag kan inte påstå att jag har kollat allt.³ Det material som läses mest innehåller definitivt inte någon sådan redogörelse.

1. Richard Fischer och andra falska vänner

Så fort de antisocialistiska lagarna upphävdes 1890 inledde Engels sitt angrepp på partiets höger, som – precis som Lassalle hade lärt dem – försökte nå en uppgörelse med den preussiska staten. Till en början blev partiledningen, inklusive August Bebel som Engels värderade allra högst, irriterade över Engels' aggressiva agerande. Men stämningarna i partiet i sin helhet var stridslystna och partiet rörde sig åt vänster. Valframgångarna under de antisocialistiska lagarna och speciellt segern 1890, som högern såg som bevis på att det var möjligt med en fredlig, konstitutionell omvandling av kejsardömet Hohenzollern, retade bara den tyska arbetarklassens aptit. För att citera Samuel Gompers ville de ha mer.

Men de tyska härskande klasserna var inte beredda att ge mer. De var alltför internt splittrade för att förtrycka arbetarrörelsen men förenade i sin skräck för den. I allas ögon, inte bara den medfött hoppfulle Engels, verkade saker och ting ställas på sin spets. I detta politiska klimat kunde SPD:s ledning inte längre ignorera Engels och den revolutionära tradition som han och Marx representerade.

Under flera år efter konflikten 1890 rent ut fjäskade SPD för Engels. I synnerhet inledde de ett gemensamt projekt att ge ut Marx' politiska verk.⁴ Vår berättelse börjar med en inbjudan från parti-sekretären Richard Fischer i januari 1895, som bad Engels att skriva en inledning till den planerade utgåvan av en tysk översättning av Marx' artikelserie *Klasstriderna i Frankrike*. Även om vi troligen inte har tillgång till hela brevväxlingen mellan Engels och exekutivkommittén så har vi inga bevis på att inledningens syfte, ur exekutivkommitténs synvinkel, var att tona ner artiklarnas revolutionära form eller innehåll. Tvärtom. Den omedelbara orsaken till publiceringen var det hot som införandet av de nya antisocialistiska lagarna 1894 innebar. Exekutivkommittén ville få Marx' bok från tryckpressarna och distribuerad innan lagen ”mot omstörtande verksamhet” gjorde den

1 Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke*, band 4, Berlin: Dietz Verlag 1974, s 490-496.

2 För att ge ett exempel är Berger, *Engels, Armies & Revolution*, helt förvirrad om allt detta. Han medger att Engels inte räknade med någon parlamentarisk väg till socialismen, men verkar ovetande om Bernsteins och Liebknechts medvetna förfalskningar och berlinarnas censur. Dominick för en lång diskussion om Liebknechts förvirrade tankar om ”Vägen till makt”, men täcker denna viktiga episod i ett par diffusa meningar. Steenson underlåter att nämna denna händelse både i sin biografi över Kautsky och i sin bok *Not One Man Not One Penny*, som handlar om socialdemokratins ståndpunkt i krigsfrågan.

3 Rjazanov och Marx/Engels *Werke* ger en kort sammanfattning av historien.

4 Marx/Engels *Werke*, band 39, 2 februari 1895, s 403; 12 februari 1895, s 409.

olaglig.⁵ Det många, praktiskt taget alla, redogörelser utelämnar är just det faktum att SPD:s ledning vid denna tidpunkt inte försökte nå en uppgörelse med regeringen. Partiet förväntade sig en ny period av underjordisk verksamhet. Det är detta som förklarar den överdrivna försiktighet med vilken Engels' inledning bemöttes. Det förklarar också varför Engels motvilligt gick med på att hans artikel censurerades. Men det gav också en öppning för de delar av partiet som *verkligen* ville komma överens med monarkin.

Inom ett år hade Engels oväntat dött och hotet om olaglighet försvunnit. SPD inledde en 40 år lång period av fredligt arbete, och när det på nytt ställdes inför illegalitet var det inte längre samma parti.

Men till och med under de relativt militanta stämningarna 1895 upplevde partiledningen att Engels' inledning var för mycket. Senare generationer upplevde betoningen av parlamentariskt arbete som inledningens huvudpunkt. Men det var inte så SPD:s ledning såg den. Richard Fischer, som var den som främst hade haft kontakt med Engels i denna fråga, förde fram ledningen invändningar i brevet från 6 mars 1895, som citerades i kapitel 7. Det var Engels knappt dolda uppmaning till militärt myteri som gjorde exekutivkommittén nervös.

Av taktiska skäl upplevde Engels, som bodde i London, att han inte kunde kräva ett språk som partiledarna i Tyskland fruktade skulle ge förevändningar att förtrycka rörelsen. Han var inte imponerad av hotet i sig men kände att han måste respektera uppfattningarna hos de som stod i frontlinjen.

Den största strykningen ur hans *Inledning*, som Engels gick med på, var ett långt stycke angående hur sannolikt det var med allvarliga barrikadstrider *efter* arméns myteri. Eftersom varningarna om att man skulle undvika *förhastade* barrikadstrider lämnades kvar, fick man intrycket att Engels hade utfärdat ett allmänt fördömande av denna taktik. Det stämde inte. Men Engels *gick* verkligen med på strykningarna och blev på så sätt en ofrivillig medbrottsling till förvanskningen av hans åsikter. Å andra sidan gick exekutivkommittén verkligen med på att publicera inledningen med det som Fischer ansåg vara dess viktigaste subversiva budskap intakt. Det enda alternativet hade varit att vägra att överhuvudtaget publicera artikeln efter att först ha bett om den.

I detta skede hade Engels bara gått med på ett mer återhållsamt uttalande om den mindre viktiga frågan om barrikadstrider än vad han egentligen tyckte. Men det är viktigt att inse att han hade gått med på det eftersom många välmenande försvarare av Engels har försökt hävda att den censurerade versionen av texten publicerades utan Engels' vetskap eller tillåtelse. Eftersom det inte stämmer, så misskrediterar var och en som gör ett sådant påstående sina egna argument och hjälper till att fördunkla frågan. De värsta förfalskningarna kom senare! Och det är detta som till stora delar har förbisetts.

2. In från höger på scenen kommer Wilhelm Liebknecht – snubblande

Engels var missbelåten redan med exekutivkommitténs försiktighet. I sitt brev till Richard Fischer den 8 mars 1895 ställde han frågan om den politiska avvikelse som antydde i Fischers brev:

Jag har så mycket som möjligt beaktat dina starka tvivel, även om jag inte med den bästa vilja i världen kan förstå hälften av det du anser vara tveksamt. Ändock kan jag inte acceptera att du helt och hållet tänker skriva under på absolut laglighet – laglighet under alla omständigheter, laglighet till och med enligt lagar som bryts av dem som skrev dem, kort sagt politiken att vända andra kinden till, ... *inget* parti i något land går så långt som att avsäga sig rätten att kämpa mot

5 Noterna i Marx/Engels *Werke* antyder att partiet bara tryckte en liten upplaga av *Klasstriderna* (3.000 exemplar jämfört med 173.000 av en broschyr av Bebel om partiets valtaktik) på grund av att det besvärades av Engels' förord. De var säkert besvärade men *Klasstriderna* var en historisk studie, inte en populär broschyr. Det finns ingen anledning att tro att vänsterns ledare – August Bebel, Ignaz Auer och Paul Singer – vid denna tidpunkt hade några invändningar mot pamfletten i sin reviderade form.

olagligheten med vapen i hand.⁶

Engels fortsatte med att säga att han inte tänkte på den övergripande frågan om våld kontra laglighet utan den speciella situationen i Tyskland 1894-1895, när alla partier förväntade sig att monarkin skulle försöka sig på någon form av militärt undantagstillstånd och upphäva riksdagen. I nästa stycke förklarar sig Engels så tydligt som möjligt:

Jag måste också beakta det faktum att utlänningar – fransmän, engelsmän, schweizare, österrikare, italienare etc. – också läser mina artiklar, och jag kan absolut inte kompromettera mig så mycket i deras ögon.

Den 28 mars skrev han till Laura Lafargue:

... Jag har skrivit en inledning som troligen först kommer att tryckas i *N[eu]e Zeit*. Den har drabbats något av våra Berlinvännars som jag tycker överdrivna önskan att inte säga något som kan användas för att underlätta genomdrivandet av *Umsturzvorlage* [lagen mot subversiv verksamhet] i riksdagen. Under dessa omständigheter var jag tvungen att ge med mig.⁷

Knappt hade Engels fått till stånd denna vanskliga kompromiss med exekutivkommittén innan Liebknecht publicerade en ledarartikel i partiets ledande tidning, *Vorwärts*, under rubriken "Wie Heute Man Revolutionen Macht" (Hur revolutioner görs idag). Genom att noga pussla ihop utdrag ur Engels' *Inledning* fick Liebknecht det att framstå som om Engels trodde att det socialistiska partiet kunde störta kapitalismen och Hohenzollernmonarkin med hjälp av enbart valurnorna. Han dolde Engels' betoning att den allmänna rösträtten inte skulle användas för att vinna över en majoritet av väljarna utan en avgörande del av armén.

Engels blev rasande. Hans brev till Lafargue den 3 april sammanfattade hela kontroversen:

Liebknecht har just utsatt mig för ett snyggt knep. Han har tagit allting ur min inledning till Marx' artiklar om Frankrike 1848-1850 som kunde tjäna som stöd för att till varje pris använda den fredliga och antivåldstaktik, som han sedan en tid har valt att förespråka, speciellt i detta kritiska ögonblick när det planeras tvångslagar i Berlin. Men jag förespråkar bara den taktiken för *dagens Tyskland* och även då *med många förbehåll*. För Frankrike, Belgien, Italien, Österrike kan man inte följa en sådan taktik i sin helhet, och för Tyskland kan den bli omöjlig att tillämpa imorgon.⁸

Engels reaktion blev att bestämt kräva att hela texten skulle publiceras i *Neue Zeit* så som *exekutivkommittén hade godkänt den*. Uppenbarligen trodde Engels att artikeln till och med i detta skick skulle avslöja Liebknechts knep. Han var alltför optimistisk. I sitt brev till Karl Kautsky den 1 april 1895 upprepade han sina anmärkningar till Lafargue och lovade: "Jag kommer att i mycket bestämda ordalag meddela Liebknecht och de som i denna sak varit hans medhjälpare [inklusive Bebel och exekutivkommitténs övriga medlemmar?] - vilka de än må vara - vad jag anser om deras tilltag att utan min vetskap återge mina åsikter på ett så vilseledande sätt".⁹

Det finns inget sådant brev bevarat. Och det är för övrigt uppenbart att fler brev som daterar sig till denna period saknas i korrespondensen mellan Bebel och Engels.¹⁰ De brev från Engels som vi har

6 Marx/Engels *Werke*, band 39, s 424-426.

7 Engels/Lafargue, *Correspondence*, band III, s 368.

8 *Ibid*, s 373.

9 Engels, "Brev till Kautsky", 1 april 1895, på marxists.org.

10 *Briefwechsel*, s 798, från Bebel till Engels 20 april 1895, Från och med 11 mars fram till Engels' död finns flera brev från Bebel som hänvisar till denna diskussion men inget från Engels till Bebel trots att Bebel i sina svar nämner brev från Engels.

kommer inte från Engels egna arkiv, som vid Eleanor Marx-Avelings död överlämnades till Bebel och Bernstein, utan från Kautsky och familjen Lafargue. Dolde Bernstein denna brevväxling? Han hade förvisso möjlighet och motiv.

3. In på scenen kommer Bernstein – tvinnande på en lång svart mustasch

Mindre än ett år efter Engels' död efterträdde Bernstein den kraftlöse Liebknecht för att genomföra jobbet att förvandla ett revolutionärt SPD till ett parti som förespråkade laglighet till varje pris. Bernsteins politiska utveckling är alltför invecklad för att sammanfatta här. Jag kommer att kort skissera den i detta verks sista band. Det viktiga vad gäller historien om censurerandet av Engels' *Inledning* är det påstående som Bernstein gör i sin *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter*, på engelska *Evolutionary Socialism*. I denna den mest kända redovisningen av hans "revisionistiska" teori, säger Bernstein att Engels i sin inledning till *Klasstriderna* – hans "sista testamente" – uppmanade partiet att förkasta en "våldsam revolution" och hålla fast vid den "parlamentariska verksamhetens långsamma propaganda". Och det, påstod Bernstein, var allt han hade argumenterat för i sin artikelserie i *Neue Zeit* 1898.

Delar av Bernsteins resonemang hängde på att på ett felaktigt sätt likställa "våldsam revolution" eller bara "revolution" med den jakobinska och blanquistiska traditionens kuppolitik. Bernstein hävdade att Marx och Engels till en början också hade varit kuppolitiker men att de hade övergivit denna ståndpunkt, och att Engels' "sista testamente" var det definitiva förkastandet av denna uppfattning. Bernstein gjorde detta påstående i den artikel som utgör kapitel 2 i boken (och som utlämnades i Peter Gays engelska översättning).

I ett tidigare band av detta arbete har jag bevisat att anklagelsen att Marx och Engels en gång hade varit anhängare till kuppolitik var ett rent påhitt.¹¹ Frågan här är: hur mycket kände Bernstein till om historien kring *Inledningen* och Engels' verkliga åsikter 1895. Även om vi antar att Engels' arkiv inte innehöll något exemplar av hans brev till Laura Lafargue som uttryckligen tar avstånd från Liebknechts (och förekommer Bernsteins) förvanskning av hans åsikter, så kände Bernstein till den grundläggande historien och han dolde den medvetet.

Till att börja med var påståendet att detta var Engels' "sista testamente" nonsens eftersom Engels inte visste att han skulle dö. Till och med sedan hans sjukdom hade diagnostiserats som obotlig cancer fick han inte reda på det. Bernstein kände till att det var så, eftersom han var en av de som verkligen kände till sanningen om Engels' tillstånd och hemlighöll den från honom.¹² I själva verket förberedde Engels ett antal manuskript vid den tiden. Han betraktade förvisso inte denna artikel som sitt sista ord om den parlamentariska vägen till socialismen – eller om något annat.

Bernstein hade också det ursprungliga censurerade dokumentet. Kautsky visste att originalet hade ändrats på begäran av exekutivkommittén eftersom Engels hade berättat det för honom. Och 1899 krävde han att Bernstein, Engels' litterära förvaltare, skulle ta fram originalet.¹³ Bernstein reagerade inte på detta krav. Men när han 1924 lämnade in material från Engels' akter till socialdemokratins arkiv fanns originalet med.

Vi vet att Bernstein också hade brevet från Richard Fischer till Engels den 6 mars 1895, ty 1926 publicerade han ett utdrag ur det i *Sozialistische Monatshefte*. Och detta brev klargör att Engels uttryckligen invände mot påståendet att kejsardömet Hohenzollern kunde reformeras fredligt.

Under perioden omedelbart efter Engels' död samarbetade Bernstein med Bebel. Kom ihåg att de, i

11 Draper, *KMR*, band 3, del III.

12 Yvonne Kapp, *Eleanor Marx*, vol 2, Pantheon: New York 1976, s 594.

13 "Bernstein und die Dialektik", *Neue Zeit*, 17:2, s 46-47.

egenskap av litterära förvaltare, hjälptes åt att förstöra de påstått förrädiska utkast som Engels skrivit till den franska republikens försvarare 1870. Så Bernstein måste ha varit bekant med Bebels brev till Engels 1895,¹⁴ där han, Bebel, försvarade exekutivkommitténs beslut att censurera inledningen till det årets utgåva av *Klasstriderna i Frankrike*.

Och hur kunde Bernstein ha missat utdraget ur Engels' brev till Lafargue som citerades ovan, när det år 1900 trycktes i *Le Socialiste* som ett bidrag till debatten om detta dokument?

Slutsatsen är oundviklig. Bernstein missbrukade medvetet och avsiktligt sin ställning som litterär förvaltare för att av polemiska skäl förfälska dokumenten.

4. D Rjazanov hittar Engels' ursprungliga utkast

1924 publicerades en artikel av David Rjazanov i *Marx-Engels Archive*.¹⁵ Rjazanov sammanfattade debatten mellan Kautsky och Bernstein, och tillkännagav att han, Rjazanov, ”några dagar” efter att Bernstein hade lämnat in Engels' akter till socialdemokratins arkiv hade hittat det saknade ursprungliga utkastet till det omdebatterade dokumentet. Tidskriften återutgav utkastet och markerade de strukna styckena. Långt från att klargöra frågan ledde denna upptäckt tyvärr bara till ytterligare förvirring. Det största problemet var att när Rjazanovs artikel publicerades på tyska i *Unter dem Banner des Marxismus* så bifogades en redaktionell not som ignorerade både Liebknechts och exekutivkommitténs roll under affären. Notan ignorerade också Rjazanovs artikel och berättade en ny myt. Enligt denna nya myt hade Bernstein publicerat inledningen i dess censurerade form. Och noten framställde det som om Engels klagade på att redigeringen av hans ursprungliga utkast gjordes utan hans vetskap eller tillåtelse. Det var inte bara lika osant som Bernsteins ursprungliga myt, utan tillbakavisades lätt med hjälp av Engels' brev till Kautsky, som Kautsky hade tryckt i hans då vida kända broschyr *Vägen till makt*. På så sätt kunde man visa att kommunisterna var förfälskare och Bernstein kunde komma undan.

Rjazanovs artikel påstod *inte* detta. Den återgav huvuddragen i historien mer eller mindre riktigt. Men den redaktionella noten var så ivrig att ”sätta dit” Bernstein att den fullständigt slarvade bort jobbet.

Att kommunisterna och deras anhängare till skillnad från Bernstein handlade av ärlig okunnighet och inkompetens snarare än av medveten falskhet ändrade inte på faktum. Dåtidens överhettade polemiska stämningar gjorde hursomhelst att kommunisterna blev så våldsamt övertygade om sin version av ”sanningen” att de i slutändan publicerade sin egen censurerade text. Resultatet är att de flesta redogörelser inser att något konstigt pågick men inte kan avgöra vem som gjorde vad. Som Engels påpekade till Fischer i april 1895, förvärrades problemet av att intresset för barrikaderna var missriktat. Det var egentligen inte huvudfrågan. *Inledningens* verkligt revolutionära betydelse låg någon annanstans, vilket både Fischer och Engels förstod.

5. Kommunisterna mot Socialist Labor Party – komisk lättnad

1922 trädde den amerikanska sekten Socialist Labor Party, som redan hade gjort så mycket för att förvirra och demoralisera den amerikanska vänstern, in på den internationella scenen. Under titeln *Revolutionär handling: militärt uppror eller politiska och ekonomiska aktioner?*, ett namn som inte Engels (eller någon annan) kände till, gav SLP på nytt ut den censurerade versionen av Engels' inledning till *Klasstriderna i Frankrike*.¹⁶ Syftet med denna nya titel klargjordes i det korta förordet.

14 August Bebel till Friedrich Engels, 11 mars 1895, *Briefwechsel*, s 795.

15 Se även den tyska versionen *Unter dem Banner des Marxismus*, och den engelska versionen i *Workers' Monthly* november 1925.

16 Socialist Labor Party, *The Revolutionary Act: Military Insurrection or Political and Economic Action?*, New York

Under ett antal decennier hade alla grupper eller ideologier som påstod att ”fysiskt våld” kunde vara en del av revolutionen av SLP fördömts som ”anarkism”. ”Revolutionära handlingar” var att ett socialistiskt parti som förstod marxismen på ett riktigt sätt (det vill säga SLP) vann en valseger med stöd från ”revolutionära industrifackföreningar” (det vill säga SLP:s fackföreningsfront). SLP:s ledning var alltför beläst för att bortse från det faktum att varken Marx eller Engels avvisade våld under alla eller ens de flesta omständigheter. De lyckades undvika det genom att likställa våld med ”ekonomiska aktioner”, med vilket de menade den sorts passiva generalstrejker som Engels uttryckligen hade avvisat som bakunistiska fantasier.

Enligt sin egen bedömning hade SLP ”hållit ställningarna mot alla nykomlingar” genom att ”förespråka civiliserade politiska metoder med stöd av en integrerat organiserad industrifackförenings fysiska våld...”¹⁷ Så kom revolutionen i Ryssland. Vilken katastrof för SLP! Den var nästan ett lika hårt slag för dem som för Romanovdynastin.

Av speciella omständigheter, som det inte är nödvändigt att räkna upp här, beledsagades den proletära revolutionen i Ryssland av en enkel statskupp, [sic] en seger som stöddes av de beväpnade arbetarna och bönderna.¹⁸

Den ryska revolutionens seger verkade bekräfta vad ”det fysiska våldets” personer trodde, personer vars ”hjärnor rödglödgades” av denna omskakande händelse.

Med en uppvisning i framfusighet som till och med Liebknecht skulle haft svårt att matcha, värvade SLP Engels till sin egen lilla armé. De påstod inte bara uttryckligen att han under alla omständigheter försvarade laglighet, de gav dessutom hans *Inledning* en titel som ställde ”politiska och ekonomiska aktioner” mot förberedelser av ett militärt uppror.

Men som de två *huvud*motståndarna under denna dispyt – Engels och SPD:s exekutivkommitté – insåg var utgångspunkten för Engels’ inledning att valurnorna i Tyskland 1895 var ett *medel* för att förbereda ett militärt uppror. Samma sorts militära uppror som 1917-1918 drev Romanov, Habsburg och Hohenzollern från makten och trasslade till det för SLP.

Engels’ argument mot barrikadstrider var att de innebar självmord om man inte först hade övertygat armén. Som Richard Fischer påpekade kunde bara en ovanligt trögfattad preussisk junker missa Engels’ huvudpunkt. Men uppenbarligen fattade inte SLP:s sofistikerade marxister det. Det enda de såg var att han fördömde barrikadstrider.

Jämför betoningen av en ”civiliserad” väg till socialismen med Engels’ slutsats, som fanns kvar till och med i den censurerade version som SLP gav ut som sin sanktionerade version. I denna slutsats beskrev Engels, nästan som om han provocerade de preussiska myndigheterna, den kommande revolutionen i den genomskinliga liknelse som citerades i kapitel 7. Låt oss påminna oss om att detta stycke slutade med att revolterande soldater brände ner kejsarens palats.

Som tur var för SLP var deras motståndare lika förblindade av fraktionella fördomar. Även de missade poängen i Engels’ inledning. Det var den tidiga Tredje internationalen som var det polemiska målet för denna missbrukade artikel som trycktes som en broschyr med en vinklad titel. Med den ryska revolutionens prestige i ryggen var de partier som ingick i denna international ett allvarligt hot mot de vänster-, eller åtminstone i ord vänster-, sekter som hade vuxit fram i periferin kring Andra internationalens socialistiska partier. De direkta måltavlorna för SLP:s polemik, ”anarkisterna som är för fysiskt våld”, var i själva verket de före detta SLP-are som hade gått över till

Labor News Co: New York City 1922. Pamfletten anger Friedrich Engels som författare, men av orsaker som anges i texten kan inte detta påstående accepteras.

17 *Ibid*, s 6.

18 *Ibid*.

Workers Party, som en av de amerikanska kommunistiska grupperna kallade sig då.

Alla dessa vänstergrupper betraktade den ryska revolutionen – som de, precis som Lenin klagade på, nästan inte kände till någonting om – som en bekräftelse på sitt ultravänsteristiska förkastande av parlamentarisk verksamhet, fackföreningsarbete och annat ”reformistiskt nonsens”. Bara ”fysiskt våld”, med vilket *de* menade en blanquistisk och jakobinsk kupp, var värdigt en verklig revolutionärs ansträngningar. De kände inte till något om de ryska revolutionärernas 40 år långa kamp för att bygga upp ett proletärt politiskt parti som var förmöget att gripa makten. Och inte heller visste de något om bolsjevikernas sju månader långa valkampanj för att erövra de uniformerade arbetarnas och böndernas förtroende.

Under denna debatt verkade Engels’ betoning av parlamentariskt arbete i motsättning till barrikadstrider vara som skraddarsytt för SLP och reformister i allmänhet. I synnerhet om man inte läste broschyren med bättre omdöme än låt oss säga en osedvanligt trögfattad preussisk junker.

När Rjazanov hittade skriftliga bevis för att Engels’ ursprungliga text hade förvanskats så fick den fraktionella hysterin givetvis ny näring. Båda sidor konspirerade för att koka ihop något av de historiska dokumenten samtidigt som de begravnade artikelns verkliga innehåll under denna debatt om en sekundär fråga.

I *Workers Monthly* från november 1925 publicerade Alexander Trachtenberg en artikel med titeln ”Marx-Engels-institutet”, som bland annat rapporterade om Rjazanovs upptäckt. Han hade fått alltihopa om bakfoten. Varken Liebknechts eller exekutivkommitténs roll nämns. Istället anklagas *Bernstein* för att ha gjort strykningarna. Uppenbarligen var hans källa författaren till inledningen av den tyska översättningen av Rjazanovs artikel.

Det var ingen konst för SLP att i sin pamflett *Vilka är förfalskarna?*,¹⁹ använda Kautskys redogörelse för att visa att Engels själv hade gått med på strykningarna. Att Kautskys redogörelse, som trycktes i sin helhet på sidan 12-13 i pamfletten, också gjorde klart att Engels tillbakavisade Liebknechts och SLP:s ståndpunkt var lätt att ignorera, eftersom de kunde visa att Trachtenberg hade misstolkat bevisen så grovt. Givetvis tryckte inte SLP hela eller utdrag ur Rjazanovs artikel, som var mycket mer korrekt.

Inte nog med det. SLP upptäckte också att Eden och Cedar Paul, som var medlemmar i det nybildade brittiska kommunistpartiet, 1921 hade publicerat en översättning av Engels’ artikel i *Plebs Magazine*.²⁰ Denna översättning skilde sig mer från originalet än den version som Engels och exekutivkommittén kommit överens om. Många, men inte alla av de stycken som avvisar barrikadstrider är borttagna och vissa stycken har tagits bort utan skönjbar anledning. Familjen Pauls redigering var lika inkonsekvent som den som hade gjorts av SPD:s exekutivkommitté. Men det hjälpte trots allt till att misskreditera kommunisternas version och lät SLP komma undan med påståendet att Engels höll med dem. Familjen Paul stärkte själva denna uppfattning i sin inledning till den censurerade versionen. *De höll med om Bernsteins* tolkning som fick Engels att förespråka fredlig parlamentarisk verksamhet som den enda vägen till socialismen. Men, hävdade de, den bolsjevikiska revolutionen hade visat att Engels’ artikel var föråldrad.

SLP:s version av denna historia var lika förvanskad och inte förenlig med Rjazanovs nya upptäckt, som de inte brydde sig om mer än vad kommunisterna gjorde. Utifrån Kautskys redogörelse i *Vägen till makt* drog SLP på något sätt slutsatsen att SPD:s exekutivkommitté och inte Liebknecht var ansvariga för att publicera en censurerad version, och att den version som Engels skickade till Kautsky och som publicerades i *Neue Zeit* var Engels’ original. Denna version – som SLP:s

19 *Who are the Falsifiers?*, New York Labor News Co: New York 1926.

20 Eden och Cedar Paul, *Plebs Magazine*, London, januari-april 1921.

översättning grundade sig på – antogs vara Engels' svar på exekutivkommitténs inbillade censur. För att få ihop det försökte de hävda att det som Rjazanov hade återfunnit var ett första utkast som Engels själv hade redigerat innan han skickade den senare versionen till Richard Fischer.

Varken Kautskys redogörelse eller Rjazanovs artikel rättfärdigar denna slutsats, men dåtidens intresse var främst inriktat på polemiken mellan SLP och kommunisterna, och SLP vann helt klart på poäng.

SLP gav 1933 ut pamfletten på nytt med ännu en ny titel, som Engels inte heller kände till, *Fredlig revolution kontra våld: går det att uppnå socialismen på fredlig väg?* Återigen uppgav man att Friedrich Engels var författare, och ett nytt förord sammanfattade diskussionen ur SLP:s perspektiv.

I detta nya förord hänvisade SLP till sin front, Socialist Industrial Union, som det organiserade proletariats "ickevålds-" kraft.²¹ Denna utgåva betonar ännu mer än den tidigare pamfletten SLP:s utfästelser om "laglighet till varje pris". Det är osannolikt att kejsar Diocletianus ansåg det vara en ickevåldsprotest att bränna ner hans palats med honom i.

En sista komisk glimt läggs till i denna version (utöver titeln). Författaren till förordet, Arnold Petersen, försöker ta avstånd från både den socialdemokratiska reformistiska traditionen och kommunisterna, och hävdar att SLP försökte varna den tyska socialdemokratin för de faror som låg i parlamentariskt "samarbete och kompromisser", men att det tyska partiet hade vägrat att följa råden från denna lilla amerikanska sekt. På grund av det reducerade de ... Liebnechts och Bebels en gång stolta parti till enbart en svans till borgarklassen!²²

1967 publicerade Marx/Engels *Werke* Engels' brev till Fischer från den 8 mars 1895.²³ Det borde ha avgjort frågan, men historien var nu så inflätad i debatten mellan kommunister och antikommunister att frågor om historiska fakta inte längre verkade särskilt relevanta eller viktiga.²⁴

21 Socialist Labor Party, *Peaceful Revolution vs Violence: Can Socialism be Achieved Peacefully?*, New York Labor News: New York 1966, s XI.

22 *Ibid*, s X.

23 Marx/Engels *Werke*, band 39, s 424.

24 Jag har hitta fyra referenser som ger en riktig om än knapphändig redogörelse för historien. Det är två politiska biografier om Engels som publicerats av Moskva och som täcker denna händelse, (Gemkow m fl, *Friedrich Engels*, och Iljovitj m fl, *Friedrich Engels*), en not i Marx/Engels, *Werke* (band 39, s 605, not 455) och Gustav Mayers biografi om Engels (*Friedrich Engels*, s 304 i engelska översättningen). Men de tre första källorna diskuterar, av uppenbara skäl, inte de olika förvanskningar som är utbredda i kommunistiska källor och som hävdar att den censurerade versionen publicerades utan Engels' tillåtelse eller vetskap. Gustav Mayer skrev sin biografi före den ryska revolutionen, så han kunde inte kommentera denna källa till förvirring, även om han klart visar de förfalskningar som finns i reformisternas version av händelserna. Populära, ovetenskapliga redogörelser gör i allmänhet en enda soppa av historien.

För att välja några nålar ur höstacken beakta följande fall:

- I "Italian Communism Today", *Marxist Perspectives*, hösten 1978, tror Max Gordon att "han [Engels] efter publiceringen av artikeln från 1895 klagade på att den hade redigerats för att få honom att framstå som förespråkare av en fredlig taktik till varje pris ..."
- Mukergee (*Duumviri of Revolution*) skriver som om Engels försökte få sitt manuskript publicerat men misslyckades.
- I sin biografi i två band (*The Life of Friedrich Engels*, band 2, s 677) talar Henderson bara om Liebnechts förvanskningar och Engels' ilska över dem. Han tror att Engels bad Kautsky trycka den fullständiga versionen och att Kautsky förvanskade Engels' original. (*Ibid*, s 738.)
- Liebnechts amerikanske levnadstecknare, Raymond H Dominick III, tror att exekutivkommittén är ansvarig för Liebnechts artikel, trots att hans egen forskning visar att Liebnechts alltmer besynnerliga beteende som redaktör för *Vorwärts* ledde till att den ställdes under exekutivkommitténs kontroll först 1896. Se Dominick, *op cit*, s 371, för försöken att avlägsna Liebnecht. För hans diskussion om den dispyt som är ämnet för denna not – allt som allt tre meningar – se s 367.